γρηγοριος ο παλαμας

1970 Θ.Κ.

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΤΟΣ ΝΓ' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1970 ΤΕΥΧΟΣ 615

ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ

ΑΡΘΡΑ

Βασ. Κ. Ἔξαρχος, Χριστόδ. Παρασκευαΐδης
Κ. Α. Παπαγιάννης, Ν. Γρ. Ζαχαρόπουλος
Κ. Κ. Παπουλίδης, Ι. Δ. Καραβιδόπουλος
Η. Δ. Μουτσούλας

ΧΡΟΝΙΚΑ - ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Κ.Α.Π., Πρ. Ι. Ἀκ., Ι.Δ.Κ., Γ.Α.Τ.
Βασ. Θ. Σταυρίδης, Γ. Α. Τσανανᾶς, Π. Ρόκκος

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΛΕΩΝΙΔΟΥ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917
ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Π. Σ. ΡΟΚΚΟΣ, ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Γ. Α. ΤΣΑΝΑΝΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

γρηγοριος ο παλαμας

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΝΓ' (53)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1970

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΑΘΕΪΑ*

Ὑπὸ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΕΞΑΡΧΟΥ
Ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἀθεΐας εἶναι μὲν παλαιόν, ἐν τῇ ἐποχῇ μας ὅμως ἀνεφάνη ἐντονώτερόν πως καὶ ἀπασχολεῖ πολλούς, ἐπισήμως τε καὶ ἀνεπισήμως. Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὰ περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο κατὰ μέρος λογικὰ στοιχεῖα, θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι παρεμβάλλονται δυσχέρειαι ὀφειλόμεναι εἰς ἀσάφειάν τινα τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς θεωρήσεως τῶν καθόλου πραγμάτων. Τὸ πρόβλημα δηλαδὴ περιλαμβάνει ἐν τῇ διατυπώσει του δύο κυρίας ἐννοίας, τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθεΐας. Ἐὰν αἱ δύο αὗται ἔννοιαι ἦσαν ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν πλήρως σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς, τότε θὰ ἦτό πως δυνατὸν νὰ ἀρκέσῃ ἡ μνεία καὶ ὑπόδειξις σημείων τινῶν καὶ μόνων. Ἐπειδὴ ὅμως νομίζομεν, ὅτι ἡ τοιαύτη σαφήνεια δὲν εἶναι πλήρης ἐν τῇ συνειδήσει τῶν θεωρούντων τὸ πρόβλημα τοῦτο, οὐδὲ ἡ αὐτὴ παρὰ πᾶσιν, διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν ὡς πρῶτον νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, τῆς ἐκκλησίας δηλαδὴ καὶ τῆς ἀθεΐας, ὡς αὗται ἐμφανίζονται ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὥστε νὰ ἀκολουθήσῃ μετὰ ταῦτα καὶ ὁ κατὰ τὸ δυνατὸν καθορισμὸς καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ ἀθεΐας.

I

α´. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκκλησίας [1]. Ἡ ἔννοια τῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἔννοιαν κοινωνιολογικήν. Διὰ τοῦ ὅρου ἐκκλησία ση-

---

* Ἑλληνικὴ ἀπόδοσις εἰσηγήσεως γενομένης ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἀμβούργου τῇ 30ῇ Ἰουνίου 1968 κατὰ τὴν ὀργανωθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς «Οἰκουμενικὴν Ἔντευξιν», ἧς θέμα ἦτο Die Kirchen vor dem Atheismus. Τῇ 29ῃ ἐγένετο εἰσήγησις περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ἐν Φραγκφούρτῃ κ. Ρουπέρτου Lay ἐξ ἐπόψεως καθολικῆς καὶ ὑπὸ τοῦ τέως Διευθυντοῦ Ἀκαδημίας κ. Ἰωάννου Schomerus ἐξ ἐπόψεως προτεσταντικῆς.

[1] Πρβλ. καὶ τὰ λεγόμενα ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοσιεύμασιν, οἷον «Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα ὡς ἐσωτερικὸν ἐκκλησιαστικὸν πρόβλημα» ἐν «Γρηγ.

μαίνεται ἡ κοινωνία ἐκείνη, τῆς ὁποίας συστατικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ψυχικὴ τοῦ ἀνθρώπου λειτουργία. Κατὰ ταῦτα πρόκειται περὶ κοινωνίας βασιζομένης ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐσίας καὶ φύσεως καὶ ἄρα περὶ κοινωνίας φύσεως ὑπαρκτικῆς (Wesensgemeinschaft) ἀνθρωπίνης. Διότι ἡ θρησκευτικὴ ψυχικὴ λειτουργία εἶναι κοινωνικὴ ψυχικὴ λειτουργία ἐπιζητοῦσα τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν καὶ δυναμένη νὰ ἐπιτύχῃ ταύτην· εἶναι οἱονεὶ κλάδος τῆς καθόλου κοινωνικῆς λειτουργίας, τῆς ὁποίας ὁ ἕτερος κλάδος εἶναι ἡ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ κοινωνικὴ λειτουργία, ἥτις ἐπιζητεῖ καὶ πραγματώνει τὴν μετὰ τῶν συνανθρώπων καθόλου κοινωνίαν [2]. Ἐὰν νῦν θελήσῃ τις ἀντιστοίχως νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας, θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν κοινωνίαν Θεοῦ (καὶ ἀγγέλων) καὶ ἀνθρώπων. Ἐκτὸς αὐτῆς εὑρίσκεται ἡ κοινωνία Διαβόλου μετ' ἀνθρώπων· τρίτη τις κοινωνία, ἧς νὰ ἠδύνατο νὰ μετάσχῃ ὁ ἄνθρωπος (ἡ ἀνθρωπότης), εἶναι ἀνύπαρκτος!

Ἡ κοινωνία ἐκκλησία αὕτη συνέστη τὸ πρῶτον ἐν τῷ παραδείσῳ ἤτοι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ αὐτοῦ καταστάσει, διεσπάσθη δὲ ἕνεκα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος κατ' ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου πρᾶξιν. Διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου ἀποκατεστάθη ἡ κοινωνία ἐκκλησία, εἶναι δὲ αἰωνία καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ ἐπὶ γῆς ὑπάρχουσα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐλευθέρως ἐπιστρεφόντων ἐν τῷ μέλλοντι ἀνθρώπων μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων.

Ἐπὶ γῆς ἡ ἐκκλησία παρουσιάζεται καὶ ὡς ὀργάνωσις, δι' ἧς ὁ βίος τῶν ἐπὶ γῆς μελῶν καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ρυθμίζεται καὶ κατευθύνεται εἰς οἰκοδομὴν τῶν καθ' ἕκαστον μελῶν καὶ τῆς ὅλης κοινωνίας ἐκκλησίας. Παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ παρορᾶται ἢ ἔστω νὰ τίθεται ἐν δευτέρῳ ὁ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐκκλησίας.

Ταῦτα ἔστωσαν τὰ περὶ τῆς ἐκκλησίας καθόλου. Ἄς ἐξετάσωμεν νῦν τὰ περὶ τὴν ἀθεΐαν.

β'. Ἡ ἀθεΐα ἀποτελεῖ κατὰ πρῶτον σύστημα διδασκαλιῶν περι-

Παλαμᾶ» 1969· «Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐθύνη τῆς θεολογιας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου» ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» 1967.

[2] Πρβλ. καὶ τὰ λεγόμενα ἐν τῇ μελέτῃ «Περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας» γερμανιστὶ μὲν ἐν τῷ Archiv für Religionspsychologie, τόμ. 7 (1962), ἑλληνιστὶ δὲ ἐν τῇ «Ἐπιστ. Ἐπετηρίδι τῆς Θεολ. Σχολῆς Θεσ)νίκης» τόμ. 7 (1963).

λαμβάνον γνώμας περὶ τοῦ εἶναι καὶ γίγνεσθαι, περὶ τοῦ ὄντος καθόλου. Κυρία καὶ πρώτη γνώμη τοῦ συστήματος τῆς ἀθεΐας εἶναι, ὅτι ὁ θεὸς δὲν ὑπάρχει· ἀνυπαρξία θεοῦ ἴσον ἀθεΐα!

Ἡ σκέψις αὕτη ἄγει κατ' ἀνάγκην εἰς τὰ προβλήματα τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς θρησκείας καθόλου. Πρὸ καιροῦ [3] ἐδόθη ἡμῖν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διάγει τὸν βίον του ὢν ἐστραμμένος πρὸς τὸ μέλλον, καθ' ὃ καὶ ρυθμίζει αὐτόν. Ἡ θρησκευτικὴ ψυχικὴ λειτουργία ἐπιτελεῖ οὐσιωδῶς ἐνισχυτικὸν ἔργον διὰ τῆς ἐντόνου ἀπαιτήσεως περὶ ἑνιαίας ὁλοκληρωτικῆς θεωρήσεως τοῦ ὄντος καθόλου καὶ γίγνεσθαι ἤτοι περὶ «παντολογίας» καὶ «μελλοντολογίας». Ἡ παντολογία αὕτη καὶ ἡ μελλοντολογία δημιουργεῖ τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν βάσιν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὅρους ἤτοι τὰς προϋποθέσεις πρὸς ἀπόκτησιν σχεδίου τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ζωῆς καὶ τὴν ἀντίστοιχον μορφὴν αὐτῆς, τ.ἔ. ἀρχῶν καθορισμοῦ τῶν τρόπων αὐτῆς. Ἡ παντολογία περιλαμβάνει τήν τε κοσμολογίαν καὶ τὴν θεολογίαν σὺν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ. Ἡ μελλοντολογία ὑπεμφαίνεται μέν πως ἐν τῇ παντολογίᾳ, περιέχει ὅμως ὡς κύριον στοιχεῖον τὸ γίγνεσθαι καθ' ἑαυτό, οὐχὶ δὲ τὸ εἶναι καθ' ἑαυτό.

Θεωρῶν τις τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος δοξασίας τῶν ἀνθρώπων παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς· Ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τὸ προσεχὲς ὅριον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τὸ ὅριον τοῦτο δύναται νὰ κριθῇ ὡς σημαῖνον δύο τινά, τὰ ἑξῆς· πρῶτον ὅτι ὁ θάνατος εἶναι καὶ τὸ τελικὸν τέρμα τῶν ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καθόλου· ἢ δεύτερον ὅτι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τὸ μεταίχμιον τῆς ἀλλαγῆς τῆς μορφῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἢ καὶ ἄλλως εἰπεῖν· ὁ θάνατος φέρει εἰς τὴν ἀπορίαν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἥτις δύναται νὰ ἔχῃ δύο ἀπαντήσεις, μίαν θετικὴν καταφατικὴν καὶ ἑτέραν ἀρνητικὴν ἀποφατικήν. Πρὸς τούτοις ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ ἀπορία περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐπιγείου (μέχρι τοῦ θανάτου) μορφῆς ζωῆς πρὸς τὴν μετὰ θάνατον μορφὴν αὐτῆς. Καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχουσι πάλιν δύο ἐνδεχόμενα, ἢ δηλαδὴ ἡ μορφὴ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς ἐξαρτᾶται καὶ καθορίζεται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιγείου μέχρι θανάτου ζωῆς ἢ εἶναι αὕτη ἄσχετος καὶ ἀνεξάρτητος ἐκ τοῦ πῶς διήνυσεν ὁ τεθνεὼς τὴν ἐπίγειον ζωήν του.

---

[3] Ὅρ. τὰ ἐν τῇ μελέτῃ «Περὶ τὸν ὁλοκληρωτικὸν ἤτοι συνθετικὸν χαρακτῆρα τῆς θρησκευτικῆς ψυχικῆς λειτουργίας» ἐν τῇ «Ἐπιστ. Ἐπετηρίδι τῆς Θεολ. Σχολῆς Θεσ)νίκης» τόμ. ΙΑ', γερμανιστὶ δὲ ἐν τῷ Archiv für Religionspsychologie, τόμ. 9 (1967).

Ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης θεωρουμένη ἡ ἀθεΐα παρουσιάζεται ὡς εἶδος ἀπαντήσεως εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴτημα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καθόλου, ὥστε καὶ ἐξ αὐτῆς, δηλαδὴ τῆς ἀθεΐας, νὰ παράγηται καὶ καθορίζηται καὶ ἀνάλογος τρόπος διανύσεως τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Διότι καὶ ἡ ἀθεΐα περιέχει ἰδίαν παντολογίαν καὶ μελλοντολογίαν, ὥστε ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ ἀνάπτυξις ἀναλόγου «σχεδίου ζωῆς» περιέχοντος ἰδίας ἀρχάς. Ἄλλαις λέξεσιν, κατ' ἀρχὴν ἡ ἀθεΐα συνδέεται στενῶς καὶ μετὰ πρώτης καὶ κυρίας διαθέσεως καὶ φρονήματος ἔναντι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὥστε ἐπ' αὐτῆς ὡς βάσεως νὰ οἰκοδομῆται καὶ ἀνάλογον σύστημα ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῆς ἀθεΐας εἶναι δυνατὸν νῦν νὰ ἀναζητηθῇ καὶ τὸ σημεῖον σχέσεως μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀθεΐας.

γ'. Ἡ ἐκκλησία ὡς ἑνιαία κοινωνία διάγει τὸν ἑαυτῆς βίον κατά τινας ἀρχὰς καὶ κανόνας καὶ παρουσιάζει ὡρισμένην τινὰ θεωρητικὴν καὶ πνευματικὴν ζωήν. Ἡ πνευματικὴ αὐτη ζωὴ περιλαμβάνει καὶ διδασκαλίαν περὶ τοῦ εἶναι καὶ γίγνεσθαι καθόλου ἤτοι παντολογίαν καὶ μελλοντολογίαν, τὴν χριστιανικὴν δηλαδὴ διδασκαλίαν. Ἐντεῦθεν γίνεται σαφές, ὅτι ἡ ἀθεΐα ὡς περιέχουσα ἰδίαν παντολογίαν καὶ μελλοντολογίαν μόνον πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἐπιτρέπεται λογικῶς νὰ παραβληθῇ. Οὕτω θεωρουμένων τῶν πραγμάτων παρατηρεῖ τις ἀμέσως, ὅτι ἡ ἀθεΐα ἀποτελεῖ διδασκαλίαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὡς διδασκαλίαν. Διότι ἡ ἀθεΐα ἀρνεῖται παντελῶς τὴν πνευματικὴν πραγματικότητα, ἐκλαμβάνει δὲ τὸν θάνατον ὡς τὸ τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἐντεῦθεν εἶναι σαφές, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς θεωρεῖ τὴν ἀθεΐαν ὡς τὴν βαρυτάτην μορφὴν ἀπομακρύνσεως (πτώσεως) τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἐγκαταβεβλημένη κλίσις πρὸς κοινωνίαν («θεῖος ἔρως») μετὰ τοῦ Θεοῦ «ἀπομαραίνεται» καὶ «ἀπονεκροῦται» ἐν τῇ ἀθεΐᾳ, ὥστε σὺν τῇ ἀθεΐᾳ νὰ ὑπάρχῃ ὡς ἐπακόλουθον αὐτῆς καὶ διαστροφή τις καὶ «νόσησις» τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Διὰ τῶν ἄρτι λεχθέντων καθωρίσθη πως ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ἀθεΐας καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἤτοι τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι πρέπει νῦν νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ μετὰ τῆς ἀθεΐας συνδεδεμένον ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὡς κοινωνίαν καὶ ὀργάνωσιν («ἵδρυμα»).

δ'. Ὑπάρχει εἶδός τι ἀθεϊστικῆς κοινωνίας καὶ ὀργανώσεως ὡς φορέως τῆς ἀθεΐας κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν καὶ ὀργάνωσιν ὡς φορέα τοῦ χριστιανισμοῦ; Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δύσεως τῶν νεωτέρων χρόνων εἶχε παρουσιασθῆ εἶδος θρησκευτικῆς «κοινότητος» τοῦ «Μονισμοῦ», τῆς ὁποίας ὁ «ἱεροκῆρυξ» ἤτοι «προϊστάμενος» ἦτο ὁ Ἐρνέστος Χαῖκελ (Haeckel, 1834 - 1919). Πλὴν τῆς περιπτώσεως ταύτης ἡ ἀθεΐα ἐμφανίζεται ὡς «κοσμοθεωρία» ἢ ὡς «ἰδεολογία». Αἱ «ἰδεολογίαι» ὅμως προσέλαβον καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα, ὥστε ἐκ τούτου νὰ παρουσιάζηται καὶ δυσχέρεια σαφοῦς πως ἑκάστοτε διακρίσεως, ἐὰν πρόκειται περὶ πολιτικοῦ κόμματος ἢ περὶ ἰδεολογίας θρησκευτικῆς φύσεως. Ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ τὸ ὅτι ὁ «σοσιαλισμὸς» ἢ κομμουνισμὸς ὁτὲ μὲν θεωρεῖται ὡς σύστημα γνωμῶν («δοξασιῶν») περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου («κοσμοθεωρία» ἤτοι «θρησκεία») περιλαμβάνον ἰδίαν παντολογίαν καὶ μελλοντολογίαν. Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ πρᾶγμα κατ' οὐσίαν, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ εἴπῃ, ὅτι πρόκειται περὶ «ὁλοκληρωτικῆς» πολιτικῆς ἰδεολογίας ἤτοι ἀντιλήψεως περὶ τῆς πολιτείας, οἵαν περίπου παρουσίαζον αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ὡς κρατικὰ σύνολα. Κατὰ τὴν περὶ πόλεως καὶ πολιτείας ἀντίληψιν ταύτην τίθεται ὡς βάσις καὶ θεμέλιον τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως τῆς κρατικῆς κοινωνίας ἡ «θρησκευτικὴ» («μεταφυσικὴ») κυρία ἀντίληψις, ὥστε καὶ ἡ ὀργάνωσις (τὸ «ἵδρυμα» πολιτεία) νὰ παρουσιάζηται ἀνάλογος.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω δικαιοῦταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ κομμουνιστικὴ κρατικὴ κοινωνία ἀποτελεῖ τὴν ὠργανωμένην ἀθεϊστικὴν κοινωνίαν, ὅπως περίπου καὶ ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν καὶ ὀργάνωσιν.

Ἐν τῇ ἀθεϊστικῇ κοινωνίᾳ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑπάρχει τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον συνδεδεμένον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ, ὥστε ἡ ἐγκατάστασις τοῦ σοσιαλιστικοῦ κομμουνιστικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ νὰ ἀποτελῇ ἐν ταυτῷ καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς ὀργανώσεως τῆς ἀθεΐας! Ὁ σύνδεσμος οὗτος (τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ μετὰ τῆς ἀθεΐας) εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῆς συγχρόνου ἐκ διαμέτρου ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κομμουνιστικῆς πολιτείας. Ἐνῷ ὅμως ἡ ἐκκλησία περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καλουμένου ἐλευθέρου «πνευματικοῦ» ἀγῶνος (τοῦ ἀγῶνος διὰ πνευματικῶν μέσων) καὶ διὰ τῶν μέσων τούτων προσπαθεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμόν της, ἡ ἀθεϊστικὴ ὀργάνωσις ἔχει ἑνωθῆ μετὰ τῆς πολιτείας καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν πρὸς προ-

στασίαν ἑαυτῆς καὶ πρὸς ἐπιβολήν της καὶ πρὸς «διάδοσίν» της, καὶ τοῦτο ἐπὶ βλάβῃ τῶν «μετὰ Θεοῦ» θρησκειῶν καθόλου!

ε΄. Ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι στοιχεῖον τῆς ἀθεΐας πρέπει ἐνταῦθα νὰ μνημονευθῇ. Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι, αἱ πρὸ Χριστοῦ πόλεις καὶ πολιτεῖαι, ἀπετέλουν κρατικὰ σύνολα «ὁλοκληρωτικοῦ» χαρακτῆρος. Περὶ τούτου δὲν εἶναί που ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν πλείονα. Διότι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὴν καὶ διάθεσιν ἑνότης βίου ἐρειδομένη στερρῶς ἐπὶ τῆς ὑφισταμένης (κατὰ κύριον λόγον) ἑνότητος καὶ ταυτότητος τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου, τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῷ συνόλῳ βίῳ τῆς πόλεως. Ἡ ἑνότης αὕτη ἔχει κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διασπασθῆ, ἡ δὲ «ἐγκοσμιοκρατία» (Säkularismus) εἶναι ἀκριβῶς τὸ προϊὸν τῆς διασπάσεως ἢ διαλύσεως τῆς κοινωνικῆς πνευματικῆς ταύτης ἑνότητος. Ὁ ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων ἔχει μεταφυσικῶς καὶ κοινωνιολογικῶς ἐπαναστατήσει καὶ ἔχει διακηρύξει τὴν «αὐτοτέλειαν» καὶ τὴν «αὐτονομίαν» του, ἀρνεῖται δὲ ἢ καὶ καταπολεμεῖ τὴν ἐπέκεινα αἰωνιότητα καὶ τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ αἰώνιον πυρῆνα. Ἡ ἀθεΐα παρουσιάζεται ὡς ἐπιτεταμένη ἐγκοσμιοκρατία συνδεδεμένη καὶ μετὰ τοῦ ὑλισμοῦ. Αἱ καλούμεναι «ἰδέαι» θεωροῦνται ὡς προϊόντα τῆς φαντασίας καὶ ὡς παίγνιον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ μόνον! Διότι ἡ ὑλιστικὴ παντολογία καὶ μελλοντολογία συνιστῶσι τὸν πυρῆνα καὶ τὸ πλαίσιον πασῶν τῶν μερικῶν μορφῶν τῆς ἐγκοσμιοκρατίας! Ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τὸ ἀναπόφευκτον τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικῆς ὑπάρξεως καθόλου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐγκοσμιοκρατία ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν περὶ τῆς οὐσίας ἀπορίαν τοῦ ἀνθρώπου, οἵαν ἀκριβῶς περιλαμβάνει καὶ ἡ ἀθεΐα. Ὁ βίος δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὥς τε ἀτόμου καὶ ὡς συνόλου ἀνθρωπότητος, θεωρεῖται ὡς περιέχων πλήρωσιν τοῦ σκοποῦ του, ὅταν κατ' αὐτὸν αἱ ἐπίγειοι ἀνάγκαι καὶ ἐπιθυμίαι ἱκανοποιῶνται κατὰ τὸν ἄριστον δυνατὸν τρόπον καὶ εἰς τὸν μέγιστον δυνατὸν βαθμόν. Τίνες καὶ ὁποῖαι ἀνάγκαι καὶ ἐπιθυμίαι θὰ ἱκανοποιῶνται κατὰ τὴν μεγίστην καὶ ἀρίστην μορφήν, τοῦτο εἶναι, κατὰ τὴν ἀθεΐαν καὶ τὴν ἐγκοσμιοκρατίαν, πρόβλημα τεχνικόν· καὶ περὶ αὐτοῦ ὑπάρχουν «πολιτικαὶ» διαφοραὶ μεταξὺ τῶν σοσιαλιστικῶν κομμουνιστικῶν καὶ τῶν ἐλευθέρων οἰκονομικῶν τε καὶ πολιτικῶν συστημάτων.

Ποῦ εἶναι ἡ θέσις τῆς ἐκκλησίας; Πῶς ἔχουσι τὰ πράγματα περὶ τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὴν ἐπουράνιον ἢ ἐπέκεινα οὐσίαν τῆς διδασκαλίας του;

στ΄. Ἀλλ᾽ ἂς ἴδωμεν πρῶτον, τίς καὶ ὁποία εἶναι ἡ τῆς ἐγκοσμιοκρατίας κοινωνία καὶ ὀργάνωσις. Διότι ὁ σοσιαλισμὸς κομμουνιστικοῦ τύπου διεξεδίκησε καὶ κατέλαβε καὶ ὠργάνωσε τὸ «σοσιαλιστικὸν κράτος». Πῶς ἔχουσι λοιπὸν τὰ πράγματα ἐν τῇ ἐγκοσμιοκρατίᾳ τῶν ἐλευθέρων οἰκονομικῶν τε καὶ πολιτικῶν συστημάτων;

Ὡς βλέπομεν ἡμεῖς τὰ πράγματα, ἡ ἐγκοσμιοκρατία ἐπεδίωξε νὰ κυριαρχήσῃ τῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ «ἀθρήσκου» ἢ «θρησκευτικῶς οὐδετέρου» κράτους («Laizismus» ἢ «Laizistischer Staat»), καὶ τὸ ἐπέτυχεν. Οὕτω θεωρουμένων τῶν πραγμάτων, τὸ «σοσιαλιστικὸν κράτος» δὲν ἀποτελεῖ ἄλλο τι παρὰ εἶδος τοῦ «ἐγκοσμιοκρατικοῦ κράτους», καθ᾽ ὃ τὰ ἐγκόσμια (Saeculum) ἐκλαμβάνονται ὥς τι αὔταρκες καὶ αὐτοτελὲς καὶ ὡς ἐνέχοντα καθ᾽ ἑαυτὰ ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ χαρακτῆρα. Ἡ ἐγκοσμιοκρατία θεωρεῖται ὡς παντολογία καὶ μελλοντολογία προωρισμένη νὰ γίνῃ κτῆμα παντὸς ἀνθρώπου καὶ ἄρα καὶ τῆς κρατικῆς κοινωνίας. Ὁ «ὁλοκληρωτικὸς» οὗτος χαρακτὴρ τοῦ θρησκευτικῶς «οὐδετέρου» κράτους ἐμφανίζεται ὑπὸ τὸν μανδύαν τοῦ «θεράποντος τοῦ πολιτισμοῦ», ὅτε καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐκλαμβάνεται ἢ ὑπονοεῖται ἐγκοσμιοκρατικῶς. Ἡ διαφορὰ δὲ μεταξὺ τῆς «σοσιαλιστικῆς» καὶ τῆς «φιλελευθέρας» δημοκρατίας παρουσιάζεται νὰ εἶναι κυρίως εἰπεῖν, ὅτι ἐν μὲν τῇ φιλελευθέρᾳ δημοκρατίᾳ τῆς Δύσεως ἡ ἀθεϊστικὴ προσπάθεια ποιεῖται χρῆσιν «εἰρηνικῶν» καὶ «ἀνεκτικῶν» μεθόδων, ἐν δὲ τῇ σοσιαλιστικῇ σχεδὸν ἅπασαι αἱ κρατικαὶ ἐξουσίαι τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐγκοσμιοκρατικῆς παντολογίας καὶ μελλοντολογίας· ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἅπασαι αἱ τοῦ πολιτισμοῦ δυνάμεις καὶ θεσμοὶ σὺν τοῖς ἱδρύμασιν ὁμαδικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ πληροφοριῶν ἐξυπηρετοῦσι τὴν διάδοσιν τῶν ἐγκοσμιοκρατικῶν φρονημάτων καὶ δοξασιῶν. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ «ὁλοκληρωτικὸν» πολιτικὸν σύστημα ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ ἐγκοσμιοκρατικοῦ κράτους τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καθ᾽ ἁπάσας αὐτοῦ τὰς μορφὰς καὶ παραλλαγάς! Ἡ ἀπηρχαιωμένη πλέον «θεοκρατία» ἔχει ἀντικατασταθῆ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὑπὸ τῆς «ἀθεοκρατίας»!

II

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀθεΐας δυνάμεθα συνοψίζοντες νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς·

α΄) Ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν συμβιωτικὴν κοινωνίαν καὶ ὀργάνωσιν, τῆς ὁποίας κύριον συστατικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ἤτοι ἡ χριστιανικὴ παντολογία καὶ μελλοντολογία.

β′) Ἡ ἐγκοσμιοκρατία γενικῶς νοουμένη ἀποτελεῖ τὴν ἄκραν («ριζοσπαστικὴν») ἄρνησιν τῆς χριστιανικῆς παντολογίας καὶ μελλοντολογίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀθεΐα ἀποτελεῖ (κατ' ὄνομα) μέρος τῆς ἐγκοσμιοκρατίας, διὰ τοῦτο διατελεῖ καὶ ἐν ἐκ διαμέτρου ἀντιθέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι καὶ ἡ συμβιωτικὴ κοινωνία τῆς ἐγκοσμιοκρατίας καθ' ἅπαντα τὰ εἴδη ἢ τὰς παραλλαγάς της, εἴτε ὡς ἡ ἠπία μορφὴ τῆς «φιλελευθέρας» δημοκρατικῆς πολιτείας εἴτε καὶ ὡς ἡ ἄκρα μορφὴ τῆς «σοσιαλιστικῆς» ἢ τῆς «ἐθνικοσοσιαλιστικῆς» πολιτείας, πάντως διατελεῖ ἐν ἀπολύτῳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν καὶ ὀργάνωσιν, τ.ἔ. πρὸς τὴν ἐκκλησίαν.

γ′) Ἐὰν ἡ ἐγκοσμιοκρατία ὡς τοιαύτη θέσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ κέντρον τῶν σκέψεων καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ μεριμνῶν ἀναγνωρίζουσα αὐτῷ τὴν ὑψίστην ἀξίαν, ὅπερ δὲν συμβαίνει πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐν τῇ ἐγκοσμιοκρατίᾳ, τότε θὰ ὑπῆρχέ πως ἐνδεχόμενον συνεννοήσεώς τινος μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐγκοσμιοκρατίας, τ.ἔ. μετὰ τῆς συμβιωτικῆς κοινωνίας καὶ ὀργανώσεως αὐτῆς. Διότι ἡ κυρία διάθεσις καὶ τὸ κύριον φρόνημα τῶν ἐγκοσμιοκρατικῶν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παράσχῃ τὴν βάσιν συμφωνίας τινὸς μετὰ τῆς χριστιανικῆς διαθέσεως καὶ γνώμης[4]. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις δηλαδὴ θὰ ἀνεγνωρίζετο εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἴτε ὡς ἄτομον εἴτε ὡς κοινωνικὸν σύνολον, ἡ τιμὴ καὶ τὸ ἀξίωμα, ὅπως ἐλευθέρως ἐκλέγῃ καὶ προτιμᾷ τὴν παντολογίαν του καὶ τὴν μελλοντολογίαν του! Ἐὰν ὅμως ἡ ἐγκοσμιοκρατία δὲν ἀναγνωρίζῃ τὸ «αὐτεξούσιον» καὶ τὴν τιμὴν καὶ ἐλευθερίαν, ὡς ἀποτελοῦντα τὸ ἀναφαίρετον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ θεωρῇ τοῦτο ὡς δευτερεῦον καὶ δυνάμενον νὰ ἀφαιρεθῇ ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου, τότε ἡ ἐκκλησία ὡς φορεὺς τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοιαύτης ἐγκοσμιοκρατίας ἀρνουμένη οὕτως ἑαυτήν! Διότι ἡ χριστιανικὴ παντολογία καὶ μελλοντολογία περιλαμβάνει ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ της ὡς πρώτην

---

[4] Τὸ πρόβλημα τῆς «καθ' ὕλην» ἤτοι τῆς κατὰ τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον ἀναδείξεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πάλιν θὰ ἀπετέλει (καὶ ἀποτελεῖ!) δύσλυτον ἐγχείρημα. Διότι περὶ αὐτοῦ γινεται λόγος κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς φυσικοκρατικῆς ἢ τῆς πνευματοκρατικῆς, ὅτε παρουσιάζονται αἱ κύριαι διαφοραὶ καὶ ἄρα ἀντιθέσεις μεταξὺ τῆς ἐγκοσμιοκρατικῆς ἀπνευμάτου δοξασιας καὶ τῆς χριστιανικῆς. Παρόμοιον παρατηρεῖ τις καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» π. χ. καθ' ὕλην προσδιοριζομένου καὶ κατὰ τὰ καλούμενα «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» !

ἀρχὴν τὴν ἀνθρωπίνην τιμὴν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου· ἄνευ σεβασμοῦ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καθόλου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐκκλησία ὡς χριστιανικὴ κοινωνία καὶ ὀργάνωσις.

δ') Ἐπειδὴ ἡ ἐγκοσμιοκρατία εἴθισται νὰ παρουσιάζηται καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ σοσιαλισμοῦ, εἶναι νῦν ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῶσι τὰ περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀκριβέστερόν πως καὶ λεπτομερέστερον.

Ἡ ἐκκλησία, εἴπομεν ἀνωτέρω, εἶναι ἡ κοινωνία Θεοῦ (καὶ ἀγγέλων) καὶ ἀνθρώπων. Ἡ κυρία αὐτῆς οὐσία εἶναι ἀόρατος, δρᾷ δὲ ἐπὶ γῆς κατ' ἀρχὴν διὰ τοῦ ὁρατοῦ της τμήματος. Ἔργον αὐτῆς εἶναι ἡ ὑποδοχὴ καὶ παραλαβὴ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας γεννωμένης καὶ διατελούσης καὶ ἐν ἀδιακόπῳ συνεχείᾳ ζώσης καὶ ἐξελισσομένης ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς καὶ δράσεως νὰ διατηρήσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων κοινωνίας. Ἐπὶ γῆς διακρίνεται ἡ κοινωνία ἐκκλησία διὰ τῆς προβολῆς ἢ ἐμφανίσεως κατὰ τὸν ἄριστον δυνατὸν ἐποπτικὸν τρόπον τῆς ἀοράτου «οὐρανίας» ἐκκλησίας, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν κύριον αὐτῆς σκοπόν. Τοῦτο σημαίνει ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι ἡ πραγμάτωσις ὁμοιώματος τῆς ἀοράτου κοινωνίας ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν καὶ πρώτην δικαίωσιν τῆς ἐπιγείου ὁρατῆς κοινωνίας ἐκκλησίας, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον πρόκειται νὰ φέρῃ ἐπαξίως τὸ ὄνομα ἐκκλησία. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ μεταφράσωμεν τὰ πράγματα ταῦτα εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς κοινωνιολογίας, τότε θὰ πρέπῃ νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ καλούμενον «κοινωνικὸν πρόβλημα», τὸ ὁποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ λόγον προβάλλει ὁ καλούμενος σοσιαλισμός, ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἐκκλησίαν κατ' οὐσίαν αὐτονόητον ἐνδοεκκλησιαστικὸν πρόβλημα· διότι ἡ πραγμάτωσις τῆς ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας συμπίπτει κατ' οὐσίαν μετὰ τῆς ἑκάστοτε κατὰ τὰ πραγματικὰ ἐπίγεια καθόλου δεδομένα λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος καθόλου, καὶ δὴ ἐν πᾶσι τοῖς καιροῖς καὶ μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων καὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου [5].

ε') Ἡ τοιαύτη θεώρησις τῶν πραγμάτων παράγει εἰς μέσον καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς κοινωνίας ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξ ἑνὸς καὶ τῆς ἐγκοσμιοκρατίας καὶ τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» κράτους ἐξ ἑτέρου. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περιέχει ἐν τῇ παντολογίᾳ της καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ παρὼν ἐπίγειος καὶ ὁ ὑπερπέραν

---

[5] Πρβλ. καὶ τὰ λεγόμενα ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (ὑποσ. 1) μνημονευθείσῃ μελέτῃ «Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα κλπ.».

κόσμος καὶ βίος ἀποτελοῦσιν ἕν τι ὅλον διὰ τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς τούτοις καὶ ἡ μελλοντολογία τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναγνωρίζει μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὸν παρόντα βίον, ἀφοῦ οὗτος ἀποτελεῖ καὶ τὴν βάσιν τοῦ μετὰ θάνατον βίου· διότι τὸ πῶς θὰ ρυθμίσῃ καὶ θὰ διαγάγῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐνεργόν του βίον ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν τόσον βραχὺν ἄλλως τε, θὰ καθορίσῃ καὶ τὸ πῶς θὰ διαγάγῃ οὗτος τὸν μέλλοντα αἰώνιόν του βίον. Κατὰ ταῦτα ὁ παρὼν κόσμος καὶ ὁ ἐν αὐτῷ βίος κέκτηται κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἀπόλυτον καὶ αἰωνίαν ἀξίαν διά τε τὸ ἄτομον καὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα καθόλου.

Ἐὰν οὕτως ἔχωσι τὰ πράγματα, τότε πῶς δικαιολογεῖται ἡ διαφορὰ ἢ καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἐγκοσμιοκρατίας καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας;

Εἶναι εὔκολον νὰ διακριθῇ ἡ διαφορὰ μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐγκοσμιοκρατικῆς δοξασίας, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ μὲν χριστιανισμὸς θεωρεῖ τὴν ἐπίγειον πραγματικότητα καὶ ζωὴν ὡς «μέσον» πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀπολύτου καὶ αἰωνίου, ἐνῷ ἡ ἐγκοσμιοκρατία ἐκλαμβάνει αὐτὸ τοῦτο τὸ μέσον καὶ παροδικὸν ὡς τὸ ἀπόλυτον τέρμα καὶ ἄρα ὡς ὑποκατάστατον τοῦ αἰωνίου. Ἡ «ἀταξία» αὕτη καὶ σύγχυσις μεταξὺ μέσου πρὸς σκοπόν καὶ αὐτοσκοποῦ παράγει τὴν παραχάραξιν τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν πρὸς μέτρησιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων καὶ ἀξιῶν, ὥστε οὕτω νὰ ἐπέρχηται καὶ ὑπέρμετρος ἐκτίμησις τοῦ ἐγκοσμίου καὶ παροδικοῦ καὶ ὑπηρετικὴν μόνον ἀξίαν κεκτημένου ἐπιγείου βίου καὶ κόσμου, ἀγνόησις δὲ ἢ καὶ ὑποτίμησις τοῦ ἀπόλυτον καὶ αἰωνίαν ἀξίαν μετὰ θάνατον καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνων κεκτημένου μὴ ὑλικοῦ κόσμου καὶ βίου. Ἐκ τούτου τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐγκοσμιοκρατίας καὶ ἀθεΐας ἄγεται εἰς πλάνην περὶ τὰ πράγματα καὶ ἄρα φέρεται μακρὰν τοῦ καθαυτὸ σκοποῦ καὶ τέρματος τῆς ζωῆς τῆς καθαυτὸ αἰωνίας ὑπάρξεώς του.

III

α'. Ἡ ἐγκοσμιοκρατία καὶ ἡ ἀθεΐα παρουσιάζονται ὑπὸ παντὸς εἴδους μορφὴν καὶ κατὰ πάσας τὰς βαθμίδας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ δράσεως, ἀπὸ τῆς κατωτάτης καὶ ἁπλοϊκῆς («ἀφελοῦς») μέχρι καὶ τῆς ἀνωτάτης θεωρητικῆς τε καὶ ἐπιστημονικῆς βαθμίδος. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πραγμάτων· διότι καὶ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ὁ χριστιανικὸς βίος ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ πάσας τὰς μορφὰς καὶ βαθμίδας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς

ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Πρὸς τούτοις λεκτέον, ὅτι καὶ ἡ διάδοσις τοῦ εὐαγγελίου ἤτοι ἡ μέριμνα ὑπὲρ τῆς μονίμου ἐνεργοῦ ἑτοιμότητος πρὸς «ἐπιστροφήν», τ.ἔ. πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀποκατασταθεῖσαν κοινωνίαν Θεοῦ μετ' ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ δράσεως. Ἡ παραίνεσις πρὸς τοὺς ἑκάστοτε συγχρόνους καὶ ἡ ὑπόμνησις εἰς αὐτοὺς τοῦ κινδύνου, μήπως μείνωσιν ἐκτὸς τῆς κοινωνίας Θεοῦ μετ' ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ τὸ μόνιμον μέγα καθῆκον τῆς ὁρατῆς («ἐπιγείου») μερίδος τῆς κοινωνίας ἐκκλησίας. Μεταξὺ τῶν εἰς οὓς εἶναι ἀπευθυντέα ἡ παραίνεσις αὕτη ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἄθεοι μεθ' ἁπάντων τῶν ἐγκοσμιοκρατικῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο τῆς παραινέσεως καὶ ὑπομνήσεως δύναται καὶ πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἔργον ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας ἐκκλησίας. Ἡ γενικὴ καὶ κυρία ἀπαίτησις εἶναι, ὅπως αὕτη παρουσιάζηται ὁμοίωμα τῆς ἀοράτου ἐκκλησίας ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. Οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων Αὐτοῦ προβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς ἤτοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀπαίτησιν καὶ ἐντολὴν ταύτην.

Ὁ ἀπ. Παῦλος γράφει πρὸς τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίαν καὶ δι' αὐτῆς πρὸς τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ τὰ ἑξῆς [6]·

«Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν ἁγίαν τῷ Θεῷ εὐάρεστον, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν· καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον».

Ὁ Κύριος πάλιν ἀποστέλλει τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους προλέγων, ὅτι ὡς κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου θὰ συναντήσωσι δυσχερείας μεγάλας, διότι ὑπάρχει μόνιμος ὁ ἀγὼν τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ, τῆς ἐκκλησίας δηλαδὴ ὡς κοινωνίας Θεοῦ μετ' ἀνθρώπων κατὰ τῆς τοῦ διαβόλου μετ' ἀνθρώπων κοινωνίας [7]. «Μὴ νομίσητε, λέγει, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν. Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ. Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος».

---

[6] Ὅρ. Ρωμ. ιβ', 1 - 2.

[7] Ὅρ. Ματθ. ι', 34 - 7.

β΄. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς κοινωνίας ἐκκλησίας καὶ τῆς ὁμάδος τῶν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν διατελούντων ἀνθρώπων καθόλου καὶ ὁ μεταξὺ αὐτῶν ἀνταγωνισμὸς δὲν μέλλει νὰ διακοπῇ, ἀλλὰ θὰ συνεχισθῇ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καθ' ὅσον ἡ περάτωσις τῆς γεννήσεως ἀνθρώπων θὰ συμπέσῃ μετὰ τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Ἡ ἰσορροπία καὶ ἡ ἐξ ἀντικειμένου τάξις μέλλουσιν ἀδιακόπως νὰ δέχωνται τὰς ἐπιθέσεις τῶν τέκνων τοῦ σκότους· ἐξ ἑτέρου δὲ πάλιν καὶ ἡ κοινωνία ἐκκλησία εἶναι ἠναγκασμένη νὰ ἀποτελῆται ἐξ ἀγωνιστῶν καὶ ἀθλητῶν Χριστοῦ. Διὰ τῆς ἐνεργοῦ αὐτῆς παρουσίας θὰ δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία νὰ ἀπευθύνῃ τὸν τῆς παραινέσεως λόγον καὶ πρὸς τοὺς ἀθέους καὶ τὴν ἐγκοσμιοκρατικὴν κοινωνίαν αὐτῶν, καὶ ἐνδεχομένως ἀποτελεσματικῶς εἰς ἐπιστροφήν. Πῶς δὲ ἡ ἐνεργὸς παρουσία τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ γῆς εἶναι δυνατὸν ἢ καὶ πρέπον νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ καθόλου, περὶ αὐτοῦ ὁμιλεῖ καὶ πρὸς ἡμᾶς κείμενον ἀρχαῖον, προερχόμενον ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Β΄ αἰῶνος μετὰ Χριστόν· πρόκειται περὶ τοῦ ε΄ καὶ στ΄ κεφαλαίου τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς[8]·

Ε΄ κεφ. *(Περιγραφὴ τοῦ κατὰ Χριστὸν βίου)*

«Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. 2. Οὔτε γάρ που πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν οὔτε διαλέκτῳ τινὶ παρηλλαγμένῃ χρῶνται οὔτε βίον παράσημον ἀσκοῦσιν. 3. Οὐ μὴν ἐπινοίᾳ τινὶ καὶ φροντίδι πολυπραγμόνων ἀνθρώπων μάθημα τοῦτ' αὐτοῖς ἐστιν εὑρημένον, οὐδὲ δόγματος ἀνθρωπίνου προεστᾶσιν ὥσπερ ἔνιοι. 4. Κατοικοῦντες δὲ πόλεις ἑλληνίδας τε καὶ βαρβάρους, ὡς ἕκαστος ἐκληρώθη, καὶ τοῖς ἐγχωρίοις ἔθεσιν ἀκολουθοῦντες ἔν τε ἐσθῆτι καὶ διαίτῃ καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ θαυμαστὴν καὶ ὁμολογουμένως παράδοξον ἐνδείκνυνται τὴν κατάστασιν τῆς ἑαυτῶν πολιτείας. 5. Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρὶς ξένη. 6. Γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν· ἀλλ' οὐ ῥίπτουσι τὰ γεννώμενα. 7. Τράπεζαν κοινὴν παρατίθενται, ἀλλ' οὐ κοίτην. 8. Ἐν σαρκὶ τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὐ κατὰ σάρκα ζῶσιν. 9. Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. 10. Πείθονται τοῖς ὡρισμένοις νόμοις, καὶ τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νό-

---

[8] Ὅρ. τὸ κείμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἀποστολικῶν Πατέρων τοῦ Καρόλου Bihlmeyer, 1956, σελ. 143 - 145.

μους. 11. Ἀγαπῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. 12. Ἀγνοοῦνται, καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. 13. Πτωχεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλούς· πάντων ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. 14. Ἀτιμοῦνται, καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται. 15. Λοιδοροῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται, καὶ τιμῶσιν. 16. Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. 17. Ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται· καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἔχθρας εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν.

Στ' κεφ. (*Ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ χριστιανοὶ*)

Ἁπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί. 2. Ἔσπαρται κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν ἡ ψυχή, καὶ Χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις. 3. Οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχή, οὐκ ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ Χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ κόσμου. 4. Ἀόρατος ἡ ψυχὴ ἐν ὁρατῷ φρουρεῖται τῷ σώματι· καὶ Χριστιανοὶ γινώσκονται μὲν ὄντες ἐν τῷ κόσμῳ, ἀόρατος δὲ αὐτῶν ἡ θεοσέβεια μένει. 5. Μισεῖ τὴν ψυχὴν ἡ σὰρξ καὶ πολεμεῖ μηδὲν ἀδικουμένη, διότι ταῖς ἡδοναῖς κωλύεται χρῆσθαι· μισεῖ καὶ Χριστιανοὺς ὁ κόσμος μηδὲν ἀδικούμενος, ὅτι ταῖς ἡδοναῖς ἀντιτάσσονται. 6. Ἡ ψυχὴ τὴν μισοῦσαν ἀγαπᾷ σάρκα καὶ τὰ μέλη· καὶ Χριστιανοὶ τοὺς μισοῦντας ἀγαπῶσιν. 7. Ἐγκέκλεισται μὲν ἡ ψυχὴ τῷ σώματι, συνέχει δὲ αὕτη τὸ σῶμα· καὶ Χριστιανοὶ κατέχονται μὲν ὡς ἐν φρουρᾷ τῷ κόσμῳ, αὐτοὶ δὲ συνέχουσι τὸν κόσμον. 8. Ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ἐν θνητῷ σκηνώματι κατοικεῖ· καὶ Χριστιανοὶ παροικοῦσιν ἐν φθαρτοῖς, τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίαν προσδεχόμενοι. 9. Κακουργουμένη σιτίοις καὶ ποτοῖς ἡ ψυχὴ βελτιοῦται· καὶ Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ' ἡμέραν πλεονάζουσι μᾶλλον. 10. Εἰς τοσαύτην αὐτοὺς τάξιν ἔθετο ὁ Θεός, ἣν οὐ θεμιτὸν αὐτοῖς παραιτήσασθαι».

γ'. Ὁ κόσμος φαίνεται ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν νὰ διανύῃ περίοδον μεγάλων δὸς δ' εἰπεῖν ἀνατρεπτικῶν μεταβολῶν. Ἡ ἐποχὴ αὕτη τῶν μεγάλων μεταβολῶν περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν της γνωρισμάτων καὶ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Αἱ κατ' αὐτῆς πολέμιαι δυνάμεις ἐγκοσμιοκρατικῆς προελεύσεως φαίνεται νὰ ἐκμεταλλεύωνται εἰς τὸν κατ' αὐτῆς πόλεμον πλὴν ἄλλων καὶ τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας. Ἐν τῇ πλάνῃ των ἰσχυρίζονται οἱ πολέμιοι πλὴν ἄλλων καὶ ὅτι δῆθεν ἡ ἐκ-

κλησία ἢ ὁ χριστιανισμὸς ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, δὲν δύναται δὲ δῆθεν νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ ἀνθρώπων «συγχρονισμένων» ὡς ἀπηρχαιωμένη πλέον διδασκαλία καὶ σύστημα.

Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐκκλησίας ἐγκοσμιοκρατικῶν ἐνέχει καί τι ἀληθὲς παρὰ τὴν ἀναλήθειάν του ὡς ὅλου. Διότι ὄντως ἡ ἐκκλησία ἤτοι ἡ χριστιανικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας δὲν ἐπέτυχε νὰ πραγματώσῃ εἰς ἱκανὸν βαθμὸν τὴν κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς κοινωνικήν της ὑπόστασιν καὶ συγκρότησιν. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἁπλῶς καὶ μόνον, ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνία ἐκκλησία δὲν κατώρθωσεν ἐπαρκῶς νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα τῆς ἐκκλησιολογικῆς της ὑφῆς, τῆς ὁμοιώσεως δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀόρατον οὐράνιον ὑφήν, ὡς ἡ σύστασις τῆς συγχρόνου πραγματικότητος ἀπαιτεῖ καὶ καθιστᾷ δυνατήν. Διότι ὁ χριστιανισμὸς περιέχει τὸ οὐσιῶδες τῆς ὑγιοῦς καὶ ὁμαλῆς κοινωνικῆς τε καὶ ἀτομικῆς ἐπιγείου ζωῆς, ὅπερ ἑκάστοτε δύναται καὶ δέον νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀνήκουσαν συγκεκριμένην ἱστορικὴν μορφήν.

Ἐνταῦθα ἐνθυμεῖται ἢ πρέπει νὰ ἐνθυμῆταί τις τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου· «Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὰς ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; Οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ κλπ.»[9]. Πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς τῆς ἐκκλησίας δὲν εὑρίσκεται ἐκτός, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον ἐντὸς τῆς (ἐπιγείου) ἐκκλησίας. Πρέπει νὰ λάβωμεν συνείδησιν τῆς πραγματικότητος ταύτης καὶ νὰ ἀπαιτήσωμεν παρ' ἡμῶν αὐτῶν, ἕκαστος καὶ πάντες ὁμοῦ, ὅπως συντελέσωμεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐπὶ γῆς ὁμοιώματος τῆς ἐπουρανίου Θεοῦ μετ' ἀνθρώπων κοινωνίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αὐτομάτως καὶ συγχρόνως λύεται καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, ἀφοῦ τοῦτο συμπίπτει μετὰ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἐπὶ γῆς πραγματώσεως τῆς ἀοράτου οὐρανίας κοινωνίας ἐν Χριστῷ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ γῆς. Τοῦτο θὰ εἶναι καὶ ὁ ἄριστος καὶ πειστικώτατος τρόπος ἄρσεως τῆς ἐγκοσμοκρατικῆς ἀθεϊστικῆς πλάνης.

---

[9] Ὅρ. Ματθ. ζ', 16 - 17.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΝ ΡΩΣΣΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ 50ΕΤΙΑΝ *

Ὑπὸ ἀρχιμ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ

Αἰφνιδία μεταβολὴ

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε συνέβη ἕνα σπουδαῖον γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἤλλαξε τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ὁ πόλεμος.

Τὴν 22αν Ἰουνίου 1941 τὰ γερμανικὰ στρατεύματα διέβαινον τὰ ρωσσικὰ σύνορα. Ἦτο Κυριακὴ τῶν Ἁγ. Πάντων. Ὁ Μητροπολίτης Σέργιος ἐπληροφορήθη τὴν εἴδησιν ἐπιστρέφων ἀπὸ τὸν ναόν. «Ὀλίγα λεπτὰ σκέψεως, μία μικρὰ προσευχή, καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀπόφασις ἡ ὁποία θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ἐπιβίωσιν τῆς Ἐκκλησίας εἶχε ληφθῆ. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, χωρὶς νὰ ἀναμένῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως οὔτε τὰς κυβερνητικὰς ἀντιδράσεις, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας συνέτασσε καὶ ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς πιστοὺς Ἐγκύκλιον»[15], μὲ τὴν ὁποίαν τοὺς ἐκάλει νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα. Ἡ πάντοτε εὐπαθὴς εἰς τὸν πατριωτισμὸν ρωσσικὴ ψυχὴ ὠρθοῦτο εὐθυτενὴς πρὸ τοῦ ἀπειλουμένου κινδύνου. Δὲν ἐκινδύνευε τὸ καθεστὼς ἀλλ' ἡ πατρίς. Ἡ Ἐκκλησία ηὐλόγησε τὰ ὅπλα. Δὲν εἶχε σημασίαν ἐὰν τὰ ἔφερον χεῖρες ἀπίστων. Ἦσαν χεῖρες πνευματικῶν της τέκνων, «ἀσώτων υἱῶν». Κτυπημένη ἡ ἰδία θανασίμως ἀπὸ τὸ Κράτος, εὗρε τὴν δύναμιν νὰ σταθῇ εἰς τὰ πόδια της διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ παρακινήσῃ, νὰ ὠθήσῃ, νὰ παρηγορήσῃ. «Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μας πάντοτε ἐμοιράσθη τὴν τύχην τοῦ λαοῦ. Μαζί του ὑπέμεινε τὰς δοκιμασίας, μαζί του παρηγορεῖτο διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν του. Σήμερον πολλῷ μᾶλλον δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν λαόν της. Δίδει τὴν οὐρανίαν εὐλογίαν της εἰς τὴν ἡρωϊκὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ ἀναλάβῃ ὅλος ὁ λαός»[16].

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 528, τεύχους Νοεμβρίου - Δεκεμβρίου 1969.

[14] N. Struve, Οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν Σοβ. Ἕνωσιν, μτφρ Χριστοδ. Παρασκευαΐδη, Ἀθῆναι 1968 σ 459. (Σ. Σ. Ἡ ὑποσημ. αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν σ. 528 τοῦ προηγουμένου τεύχους).

[15] Αὐτόθι, σ. 62.

[16] Αὐτόθι, σ. 369.

Ἔθεσεν εἰς κίνησιν τὸν θνησιμαῖον μὲν ἀπὸ τοὺς διωγμούς, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα εὔψυχον ὀργανισμόν της, πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Πρώτη αὐτή, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Στάλιν δὲν εἶχεν ἀκόμη συνέλθει ἀπὸ τὴν ἔκπληξιν διὰ τὴν παραβίασιν ἐκ μέρους τοῦ Χίτλερ τῆς συνθήκης περὶ μὴ ἐπιθέσεως, ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν λαὸν μὲ κῦρος θαυμαστόν, ποὺ διετήρει μέσα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Μὲ δύναμιν ἀνυπέρβλητον, μὲ ἰσχὺν τιτάνων, μὲ ἀνάστημα γίγαντος, μὲ τόλμην Δαυΐδ, φυσικὴ αὐτὴ ποδηγέτις τοῦ μαρτυρικοῦ της λαοῦ, ἔλαβε τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν δύσκολον αὐτὴν στιγμὴν καὶ ἔρριψε τὸ βάρος της, καὶ ἐρρίφθη καὶ ἡ ἰδία μέσα εἰς τὰς φλόγας τοῦ πολέμου παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἔθνους. Ὁ Στάλιν μόλις μετὰ 10 ἡμέρας κατώρθωσε νὰ ἀπευθύνῃ μήνυμα πρὸς τὸν λαόν. Ὁ Σέργιος τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, εἰς τὰς 22 Ἰουνίου 1941. Ἡ πρᾶξις αὐτὴ καὶ ὅσαι ἐπηκολούθησαν ἦσαν τὸ κλειδί, μὲ τὸ ὁποῖον ἐλύθησαν αἱ χειροπέδες καὶ ἀπεδόθη ἐλευθερία, πάλιν πρὸς καιρόν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀφέθη τότε ἐλευθέρα, ἡ τέως δεσμῶτις, νὰ ὀργανώσῃ εἰδικὰς συνάξεις προσευχῆς. Οἱ ναοὶ ἤνοιξαν καὶ πάλιν, παρακλήσεις ἐτελοῦντο καθημερινῶς, ἔρανοι ἐπετράπησαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀμάχων. Αἱ ἐφημερίδες ἔπαυσαν νὰ βάλλουν κατὰ τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἔπαυσαν νὰ κυκλοφοροῦν καὶ τὰ ἀντιθρησκευτικὰ φυλλάδια. Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία, ἑκάστη μὲ τὸν τρόπον της, ἠγωνίζοντο τὸν κοινὸν ἀγῶνα. Οἱ ἀντιθρησκευτικοὶ νόμοι ἐτέθησαν εἰς τὸ περιθώριον. Τώρα suprema lex ἦτο ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος. Ὁ νῦν Πατριάρχης Ἀλέξιος ὡς Μητροπολίτης Λένινγκραδ διεκρίθη κατὰ τὸν ἐπὶ 900 ἡμέρας ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως καὶ ἐτιμήθη ἀργότερον μὲ τὸ μετάλλιον τῆς ἀμύνης τοῦ Λένινγκραδ. Ὁμοίως εἰς τὴν Οὐκρανίαν ὁ Σεβ. Νικόλαος ἐπέδειξε θαυμαστὴν δραστηριότητα. Ἡ Ἐκκλησία ἔδωκε τὸ παρόν, διεκρίθη καὶ ἐμεγαλύνθη.

Μὲ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀναγνωρισθοῦν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ 1943, ἀφοῦ ὁ Στάλιν ἐδέχθη εἰς ἀκρόασιν τοὺς τρεῖς ὑψηλὰ ἱσταμένους ἐκπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας, ἐπέτρεψε τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου. Τὸ ἀποδεκατισθὲν σῶμα τῶν Ἱεραρχῶν - 19 ἐν συνόλῳ - ἐξέλεξεν ὡς Πατριάρχην τὸν Τοποτηρητὴν Σεβ. Σέργιον. Ἡ Ἐκκλησία ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ δραστηριοποιῆται. Ὁ λαὸς προθύμως συνεισέφερε διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἐρειπίων. Ὅταν ὁ στύλος τῆς πίστεως εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν του, εὐκόλως τὰ ἐξωτερικὰ ἐρείπια ἀναστηλώνονται. Ὁ Μητροπολίτης Κρου-

τίτσης Νικόλαος συμμετέσχεν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διαπραχθέντων ἐγκλημάτων πολέμου. Οἱ πιστοὶ ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ κατακλύζουν τοὺς ναούς. Ἕνας ἄνεμος ἂν ὄχι ἐλευθερίας, πάντως ἀνοχῆς, ἤρχισε νὰ πνέῃ. Ἦτο ὅ,τι ἐχρειάζετο ἡ Ἐκκλησία διὰ νὰ ἀνασυντάξῃ τὰς δυνάμεις της. Ἐχειροτονήθησαν 37 Ἱεράρχαι πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν ἑδρῶν. Ἱδρύθη ἡ Θεολογικὴ Ἀκαδημία Μόσχας καὶ ἐπετράπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευσις[17]. Ἱερεῖς ἐπήνδρωσαν τὰς ἐνορίας, ὅπου ἐτελοῦντο ἀκαταπαύστως Μυστήρια. Βαπτίσεις καθημερινῶς καθ' ἑκατοντάδας, γάμοι, κηδεῖαι. Ὑπὸ τὸ φάσμα τοῦ σταλινικοῦ τρόμου οἱ πολλοὶ ἐφοβοῦντο νὰ μετάσχουν εἰς τὰ Μυστήρια. Τώρα ὅλοι ἔσπευδον νὰ βαπτίσουν τὰ παιδιά των. Μία ριζικὴ ἀναγέννησις συνετελεῖτο μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἐκκλησίας, κεκαθαρμένη πλέον ἀπὸ παντὸς εἴδους μιάσματος, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ στοιχεῖα ἀρνητικά, διεφαίνετο ἤδη λαμπρά. Ἡ μεγάλη ἀσθενὴς εἶχε διαφύγει τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐβάδιζε σταθερῶς πρὸς τὴν ἀνάρρωσιν.

Μέσα εἰς τὸν ὀργασμὸν τῆς ἀναγεννήσεως ἀπέθανεν ὁ Πατριάρχης Σέργιος, εἰς τὰς 25 Μαΐου 1944, καὶ ὡς Τοποτηρητὴς ὡρίσθη ὁ Μητροπολίτης Λένινγκραδ Ἀλέξιος Σιμάνσκυ, γόνος εὐγενοῦς οἰκογενείας συγγενοῦς τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς. Καὶ ὁ νέος Τοποτηρητὴς ἠκολούθησε τὴν γραμμὴν τοῦ προκατόχου του ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν. Πολιτικὴ πλήρους νομιμοφροσύνης. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἤνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὴν Σύνοδον τοῦ 1945, ἡ ὁποία, τῇ παρουσίᾳ καὶ κυβερνητικοῦ ἐκπροσώπου, ἐξέλεξε τὸν Ἀλέξιον Πατριάρχην Μόσχας καὶ πασῶν τῶν Ρωσσιῶν.

Βεβαίως ἡ Πολιτεία υἱοθετήσασα ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας στάσιν ἀνοχῆς, δὲν ἔπραξε τοῦτο ἄνευ ἀνταλλάγματος. Ἐζήτησε τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν πολιτικὸν τομέα, κυρίως δὲ εἰς τὸ διεθνὲς πεδίον. Τὸ Πατριαρχεῖον, μὲ τὸ Τμῆμα Ἐξωτερικῶν Σχέσεων ποὺ διαθέτει, πολλάκις ἔλαβε μέρος εἰς διεθνῆ συνέδρια, ἔνθα εὐκαίρως ἀκαίρως σπεύδει νὰ εὐθυγραμμισθῇ πρὸς τὰς ἄνωθεν πεμπομένας κατευθύνσεις. Ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας εὐκαιρίας δὲν παραλείπει νὰ λαμβάνῃ θέσιν. Ἡ κρίσις τοῦ Σουέζ, ἡ ἐπανάστασις εἰς Οὐγγαρίαν, ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Κούβας καὶ ἄλλα διεθνῆ γεγονότα παρέχουν πάντοτε

---

[17] Βλ. Φειδᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 165.

εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τὴν εὐκαιρίαν νὰ διακηρύσσῃ τὴν θέσιν του, πάντοτε ἐννοεῖται ἐν συνοδοιπορίᾳ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ.

Ἡ περίοδος Κρούστσεφ

Ἡ περίοδος τῆς ἀνοχῆς, ποὺ ἤρχισε τὸ 1941, συνεχίσθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στάλιν μέχρι τοῦ 1959. Διήρκεσεν ἐν συλόλῳ περὶ τὰ 20 ἔτη. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Στάλιν ἔδωσε μείζονα ἄνεσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἔπειτα ὁ τραχὺς ἀγὼν τῶν ἐπιγόνων πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας δὲν ἀφῆκε περιθώρια διὰ μάχας κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλοι ἤλπιζον ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Κρούστσεφ πρὸς ἀποσταλινοποίησιν θὰ ὠφέλει καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλως ὅμως τοὐναντίον. Εἰς τὸν τομέα τῶν σχέσεων τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Κρούστσεφ ὑπερέβη τὸν Στάλιν, ἢ ἔστω ἀνεδείχθη ἀντάξιος αὐτοῦ.

Ὁ Κρούστσεφ - ὅσον καὶ ἂν τοῦτο φανῇ παράξενον - ἔφερε τὴν Ἐκκλησίαν 30 χρόνια ὀπίσω εἰς τοὺς διωγμοὺς τοῦ 1920 - 1939. Ἔθεσεν εἰς κίνησιν νέους ἀπηνεῖς διωγμοὺς κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν μὲ νέον σύστημα. Ὄχι αἵματα καὶ ἐκτελέσεις πλέον. Ἀλλὰ διπλωματία, καὶ ἰδίως «νομιμότης». Ἐφρόντισαν ὅλαι αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἐξόντωσιν τῆς Ἐκκλησίας νὰ φέρουν τὴν σφραγῖδα τῆς «νομιμότητος». Ἤρχισαν ὅθεν νὰ ἐκδίδωνται διατάξεις «εἰς τὰ μέτρα» τῆς Ἐκκλησίας, ἢ νὰ ἑρμηνεύωνται στενῶς καὶ κατὰ γράμμα ὑπάρχουσαι τοιαῦται. Νομιμότης μόνον κατ' ὄνομα. Κατ' οὐσίαν δὲ ἀνομία καὶ δολιότης. Ὁ Κρούστσεφ μὲ τὴν νέαν στροφὴν τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσσίας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοήσῃ τὸν διεθνῆ παράγοντα, τὴν ἀπήχησιν ἐνδεχομένων βιαιοτήτων εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Υἱοθέτησε λοιπὸν τὴν γραμμὴν τοῦ «σπεῦδε βραδέως» ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ἔδωκεν ἔπειτα τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἀντιθρησκευτικὴν προπαγάνδαν, ἐπεδίωξε νὰ ἐξαφανίσῃ κάθε ὑπόλοιπον θρησκευτικῆς πίστεως ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν νέων. Ἠγωνίσθη νὰ ἐκριζώσῃ τὰς θρησκευτικὰς «προλήψεις» καὶ πεποιθήσεις. Καὶ ὡδήγησε τὴν Ἐκκλησίαν εἰς ἀπαθλίωσιν. Ἰδοὺ μερικὰ μέσα ποὺ ἐχρησιμοποιήθησαν.

Τὰ μέσα

Κατ' ἀρχὴν ἀνεσύρθη ἀπὸ τὴν ἀφάνειαν παλαιὸν διάταγμα, ποὺ ἐκήρυττεν ἀκύρους ὅλας τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις τῶν ἀρχῶν κατο-

χῆς. Κατ' ἐφαρμογὴν τούτου ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ οἰκήματα, ποὺ τῆς εἶχον παραχωρηθῆ ἐν συνεχείᾳ τῶν συνθηκῶν μὲ τοὺς κατακτητάς. Ἑκατοντάδες ναῶν, ἰδίᾳ εἰς Οὐκρανίαν καὶ Λευκορωσσίαν, ἐκλείσθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

Ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ εἶναι ἐφημέριοι εἰς πλείονας τοῦ ἑνὸς ναούς. Οὕτως ὅσοι ἔμειναν χωρὶς ἱερέα, ἠναγκάσθησαν νὰ κλείσουν.

Εἰδικαὶ Ἐπιτροπαὶ συνεστήθησαν πρὸς ἔλεγχον τῆς κτηριακῆς καταστάσεως τῶν ναῶν. Αὗται δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ χαρακτηρίσουν ἕνα ναὸν ὡς ἔχοντα ἀνάγκην ἐπισκευῆς. Καθορίζονται λεπτομερῶς αἱ ἐκτελεσταίαι ἐργασίαι, τὴν δαπάνην τῶν ὁποίων ὑποχρεοῦται νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐνορία. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποδεικνύονται ὑπέρογκοι δαπάναι, τὰς ὁποίας οἱ πτωχοὶ ναοὶ ἀδυνατοῦν νὰ καταβάλουν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν αἱ ἐνορίαι εἶναι ἠναγκασμέναι ἐκ τοῦ νόμου «νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς νὰ θέσουν τέρμα εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ λειτουργίαν των»[18]. Βεβαίως πολλάκις ἡ συγκινητικὴ κινητοποίησις καὶ γενναιοδωρία τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν δι' ἰδίων των ἐξόδων νὰ πληρώσουν τὰς δαπάνας, ἀποσοβεῖ, πρὸς καιρὸν τοὐλάχιστον, τὸ κλείσιμον τοῦ ναοῦ.

Τὸ κέρδος τῶν ναῶν ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν κηρίων ἐθεωρήθη παράνομον ἐμπόριον «ἀπηγορευμένον ἐκ τοῦ νόμου». Ἡ Ἐκκλησία κατηγορήθη ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιβάλλει «ἀκουσίας εἰσφορὰς» εἰς τοὺς πιστούς, πρᾶγμα ὅπερ αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται. Διὰ τοῦτο διετάχθη ὅπως πωλῇ τὰ κηρία εἰς τὴν τιμὴν τοῦ κόστους. Τὴν τιμὴν δὲ τοῦ κόστους γνωρίζει ἡ Πολιτεία ἐκ στοιχείων τὰ ὁποῖα ἔχουν γνωστοποιήσει εἰς αὐτὴν διάφοροι ἀποστάται ἱερεῖς, γνῶσται καὶ λεπτομερειῶν ἀκόμη. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀπεψιλώθησαν οἱ ναοὶ ἀπὸ τὸ εἰσόδημα ἐκ τῆς πωλήσεως κηρίων.

Συχνὴ περίπτωσις κλεισίματος ἑνὸς ναοῦ εἶναι ὅταν γειτνιάζῃ πρὸς σχολεῖον. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ συνήθως συμβαῖνον, διότι τὰ δημόσια σχολεῖα ἔχουν καταλάβει τοὺς χώρους, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο παλαιότερον ὡς ἐνοριακὰ σχολεῖα. Τότε πρὸς χάριν τοῦ σχολείου κλείεται ἡ Ἐκκλησία.

Ἄλλοτε κλείεται ὁ ναὸς διὰ νὰ γίνῃ Μουσεῖον, ἢ διότι ἐμποδίζει τὴν κυκλοφορίαν τῶν πεζῶν ἢ τῶν ὀχημάτων, ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν

---

[18] N. Struve, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 298.

πιστῶν ποὺ συγκεντρώνει. Ἐπίσης ὅπου ὑπάρχει δυσκολία διὰ νὰ κλείση ὁ ναός, εἶναι εὔκολος ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ προβλέπεται τώρα πλατεῖα, καὶ ὁ ναὸς κατεδαφίζεται.

Φοιτηταὶ ἄθεοι δύνανται νὰ συλλέξουν ὑπογραφὰς ζητοῦντες τὸ κλείσιμον ἑνὸς ναοῦ. Αὐτὸ ἀρκεῖ διὰ νὰ κλείση ὁ ναός. Πολλάκις οἱ πιστοὶ κάμνουν τὸν ἑσπερινόν των εἰς τὸν ναόν. Ὅταν ὅμως μεταβαίνουν ἐκ νέου τὴν πρωΐαν, δὲν εὑρίσκουν τὸν ναὸν εἰς τὴν θέσιν του. Συνεργεῖα εἰδικὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς μὲ ἐκσκαφεῖς ἰσοπέδωσαν τὸν ναὸν καὶ τὸν μετέβαλον εἰς γήπεδον.

Νόμος ὁρίζει ὅτι ναὸς μὴ λειτουργούμενος ἐπὶ 6μηνον κλείεται. Τότε ἐξαναγκάζεται ὁ ἱερεὺς νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἰατρικὴν ἐξέτασιν. Κατὰ κανόνα ἡ ἐπιτροπὴ ἀποφαίνεται ὅτι ἔχει ἀνάγκην θεραπείας, ἡ ὁποία φυσικὰ παρατείνεται πέραν τοῦ ἑξαμήνου ἐντὸς νοσοκομείου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κλείεται ὁ ναός.

Ἕτερος νόμος προβλέπει ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν δὲν πρέπει νὰ παραβλάπτη τὴν ὑγείαν τῶν πολιτῶν. Ἐὰν ὁ ναὸς δὲν διαθέτη θέρμανσιν τὸν χειμῶνα, βάσει τοῦ νόμου τούτου κλείεται. Καὶ εἶναι εὔκολον νὰ μὴ διαθέτη, ἐὰν διατάξουν αἱ ἀρχαί.

Αὐταὶ αἱ μέθοδοι κυρίως ἐφαρμόζονται διὰ τὸ κλείσιμον τῶν ναῶν. Μετὰ τὸν πόλεμον οἱ ἀνοικτοὶ εἰς τὴν λατρείαν ναοὶ ἀνήρχοντο εἰς 20.000. Τὸ 1962, μετὰ τὰ μέτρα Κροῦστσεφ, εἶχον περιορισθῆ εἰς 11.500.

Ὁ κλῆρος διέθετε μετὰ τὸν πόλεμον 30.000 περίπου ἐφημερίους. Τὸ 1962 δὲν ἔμενον παρὰ μόνον 14.000.

Ἰδοὺ καὶ οἱ τρόποι ἐξοντώσεως τῶν κληρικῶν·

Ὅστις ἐπισκέπτεται οἰκίας ἐνοριτῶν του τιμωρεῖται. Ἀπαγορεύονται αἱ συγκεντρώσεις νέων, αἱ ὁμιλίαι, τὰ κηρύγματα ἐκτὸς τοῦ ναοῦ. Ὅλα αὐτὰ παρέχουν τὸ πρόσχημα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν κυρώσεων κατὰ παντὸς παραβάτου.

Μοναὶ μετὰ τὸν πόλεμον ἦσαν ἀνοικταὶ περὶ τὰς 67. Τὸ 1962 μόνον 32. Τὸ 1964 μόνον 10.

Ἰδοὺ ἡ μέθοδος ἐκδιώξεως τῶν μοναχῶν καὶ κλεισίματος τῶν μοναστηρίων·

Ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς αἱ ἄδειαι διαμονῆς εἰς τὴν περιοχήν, ἔνθα εὑρίσκεται ἡ Μονή, ὡς καὶ αἱ ταυτότητές των. Κατόπιν αὐτοῦ οὗτοι εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἀναχωρήσουν, διότι ἄλλως συλλαμβάνονται καὶ φυλακίζονται. Τοὺς ἡλικιωμένους τοὺς ἐγκλείουν εἰς

ψυχιατρικὰ ἄσυλα. Ἄλλοτε πάλιν ἐπωφελοῦνται ὡρισμένων συμβάντων διὰ νὰ ἀπορφανίσουν τὰς Μονάς. Εἰς τὴν Λαύραν τῶν Σπηλαίων λ.χ., ἐξ αἰτίας ὡρισμένων κατολισθήσεων, διετάχθησαν οἱ μοναχοὶ νὰ ἀπέλθουν διὰ λόγους... ἀσφαλείας. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ λόγοι αὐτοὶ ἀφεώρων εἰς μόνους τοὺς μοναχούς, διότι παρὰ τὸν κίνδυνον οἱ λαϊκοὶ ἔνοικοι τῆς Μονῆς δὲν ἠνωχλήθησαν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀκόμη ἐκεῖ. Ἀλλοῦ πάλιν μεταφέρονται μακρὰν τῆς Μονῆς, εἰς ἀπόστασιν 300 χλμ. καὶ πλέον, οἱ μοναχοὶ μὲ φορτηγὰ τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκεῖ ἀφίενται ἄγνωστοι ἐν μέσῳ ἀγνώστων. Ἀπαγορεύεται δὲ εἰς τοὺς ἐντοπίους νὰ τοὺς παράσχουν ἄσυλον. Ἀλλοῦ οἱ γέροντες μοναχοὶ ἀποθνήσκουν ἐκ τοῦ ψύχους ἐλλείψει θερμάνσεως.

Τὸ 1959 ἠναγκάσθησαν οἱ σπουδασταὶ τῶν Σεμιναρίων νὰ καταταγοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, διότι τοὺς ἀφῃρέθη τὸ εἰς πάντας τοὺς λοιποὺς σπουδαστὰς παρεχόμενον προνόμιον τῆς ἀναβολῆς κατατάξεως λόγῳ σπουδῶν. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἔκλεισαν τὰ Σεμινάρια. Διὰ πᾶσαν νέαν πρόσληψιν ἐτέθησαν περιορισμοί. Ἀπαιτοῦνται δικαιολογητικὰ πολλά. Δεκτοὶ γίνονται μόνον ὅσοι προέρχονται ἐκ τῆς περιφερείας, ἔνθα τὰ Σεμινάρια λειτουργοῦν.

Καὶ οἱ Ἐπίσκοποι καταδιώκονται. Ἰδίᾳ οἱ δραστήριοι. Εἰς πολλὰ μέρη ἐξεδιώχθησαν καὶ ἀπὸ αὐτὰ εἰσέτι τὰ Μητροπολιτικά των οἰκήματα. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κόμματος εἶναι· «ἡμεῖς τὸ κυβερνᾶν, ἐσεῖς τὸ λειτουργεῖν». Ἡ μόνη ἀνεκτὴ ἐνασχόλησις τῶν Ἐπισκόπων εἶναι ἡ συμμετοχή των εἰς τὰς ἱερὰς Ἀκολουθίας. Πᾶσα ἄλλη δραστηριότης προσφέρει καλὴν εὐκαιρίαν ἀρχικῶς μὲν διὰ μίαν μετάθεσιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ δι' ἀπόλυσιν καὶ ἐγκλεισμὸν εἰς Μονήν. Ὅστις κρίνεται ἀνεπιθύμητος, τίθεται εἰς διαθεσιμότητα, ἀποφάσει ἐννοεῖται τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, λαμβανομένη καθ' ὑπόδειξιν βεβαίως ἢ καὶ ἀπαίτησιν τῆς Πολιτείας. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον εἶναι λίαν συχναὶ αἱ μεταθέσεις τῶν Ἱεραρχῶν. Ὅστις δὲν ἐπιθυμεῖ μετάθεσιν ὀφείλει νὰ διάγῃ βίον ἀπράγμονα καὶ ἀδρανῆ. Τότε εἶναι εὐάρεστος εἰς τὸ Κόμμα καὶ οὐδένα διατρέχει κίνδυνον.

Πολλοὶ τῶν ἀντιδρώντων στέλλονται εἰς στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Ἄλλοι δὲ ἔχουν δολοφονηθῆ. Κτυπητὴ εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Μητροπολίτου Κρουτίτσης Νικολάου, διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου Ἐξωτερικῶν Σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου. Πασίγνωστος εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον ὁ Σεβ. Νικόλαος, φλογερὸς ἱεροκῆρυξ, συμμετασχὼν εἰς πλεῖ-

στα συνέδρια, αἰφνιδίως περιέπεσεν εἰς δυσμένειαν, ἐπαύθη ἀπὸ τὴν θέσιν του, ἐτέθη εἰς τὸ περιθώριον, εἰσήχθη εἰς νοσοκομεῖον, χωρὶς νὰ πάσχῃ ἀπὸ τίποτε, καὶ τέλος μετὰ 8 ἡμέρας ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς του, τὴν 13 Δεκεμβρίου 1961, ἀπέθανε χωρὶς ποτὲ νὰ μάθῃ κανεὶς διατί, χωρὶς νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς οἰκείους του νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἐπὶ παρουσίᾳ μόνης μιᾶς ἰατροῦ, τῆς Βαλεντίνα Ἰβάνοβνα. Σήμερον ἡ ρωσσικὴ Ἐκκλησία διαθέτει καὶ μάρτυρας καὶ ὁμολογητὰς τῆς πίστεως.

Παραλλήλως καταβάλλεται προσπάθεια διὰ τὴν μὴ συμμετοχὴν τῶν πιστῶν εἰς τὰς Ἀκολουθίας. Ὅσοι παρακολουθοῦν τὰς Ἀκολουθίας ὑφίστανται κυρώσεις. Ἀπολύονται ἀπὸ τὰς ἐργασίας των, χάνουν τὰς θέσεις των, τίθενται ὑπὸ δυσμένειαν. Ἔχουν ἔλθει εἰς φῶς περιπτώσεις καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς μὲν τὸ σχολεῖον ἐδίδασκον τὴν ἀθεΐαν συμφώνως πρὸς τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου, εἰς δὲ τὸ σπίτι των διετήρουν εἰκονίσματα καὶ προσηύχοντο. Φοιτηταὶ ἀποδεικνυόμενοι πιστοὶ ἐκδιώκονται ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια καὶ στεροῦνται τῆς δυνατότητος νὰ περατώσουν τὰς σπουδάς των.

Ἀπὸ τοῦ 1962 διὰ νὰ βαπτισθῇ ἕνα παιδὶ ἀπαιτεῖται ἡ γραπτὴ συγκατάθεσις ἀμφοτέρων τῶν γονέων. Μέχρι τότε συχνὰ ἡ γιαγιὰ ἢ ἡ μητέρα, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀνδρός της, ἐβάπτιζον τὸ παιδί. Πολλὰ παιδιὰ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἔχουν βαπτισθῇ δίς· τὴν μίαν φορὰν πρωτοβουλίᾳ τῆς γιαγιᾶς ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πάντων, τὴν ἄλλην τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς μητρὸς ἐν ἀγνοίᾳ πάντων. Τώρα ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συγκατάθεσις τοῦ πατρός, ὁ ὁποῖος πάντοτε φοβεῖται, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῇ μυστικὴ ἡ βάπτισις. Καὶ διότι ἐπὶ πλέον ἀπαιτεῖται καὶ πιστοποιητικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν του. Καὶ αἱ μὲν ὑπηρεσίαι τῆς ἐργασίας - ὅπως παραπονεῖται εἰς τὴν ἔκθεσίν του ὁ Ἰλίτσεφ - συχνὰ δίδουν τὰ πιστοποιητικὰ αὐτὰ χωρὶς νὰ καταβάλουν προσπάθειαν διὰ νὰ μεταπείσουν τὸν πατέρα, συχνὰ ὅμως ἐπισημαίνουν τὴν ἀπόφασιν τοῦ πατρὸς νὰ βαπτίσῃ τὸ παιδί του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ ὁπωσδήποτε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ μέλλοντός του μέσα εἰς τὸν κοινωνικὸν στῖβον.

Ἐπὶ τῇ βάσει νόμου ἀπηγορεύθη εἰς τὰ παιδιὰ ἡλικίας μέχρι 18 ἐτῶν νὰ ὑπηρετοῦν εἰς τὸ ἱερὸν ἢ νὰ ἐργάζωνται εἰς ναούς. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἔφθασαν μέχρι σημείου νὰ ἀπαγορεύσουν τὴν εἴσοδον τῶν νέων εἰς τοὺς ναούς.

Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μέτρα ἀποσκοπεῖται ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις τῶν πιστῶν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ ἀποχρωματισμὸς τῶν συνειδήσεων

καὶ ὁ παραμερισμὸς τῆς Θρησκείας. Ἡ πραγματικότης ὅμως ἔρχεται νὰ διαψεύση τὰς προσδοκίας τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κόμματος, οἱ ὁποῖοι βλέπουν τὰς προσπαθείας των νὰ πίπτουν εἰς τὸ κενόν. Παρὰ τὴν ἐντατικὴν προπαγάνδαν ὁ λαὸς δὲν χάνει εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν πίστιν του.

Ἡ Ἔκθεσις Ἰλίτσεφ

Τὰ βάθρα τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος ἔθεσεν ὁ περίφημος θεωρητικὸς τῆς ἀντιθρησκευτικῆς προπαγάνδας Λεωνίδας Ἰλίτσεφ μὲ μίαν ἔκθεσίν του, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσεν ἐνώπιον τῆς Ἰδεολογικῆς Ἐπιτροπῆς παρὰ τῇ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τὴν 25 Νοεμβρίου 1963.

Εἰς τὰς διαπιστώσεις του ὁ Λ. Ἰλίτσεφ εἶναι πολὺ ἀπαισιόδοξος. Ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία, ἡ ὁποία «ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἂν πασουσιάζεται καὶ ὑπὸ οἱονδήποτε σχῆμα εἶναι ξένη πρὸς τὴν κομμουνιστικὴν κοινωνίαν» δὲν ἔχει ἐξοστρακισθῆ ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. «Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1943—1944 καὶ τῶν 10 ἑπομένων ἔσχον τὴν δυνατότητα νὰ ἐπανακτήσουν τὰς θέσεις των». Ἐκεῖνο δὲ ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ εἶναι ὅ,τι ἀπεφάσισεν ἡ Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ. τῆς ΕΣΣΔ, ἤτοι ὅτι τὰ ὄργανα τοῦ Κόμματος ὀφείλουν «νὰ θέσουν τέρμα κατὰ τρόπον ὁριστικὸν εἰς τὴν παθητικότητα ἔναντι τῆς Θρησκείας, νὰ ἀποκαλύψουν τὴν ἀντιδραστικὴν φύσιν αὐτῆς καὶ τὸ κακὸν ποὺ διαπράττει ἀποτρέπουσα μίαν μερίδα πολιτῶν τῆς χώρας ἀπὸ τὴν συνειδητὴν καὶ ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κομμουνισμοῦ».

Πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν τούτων ἔχουν τεθῆ εἰς ἐφαρμογὴν συστηματικὰ μέτρα. Κατὰ πρῶτον ἡ ὀργάνωσις τῆς νεολαίας ἀποβλέπει εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν πάσης ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα ἀρχίζει ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ εὑρίσκονται εἰς τοὺς παιδικοὺς σταθμούς, συνεχίζεται εἰς τὰ Νηπιαγωγεῖα, τὰ Δημοτικά, τὰ Γυμνάσια καὶ τὰ Πανεπιστήμια. Παντοῦ τὰ παιδιὰ ἀκούουν θεωρίας ἐναντίον τῆς Θρησκείας, μαθαίνουν τὴν ἱστορίαν ὅπως συμφέρει εἰς τὸ Κράτος. Ἄλλωστε δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐλευθέρα εἰσαγωγὴ βιβλίων ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Εἰς τὸν στρατὸν ὁλοκληροῦται ἡ ἀθεϊστικὴ παιδεία τῶν νέων.

Ὁ τύπος δανείζει τὰς στήλας του εἰς ἀντιθρησκευτικὰ ἄρθρα, ὑπάρχει δὲ καὶ εἰδικὸν ἀντιθρησκευτικὸν μηνιαῖον περιοδικὸν ὑπὸ τὸν

τίτλον «Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία», τὸ ὁποῖον κυκλοφορεῖ εἰς 160.000 περίπου ἀντίτυπα. Ἀπὸ τῶν στηλῶν ἐπίσης τῶν ἐφημερίδων καταγγέλλονται τυχὸν σκάνδαλα κληρικῶν καὶ δίδεται εἰς πᾶσαν ἀποκαλυπτομένην ἀτασθαλίαν εὐρεῖα δημοσιότης. Γελοιογραφίαι ἐπίσης, σατυρίζουσαι τὴν πίστιν ἢ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἐκκλησίας, συχνὰ κάμνουν τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὰς σελίδας τῶν ἐφημερίδων.

Βιβλία ἀντιθρησκευτικοῦ περιεχομένου κυκλοφοροῦν πάμπολλα. Ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν ἐξέδιδε τὴν σειρὰν «Προβλήματα ἱστοστορίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀθεΐας» πρὸ τοῦ 1959. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐπληθύνθησαν τὰ ἀντιθρησκευτικὰ βιβλία εἰς καταπληκτικὸν ἀριθμόν. Ἕκαστον τοιοῦτον βιβλίον ἢ φυλλάδιον κυκλοφορεῖ εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀντιτύπων, τὰ ὁποῖα φθάνουν παντοῦ. Μόνον κατὰ τὸ 1962 ἐξεδόθησαν 355 ἀθεϊστικὰ βιβλία καὶ φυλλάδια, ποὺ ἐκυκλοφόρησαν εἰς 5.422.000 περίπου ἀντίτυπα. Τὰ βιβλία αὐτὰ δίδουν τὸ ὑλικὸν καὶ διὰ τὰς διαλέξεις ἐπὶ παρεμφερῶν θεμάτων.

Ἐπίσης ὁ κινηματογράφος, τὸ ραδιόφωνον, ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ θέατρον ἔχουν τεθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς προπαγάνδας. Προβάλλονται εἰδικαὶ κινηματογραφικαὶ ταινίαι μὲ ἀθεϊστικὸν περιεχόμενον. Ἀφθονοῦν τὰ ντοκυμανταίρ, ἐνῷ μόνον 4 ταινίαι μεγάλου μήκους κυκλοφοροῦν. Ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον μεταδίδονται ἐκπομπαὶ ἀθεΐας. Μέσα εἰς 3 ἔτη τὸ κεντρικὸν δίκτυον μετέδωσε 200 ἐκπομπὰς ἀντιθρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, ἤτοι 1—2 ἑβδομαδιαίως. Ὁ Ἰλίτσεφ παραπονεῖται εἰς τὴν ἔκθεσίν του, ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τόσα ἔτη ἐπιβολῆς τοῦ Κομμουνισμοῦ, δὲν ὑπάρχουν σήμερον συνεργάται διὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκπομπῶν τούτων, οὔτε συγγραφεῖς ποὺ νὰ ἀναλάβουν τὴν διαπραγμάτευσιν σχετικῶν ἀντιθρησκευτικῶν θεμάτων. Εἶναι μία ὁμολογία ἥττης, ποὺ ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸ μέλλον τῆς ἐκστρατείας. Τὸ θέατρον ἐπίσης ἔχει στρατολογηθῆ ἀπὸ τὴν προπαγάνδαν. Ἀπὸ τὸ 1959 ἕως τὸ 1965 ἐπαίχθησαν 20 ἐν ὅλῳ θεατρικὰ ἀντιθρησκευτικὰ ἔργα. Παραλλήλως ἔχουν ἱδρυθῆ εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις εἰδικὰ Μουσεῖα Ἀθεΐας, ὅπως εἶναι τὸ περίφημον Μουσεῖον Ἱστορίας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἀθεΐας τοῦ Λένινγκραδ, ἐγκατεστημένον ἀπὸ τοῦ 1932 ἐντὸς τοῦ ἀρχαίου καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Καζάν. Τώρα στεγάζει μίαν βιβλιοθήκην μὲ 200.000 τόμους καὶ 300.000 ἀντικείμενα. Τὸ 1960 εἶχον ἐπισκεφθῆ τὸ Μουσεῖον τοῦτο περισσότεροι ἀπὸ 500.000 ἐπισκέπται.

Ἡ ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα πρὸς μικροὺς καὶ μεγάλους στρέφεται γύρω ἀπὸ δύο πόλους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ριζικὴ ἀντίθεσις

θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, καὶ ὁ δεύτερος ἡ ριζικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς κομμουνιστικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Διὰ νὰ στηριχθοῦν τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα, ἡ προπαγάνδα καταφεύγει εἰς διαστρεβλώσεις ἱστορικῶν γεγονότων, εἰς ἐπικίνδυνα ἅλματα, εἰς παρακεκινδυνευμένα συμπεράσματα. Ἐπιστρατεύονται ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι, ἰδιαίτερα δὲ ἡ χημεία, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Ἰλίτσεφ, εἶναι «μία ἀπὸ τὰς πλέον ἀθέους ἐπιστήμας τῆς ἐποχῆς μας». Ἐπιστρατεύονται ἐπίσης αἱ ἀπόψεις τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Ἔνγκελς. Ὁ μαρξισμός, κατὰ τὸν Ἰλίτσεφ, «ἀπέδειξεν ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ἱστορικὸν φαινόμενον· ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν ἡ θρησκεία δὲν ὑπῆρχε, καὶ θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὅπου θὰ ἐξαφανισθῇ». Μεγάλην ὑποστήριξιν ἀντλεῖ ἡ ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα ἀπὸ τὴν πρόοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ πιστεύσῃ περισσότερον εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὸν Θεόν.

Μεγάλον κίνδυνον διὰ τὴν ἀθεΐαν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἰλίτσεφ, ἡ ἱκανότης τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐκκλησίας νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὴν οἱανδήποτε κατάστασιν. Ὁ Λένιν ἐχαρακτήριζε τὴν ἱκανότητα ταύτην ὡς «κλάδευμα» τῆς θρησκείας, ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξίν της. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐκμεταλλεύονται τὴν ἄγνοιαν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν μὴ ἐπίλυσιν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὡρισμένων ζητημάτων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει — διατείνεται ὁ Ἰλίτσεφ — νὰ ἀναληφθῇ προσπάθεια πρὸς διαφώτισιν τοῦ λαοῦ. Εἰς ἐφαρμογὴν τούτου ὑπάρχουν εἰδικοὶ ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ ἐξηγοῦν ἑκάστοτε εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡρισμένα δύσκολα σημεῖα τῶν ἀθεϊστικῶν ἀπόψεων. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἰλίτσεφ διαμαρτύρεται, διότι σπανίζουν οἱ εἰδικοὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Μία ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἀθεΐας εἶναι ἡ συνεχιζομένη βαθεῖα ἐπίδρασις τῆς γιαγιᾶς μέσα εἰς τὸ σπίτι. Καὶ πασχίζει νὰ πείσῃ, ὅτι πρέπει νὰ ἀναληφθῇ ἐκστρατεία διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν κυρίως τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν αὐτήν, ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρημνίσῃ ὅ,τι τὸ σχολεῖον οἰκοδομεῖ μέσα εἰς τὰς παιδικὰς ψυχάς.

Εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὸν στρατὸν γίνονται μαθήματα ἀθεΐας. Εἰδικαὶ ἕδραι ἔχουν ἱδρυθῆ εἰς τὰ Πανεπιστήμια. Τὰ μαθήματα ἀποβλέπουν εἰς τὴν «ἀποτοξίνωσιν» τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὸ δηλητήριον τῆς θρησκευτικότητος, ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ἔχουν δεχθῆ ἀπὸ τὴν εὐσεβῆ γιαγιὰν ἢ μητέρα ἢ ἀπὸ κάποιον κατηχητὴν ἢ ἱερέα. Ἀνὰ πᾶν βῆμα τονίζεται ἡ ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ. Ἡ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθεῖται εἶναι

σαφής· «ὁ ἀγὼν κατὰ τῆς Θρησκείας δὲν εἶναι ἀγὼν κατὰ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ κατὰ τῶν ἀντιεπιστημονικῶν ἰδεῶν, κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας».

Διὰ τῶν ὀργανουμένων κατὰ περιοχὰς διαλέξεων ἐπιδιώκεται ἡ «διαφώτισις» τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῶν πλανῶν τῆς Θρησκείας καὶ ἡ προβολὴ τῆς σημασίας τοῦ σοσιαλισμοῦ διὰ τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Παρὰ ταῦτα φαίνεται πὼς σπανίζουν οἱ ἔχοντες τὴν δυνατότητα νὰ διαπραγματευθοῦν παρόμοια θέματα. Ὁ Ἰλίτσεφ διαπιστοῖ μετὰ πικρίας, ὅτι εἰς ὡρισμένας περιοχὰς γίγονται ὀλιγώτεραι τῶν ὅσων θὰ ἔπρεπε νὰ γίνωνται, εἰς δὲ τὴν περιοχὴν Γιαροσλὰβ ἐπὶ 3.000 αἰθουσῶν οὔτε μία διάλεξις ὠργανώθη. Σοβαρὰ παράπονα διατυποῦνται καὶ κατὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, τὴν ὁποίαν κατὰ κανόνα ἐπιδεικνύουν γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῆς Θρησκείας.

Τὸ ἀποτέλεσμα

Τὰ ὡς ἄνω μέτρα ὁπωσδήποτε φέρουν ἀποτελέσματα. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀντίδρασις τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ κακόν, προσφερόμενον πληθωρικῶς, ἐπιδρᾷ δυσμενῶς ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων. Νέοι καὶ ὥριμοι ἄνθρωποι ζοῦν συνεχῶς μέσα εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἀθεΐας. Πολλοὶ δ' ἐξ αὐτῶν γίνονται μαχητικοὶ ἄθεοι, ὅπως ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ἑνὸς γυμνασίου, μέλος τῆς τοπικῆς Κομσομόλ, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν θρησκευτικότητα τοῦ καθηγητοῦ του καὶ τὸν κατήγγειλε [19] κ.ἄ. Ὅμως τὸ συντηρούμενον κλῖμα τῆς φοβίας δὲν ἐπιτρέπει τὴν φανερὰν ἐκδήλωσιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Πολλοὶ εἶναι σήμερον εἰς τὴν Ρωσσίαν οἱ χριστιανοὶ «τοῦ μεσονυκτίου», οἱ «Νικόδημοι», ποὺ κρύπτουν ἐπιμελῶς τὴν πίστιν των καὶ ἀναζητοῦν τόπους μακρὰν ἀνθρωπίνων βλεμμάτων διὰ νὰ προσευχηθοῦν καὶ νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸν Θεόν. Τοιοῦτοι εὑρίσκονται εἰς ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας. Εἰς τὸν στρατόν, εἰς τοὺς ὑπαλλήλους, εἰς τοὺς ἐργάτας, εἰς τοὺς φοιτητάς, τοὺς μαθητάς, τὰς γυναῖκας. Παντοῦ ὁ Κύριος ἔχει τοὺς ἐκλεκτούς του. Κάποτε ὁ τύπος δημοσιεύει περιπτώσεις τοιούτων κεκρυμμένων μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἀνακαλύπτονται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ καταδικάζονται. Ὁ Σέργιος Καζέεφ π.χ. συνελήφθη, διότι εἶχεν ὀργανώσει μίαν λαθραίαν

---

[19] N. Struve, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 214.

ἔκδοσιν προσευχηταρίων. Κἄτι ἄλλες γυναῖκες συνελήφθησαν, διότι ἐπρομήθευον τὴν Ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὸν λαὸν ἢ βίους Ἁγίων. Τοιαῦται περιπτώσεις δὲν εἶναι σπάνιαι, ἀποδεικνύουν δὲ τὸ ἀδάμαστον φρόνημα τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ, ποὺ παραμένει ἀκόμη πιστὸς εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων του. Τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐπιβιώσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων εἰς τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ κάμνει ὁ ἴδιος ὁ Ἰλίτσεφ, προσπαθῶν νὰ τὴν δικαιολογήσῃ.

Ὁ Ἰλίτσεφ ἐξ ἄλλου κάμνει καὶ μίαν ἄλλην διαπίστωσιν, ποὺ ἔχει σοβαρὰν σημασίαν· ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τοῦ κλήρου ἄνθρωποι, ποὺ προσποιοῦνται ὅτι θρησκεύουν, «ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν πιστεύουν οὔτε εἰς τὸν Θεὸν οὔτε εἰς τὸν διάβολον». Οἱ λόγοι οὗτοι θέτουν ἐπὶ τάπητος τὸ θέμα τῆς ποιότητος τοῦ κλήρου. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι οἱ διωγμοὶ ὠφέλησαν κατὰ τοῦτο τὴν Ἐκκλησίαν· τὴν ἀπήλλαξαν ἀπὸ τὰ ἀρνητικά της στοιχεῖα. Ἔμειναν πιστοὶ οἱ ζηλωταί, οἱ ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς των. Παρὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι σκοπὸς τῆς ἀντιθρησκευτικῆς πολιτικῆς εἶναι καὶ ἡ ἔσωθεν ἅλωσις τοῦ ὀχυροῦ τῆς Ἐκκλησίας. Πρὸς τοῦτο ἐνισχύονται ὡρισμένα ἄτομα, πόρρω ἀπέχοντα ἀπὸ τὴν ἱερατικὴν κλῆσιν, νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, ἵνα μὲ τὴν διαγωγήν των διασύρουν τὸν κλῆρον καὶ διὰ τῶν σκανδάλων των ἀπομακρύνουν τοὺς πιστούς. Γνωρίζουν καλῶς οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόμματος, ὅτι ἡ ἄτακτος ζωὴ τῶν ἱερωμένων εἶναι τὸ καλύτερον ὅπλον εἰς χεῖρας των. Ὅπως καὶ ἀντιθέτως, ἕνας ἅγιος ἱερεὺς εἶναι τὸ μεγαλύτερον ὅπλον εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πατριάρχης Ἀλέξιος ἠναγκάσθη νὰ διαμαρτυρηθῇ διὰ τὴν τακτικὴν αὐτήν, λέγων· «Πρέπει νὰ μνημονεύσω ὅτι τὸν τελευταῖον καιρὸν ὡρισμένα πρόσωπα, μὲ ἰδιαίτερον θράσος, προσπαθοῦν νὰ εἰσδύσουν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μὲ σκοποὺς ἰδιοτελεῖς, κακοβούλους, δολίους, καὶ νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ βάρος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν τῶν προσώπων θὰ πέσῃ εἰς ἐκείνους ποὺ τοὺς ἐχειροτόνησαν» [20].

Παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν πιστῶν ἡ τακτικὴ τοῦ Κράτους σημειώνει ἐπιτυχίας εἰς τὸν τομέα τῆς ἀντιθρησκευτικῆς προσπαθείας. Πρὸ τοῦ 1917 ἡ Μόσχα μὲ 1.854.000 κατοίκους διέθετε 657 ναοὺς καὶ παρεκκλήσια. Σήμερον διὰ τὰ 5.037.000 τῶν κατοίκων της δὲν ἀπομένουν ὄρθιοι περισσότεροι τῶν 100 ναοί, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον οἱ 40 εἶναι ἀνοικτοὶ διὰ τὴν λατρείαν. Ἡ Πετρούπολις τοῦ 1917 διὰ

---

[20] Σ. Νινίκα, Ὁ νέος διωγμός..., σ. 25.

τὰ 2.165.000 τῶν κατοίκων της εἶχε 462 ναούς. Σήμερον τὸ Λένινγκραδ μὲ τὰ 3.200.000 τῶν κατοίκων του ἔχει μόλις 12 ναούς. Ἀνάλογοι εἶναι οἱ ἀριθμοὶ καὶ διὰ τὰς ἄλλας πόλεις [21]. Βεβαίως δὲν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ναῶν ὁ ὁποῖος καθορίζει τὴν ποιότητα ἢ τὴν μορφὴν τῆς πίστεως. Γεγονὸς πάντως παραμένει ὅτι ἡ πίστις παραμένει ζῶσα εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἡ ἁπλῆ μέθοδος τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κόμματος: «λίγο περισσότερον βούτυρον μέσα εἰς τὴν λαχανόσουπαν, ἰδοὺ τὸ καλύτερον ὅπλον μας κατὰ τῆς θρησκείας», δὲν φαίνεται νὰ ἀποφέρῃ καρπούς. Ἐξωτερικῶς ἡ ἀθεΐα θριαμβεύει. Ἐσωτερικῶς ὅμως ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα μυστήριον, παραμένει ἐν πολλοῖς ἀνέπαφος. Οἱ «ἀποκτείνοντες τὸ σῶμα» δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ καταστρέψουν τὴν ψυχήν. Τὰ στεγανὰ διαμερίσματα τῆς καρδίας παραμένουν μακρὰν πάσης ἐπιβουλῆς.

Ἐν μέσῳ τοιαύτης ἀτμοσφαίρας ζῇ σήμερον εἰς τὴν Ρωσσίαν ἡ Ἐκκλησία. Τὸ ὑψηλὸν τεῖχος τοῦ «σιδηροῦ παραπετάσματος» δὲν ἀφήνει νὰ ἀκούεται εὐκρινῶς ὁ στεναγμός της. Ὅμως παρὰ ταῦτα εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ζῇ. Ζῇ καὶ ἐργάζεται καὶ εὐλογεῖ καὶ ἁγιάζει. Εἰς τὸ πάνθεόν της ἔχει 130 Ἐπισκόπους μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ τοῦ καθήκοντος. Ἔχει χιλιάδας κληρικῶν καὶ μοναχῶν «θύματα ἄμωμα Θεῷ, Θεὸν γινώσκοντα καὶ Θεῷ γινωσκόμενα». Ἔχει χιλιάδας πιστῶν τέκνων της μάρτυρας ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, «ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς». Ἔχει εἰς τὸ ἐνεργητικόν της ραπίσματα καὶ κολαφισμοὺς καὶ ἐμπτυσμοὺς καὶ μάστιγας. Ἔχει ναοὺς κλεισμένους. Ἔχει μονὰς διαλελυμένας. Ἔχει ἐνορίας ἀπαθλιωμένας. Καὶ ὅμως ἡ Ἐκκλησία ζῇ. Καὶ οἱ πιστοὶ ζοῦν μαζὶ μὲ τὴν Ἐκκλησίαν των. Καὶ κινοῦνται ὅσοι κινοῦνται. Καὶ κρύπτονται ὅσοι κρύπτονται. Τὸ κῦμα τῆς τρομοκρατίας καὶ τῆς βίας, κάμινος τοῦ πυρὸς ἡ καιομένη ἑπταπλασίως, δὲν ἔκαμε τοὺς πιστοὺς νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα. Ἀνθίστανται εἰς τὸν Ναβουχοδονόσορα καὶ εἰς τὸν Καίσαρα. Τὸ μήνυμα δὲ ποὺ μᾶς στέλλουν αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ζωήν των πληροφορίαι εἶναι μήνυμα Ἀναστάσιμον. Μήνυμα αἰσιοδοξίας διὰ τὴν νίκην τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ὁμιλῶν ποτε περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἔλεγε· «Ὑπὸ πόσων ἐπολεμήθη ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνικήθη; Πόσοι στρατηγοί, πόσοι βασιλεῖς;... τοσαῦτα ἐπολέμησαν ἀκμὴν νεάζουσαν,

---

[21] N. Struve, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 461 ἑπ.

ἀλλ' οὐκ ἐξερρίζωσαν. 'Αλλ' οἱ μὲν πολεμήσαντες σεσίγηνται καὶ λήθῃ παραδέδονται, ἡ δὲ πολεμηθεῖσα τὸν οὐρανὸν ὑπεραίρει...» [22]. Πράγματι εἰς τὴν 'Εκκλησίαν τῆς Ρωσσίας καὶ τύραννοι καὶ στρατηγοὶ καὶ δυνάσται. 'Εκεῖ «στρατόπεδα παρεσκευάζετο, ὅπλα ἐκινεῖτο, βασιλεῖς καθωπλίζοντο, δῆμοι διηγείροντο, πόλεις διανίσταντο, δικασταὶ παρωξύνοντο, ἅπαν τιμωρίας εἶδος ἐπενοεῖτο· οὐδεὶς παρελιμπάνετο κολάσεως τρόπος, πῦρ καὶ σίδηρος καὶ θηρῶν ὀδόντες καὶ κρημνοὶ καὶ καταποντισμοὶ καὶ βάραθρον καὶ ξύλον καὶ σταυρὸς καὶ κάμινος καὶ πάντα ὅσα ὤφθη ποτὲ βασανιστήρια εἰς μέσον ἐφέρετο. 'Απειλῶν ὄγκος ἄφατος, τιμῶν ὑποσχέσεις ἄφατοι, ὥστε ἐκείνῳ μὲν φοβῆσαι τῷ τρόπῳ, τούτῳ δὲ ἑλκῦσαι καὶ δελεᾶσαι. Οὐδὲν γοῦν ἀπάτης ἢ βίας παρελιμπάνετο εἶδος»[23].

Ναί. 'Η μαρτυρικὴ 'Εκκλησία τῆς Ρωσίας ὑφίσταται δεινά. Θὰ ἔλθῃ καιρὸς ἀναψύξεως καὶ ἀνέσεως, ὅτε οἱ μὲν πολέμιοι θὰ σιγήσουν καὶ θὰ λησμονηθοῦν, ἐκείνη δὲ θὰ θριαμβεύσῃ καὶ θὰ μεγαλυνθῇ. 'Η ἐπιβίωσίς της σήμερον, παρ' ὅλας τὰς ἀντιξόους συνθήκας, εἶναι τὸ θαῦμα τῆς πίστεως τοῦ αἰῶνος τούτου. Μὲ δέος ἂς τὸ ἀντικρύσωμεν. Καὶ μὲ αἰσιοδοξίαν. Διερωτᾶται στοχαστικὰ ὁ Σολζενίτσιν· «τί καλὸ περιμένομεν ἀπὸ τὸ μέλλον;»[24]. 'Απαντῶμεν ἡμεῖς τὴν ἀπάντησιν τῆς πίστεως· περιμένομε τὸν θρίαμβον τῆς 'Εκκλησίας. Διότι πιστεύομεν ὅτι «οὐδὲν 'Εκκλησίας ἰσχυρότερον. Τοῦ οὐρανοῦ ὑψηλοτέρα ἐστί, τῆς γῆς πλατυτέρα ἐστί. Οὐδέποτε γηρᾷ, ἀεὶ δὲ ἀκμάζει» [25].

---

[22] P. G. M. 56, 121 - 122.
[23] P G M. 51, 78.
[24] 'Εφημερὶς «'Ελεύθερος Κόσμος» τῆς 9 - 3 - 69.
[25] P. G. M. 52, 402.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ

Ὑπὸ Πρωτοπρεσβυτέρου ΚΩΝ/ΝΟΥ Α. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ

Προϊσταμένου Ἱ. Ναοῦ Ἁγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μεταξὺ τῶν προϊόντων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ὑμνογραφίας ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν οἱ κανόνες τοῦ διαπρεποῦς μελῳδοῦ τοῦ Η' αἰῶνος Κοσμᾶ ἐπισκόπου Μαϊουμᾶ, θετοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ· καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν διακρίνονται οἱ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, γνωστότατοι μὲν εἰς πάντας τοὺς φιλακολούθους Χριστιανούς, οὐκ ὀλίγον ὅμως δύσληπτοι καὶ οὐκ ὀλίγα προβλήματα γεννῶντες καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὁπωσδήποτε πεπαιδευμένους. Ἡ ἔλλειψις συστηματικῆς τινος ἑρμηνείας τῶν ὕμνων τούτων εἶναι καταφανής. Ὑπάρχει βεβαίως τὸ «Ἑορτοδρόμιον» Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου· ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ π. Ἐπιφάνιος Θεοδωρόπουλος, «τοῦτο δὲν ἑρμηνεύει κατὰ λέξιν τοὺς κανόνας· ἀναπτύσσει μᾶλλον τὰς ἐννοίας αὐτῶν καὶ διατυποῖ δογματικὰς καὶ ἠθικὰς διδασκαλίας ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν» (Ἀρχιμ. Ἐπιφανίου Θεοδωροπούλου, Ἡ Μ. Ἑβδομὰς μετὰ ἑρμηνείας τῶν ὕμνων, σ. 11).

Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἠθέλησα νὰ ἀναπληρώσω διὰ τῆς παρούσης ἐργασίας, προσφέρων τὴν κατὰ δύναμιν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ τεραστίου θησαυροῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως. Ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐνασχόλησίς μου μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνογραφίαν καὶ ἡ ἐκ ταύτης κτηθεῖσα τριβὴ καὶ οἰκείωσις, ἐνόμισα, ὅτι μοὶ παρέχουν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν δυνατότητα νὰ προβῶ εἰς τὸ ἐγχείρημα τοῦτο. Ἀπαραίτητος βεβαίως ἦτο ἡ μελέτη καὶ χρησιμοποίησις τῶν ἤδη ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου γενομένων προσπαθειῶν. Ἀτυχῶς ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὕρω καὶ νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν τὰ εἰς τοὺς ἐν λόγῳ ὕμνους ὑπομνήματα τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν τοῦ ιβ' αἰῶνος Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου καὶ Γρηγορίου Μητροπολίτου Κορίνθου, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐκδοθὲν ἐν Ρώμῃ τῷ 1888 ὑπὸ τῶν H. M. Stevenson καὶ J. Pitra (Theodori Prodromi, Commentarius in carmina sacra Cosmae Hieros. et Joannis Damasceni) εἶναι λίαν δυσεύρετον, τὸ

δὲ δεύτερον τυγχάνει ἀνέκδοτον. Τοῦτο θεωρῶ σοβαρὸν μειονέκτημα τῆς παρούσης ἐργασίας. Οὐχ ἧττον ὅμως δὲν ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ παραιτηθῶ τῆς προσπαθείας, ἀλλὰ συνέχισα αὐτὴν στηριζόμενος εἰς τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν διάθεσίν μου βοηθήματα, τὰ ὁποῖα καὶ μνημονεύω κατωτέρω.

Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἀκολουθεῖται ἡ ἑξῆς σειρά: Προτάσσεται τὸ κείμενον ἑκάστου τροπαρίου καὶ ἀκολουθοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ σχόλια ἐν ὑποσημειώσεσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἑρμηνευτικὴ ἀπόδοσις τοῦ νοήματος. Σύντομος εἰσαγωγὴ κατατοπίζει τὸν ἀναγνώστην ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ ἑρμηνευομένου κανόνος. Τῆς ὅλης δὲ ἐργασίας προτάσσονται ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν κανόνων.

Ἔχων πλήρη συναίσθησιν τῶν ἀτελειῶν τῆς παρούσης ἐργασίας ἐπικαλοῦμαι τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀναγνωστῶν καὶ εὔχομαι, ὅπως ἄλλοι ἱκανώτεροι ἐμοῦ παρουσιάσουν ἑρμηνευτικὰ ἔργα πληρέστερα καὶ τελειότερα. Θὰ εἶμαι εὐτυχής, ἐὰν διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης συντελέσω ἔστω καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν εὐρυτέραν γνῶσιν τῶν θησαυρῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως καθιστῶν τὰ νοήματά των προσιτότερα εἰς τοὺς εὐσεβεῖς μελετητάς των.

Τὸν ἀγαπητὸν κ. Ἰωάν. Φουντούλην, καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἐπισκοπήσας τὴν ὅλην ἐργασίαν συνέβαλε δι' εὐστόχων ὑποδείξεων εἰς τὴν βελτίωσιν αὐτῆς καὶ μὲ ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς, εὐχαριστῶ θερμότατα*.

---

* Πηγαὶ καὶ βοηθήματα

Τριώδιον, ἔκδοσις Νικολάου Γλυκέος τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίῃσιν 1820.

Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ἑορτοδρόμιον, ἤτοι ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀσματικοὺς κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν Ἑορτῶν, Βενετία 1836.

Τοῦ αὐτοῦ, Κῆπος χαρίτων, ἤτοι ἑρμηνεία γλαφυρὰ εἰς τὰς ἐννέα ᾠδὰς τῆς στιχολογίας, ἔκδ. Β', Βόλος 1958.

Ἀγαθαγγέλου Μητροπολίτου Κυδωνιῶν, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὡς ποιητὴς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Εὐριπίδην καὶ τὴν ὑμνογραφίαν, Θεσσαλονίκη 1947.

Θεοδώρου Ξύδη, Τὰ κείμενα στὸν Ὄρθρο τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν περιοδικῷ «Ἀκτῖνες» 1948, σ. 132 κ.ἑ.

Παναγιώτου Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949.

Ἀναστασίου Κώτση, Ἑρμηνεία τῶν εἱρμῶν τῶν ἀσματικῶν κανόνων τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, ἔκδ. Β', Χαλκὶς 1959.

'Αρχιμ. 'Επιφανίου Θεοδωροπούλου, Ἡ Μεγάλη Ἑβδομὰς μετὰ ἑρμηνείας τῶν ὕμνων, 'Αθῆναι 1968.

'Ιωάννου Φουντούλη, Λειτουργική. Τεῦχος Ε'. 'Ακολουθίαι τοῦ νυχθημέρου, Θεσσαλονίκη 1969.

Διὰ τὴν διασάφησιν τῆς σημασίας τῶν λέξεων ἐχρησιμοποιήθη τὸ Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν H. Liddel καὶ R. Scott (ἔκδ. 'Ιωάννου Σιδέρη, 'Αθῆναι 1946).

Διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἁγιογραφικῶν χωρίων ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καί τινα βιβλία τῆς Παλαιᾶς ὑπομνήματα τοῦ καθηγητοῦ κ. Παναγιώτου Τρεμπέλα καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοῦ ἀειμνήστου 'Αρχιμανδρίτου 'Ιωὴλ Γιαννακοπούλου (Καλάμαι - 'Αθῆναι 1955 - 65).

Σημείωσις: Λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν τὸ ὠμέγα (ω) εἰς τὴν λέξιν ᾠδὴ ἐντὸς τοῦ κειμένου εἶναι ἄνευ ὑπογεγραμμένης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. 'Ολίγα τινὰ περὶ τῶν κανόνων

Εἰς τὴν λατρείαν τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας — καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ὄρθρου — εἰσήχθη λίαν ἐνωρὶς ἡ στιχολογία, ἤτοι ἡ κατὰ στίχον ἀντιφωνικὴ ψαλμῳδία, ἐννέα βιβλικῶν ᾠδῶν. Αὗται εἶναι κατὰ σειρὰν αἱ ἑξῆς·

1. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Μωϋσέως ἐπὶ τῇ θαυμαστῇ διαβάσει τῆς 'Ερυθρᾶς Θαλάσσης ὑπὸ τῶν 'Ισραηλιτῶν (Ἔξοδος ιε' 1 - 19).
2. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Μωϋσέως ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του (Δευτερον. λϐ' 1 - 43).
3. Ἡ ᾠδὴ τῆς Ἄννης, μητρὸς τοῦ κριτοῦ Σαμουήλ, ἐπὶ τῇ λύσει τῆς στειρώσεως αὐτῆς (Α' Βασιλ. ϐ' 1 - 10).
4. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Προφήτου 'Αϐϐακοὺμ ('Αϐϐακ. κεφ. γ').
5. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου (Ἡσ. κστ' 1 - 20).
6. Ἡ προσευχὴ τοῦ Προφήτου 'Ιωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους ('Ιων. ϐ' 3 - 10).
7. Ἡ προσευχὴ τοῦ 'Αζαρίου ἐν τῇ καμίνῳ (Δανιὴλ γ' μετὰ τὸν στίχ. 23, 2 - 30).
8. Ὁ ὕμνος τῶν τριῶν νέων ἐν τῇ καμίνῳ (Αὐτόθι, 34 - 65), καὶ
9. Ἡ ᾠδὴ τῆς Θεοτόκου (Λουκᾶ α' 46 - 55) ὁμοῦ μετὰ τῆς προσευχῆς Ζαχαρίου, πατρὸς τοῦ Προδρόμου (Αὐτόθι, 68 - 79).

Εἰς τοὺς στίχους ἑκάστης ᾠδῆς ἐπισυνήπτετο κατ' ἀρχὰς μικρὸν ἐφύμνιον ἐπαναλαμβανόμενον μεθ' ἕκαστον στίχον αὐτῆς. Τὸ ἐφύμνιον τοῦτο ἐξειλίχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς μικρὸν τροπάριον.

Τὸ ἑπόμενον βῆμα ἦτο νὰ συντεθοῦν πλείονα τοῦ ἑνὸς τροπάρια εἰς τὸν αὐτὸν ρυθμὸν δι' ἑκάστην ᾠδήν, ὥστε νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνηται πολλάκις τὸ αὐτὸ τροπάριον. Οὕτω προέκυψαν ὁμάδες τροπαρίων δι' ἑκάστην ᾠδήν, φέρουσαι καὶ αὐταὶ τὸ ὄνομα ᾠ δ α ί. Τὸ σύνολον δὲ τῶν διὰ τὰς ἐννέα ᾠδὰς πεποιημένων ὁμάδων τροπαρίων (ᾠδῶν) ὠνομάσθη κ α ν ώ ν. Τοιοῦτοι κανόνες ἐποιήθησαν εἰδικοὶ δι' ἑκάστην ἑορτὴν καὶ ἡμέραν, εἰσήχθη δὲ ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ Ὄρθρου καὶ εἰς τὸ Ἀπόδειπνον καὶ εἰς τὸ Μεσονυκτικὸν τῆς Κυριακῆς.

Κατὰ ταῦτα ὁ κανὼν εἶναι ὕμνος συγκείμενος ἐκ πολλῶν τροπαρίων κατανενεμημένων εἰς ἐννέα (ἢ καὶ ὀλιγωτέρας, ὡς θὰ ἴδωμεν) ᾠδάς. Τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν αὐτὴν ᾠδὴν τροπάρια εἶναι πεποιημένα εἰς τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον καλεῖται ε ἱ ρ μ ό ς. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὁ μὲν εἱρμὸς ἀναφέρεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸ θέμα τῆς ἀντιστοίχου βιβλικῆς ᾠδῆς, τὰ δὲ λοιπὰ τροπάρια εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἡμέρας. Τὸ τελευταῖον τροπάριον ἑκάστης ᾠδῆς εἶναι θεοτοκίον, σπανιώτερον δὲ ὑπάρχει πρὸ αὐτοῦ καὶ τριαδικόν.

Κανόνες ἐννεαώδιοι ὑπάρχουν ἐλάχιστοι. Οἱ πλεῖστοι εἶναι ὀκταώδιοι, στερούμενοι β' ᾠδῆς, διότι καὶ τῆς ἀντιστοίχου βιβλικῆς ᾠδῆς ἡ χρῆσις λόγῳ τοῦ ἐπιτιμητικοῦ καὶ ἐλεγκτικοῦ αὐτῆς περιεχομένου περιωρίσθη ἐνωρίτατα εἰς μόνην τὴν περίοδον τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Διὰ τοῦτο καὶ πλείστων κανόνων ἐχόντων β' ᾠδὴν δὲν συμπεριελήφθη αὕτη εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Τοῦτο εἶναι εὐκόλως ἀντιληπτὸν εἰς πλείστους κανόνας τῆς Ὀκταήχου, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλλείπει ἡ β' ᾠδή, καίτοι ἐκ τῆς ἀκροστιχίδος μαρτυρεῖται ἡ ὕπαρξις αὐτῆς.

Καὶ αἱ λοιπαὶ ᾠδαὶ ὅμως δὲν ἐστιχολογοῦντο ὅλαι καθημερινῶς, ἀλλ' ἀπαραιτήτως μὲν ἡ η' καὶ ἡ θ', ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μία ἢ δύο. Ἡ τάξις αὕτη τηρεῖται μέχρι σήμερον κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, ὅτε στιχολογοῦνται ἑκάστην Δευτέραν ἡ α' ᾠδή, ἑκάστην Τρίτην ἡ β', ἑκάστην Τετάρτην ἡ γ', ἑκάστην Πέμπτην ἡ δ', ἑκάστην Παρασκευὴν ἡ ε', ἕκαστον Σάββατον ἡ στ' καὶ ἡ ζ', καθ' ἑκάστην δὲ ἡ η' καὶ ἡ θ'. Οὕτω προέκυψαν καὶ κανόνες μὲ τρεῖς ἢ τέσσαρας ᾠδὰς κληθέντες τ ρ ι ώ δ ι α καὶ τ ε τ ρ α ώ δ ι α, σπανιώτερον δὲ μὲ δύο ᾠδὰς (η' καὶ θ') κληθέντες δ ι ώ δ ι α.

Πλείστων κανόνων τὰ τροπάρια συνδέονται δι' ἀ κ ρ ο σ τ ι χ ί δ ο ς, ἤτοι τὰ ἀρκτικὰ γράμματα αὐτῶν ἀποτελοῦν στίχον ἰαμβικὸν ἢ ἡρωϊκὸν ὑποδηλοῦντα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κανόνος. Συχνότατα ἀκροστιχὶς εἶναι τὸ ἀλφάβητον.

Εἰς τὴν ἀκροστιχίδα ἄλλοτε μὲν περιλαμβάνονται καὶ οἱ εἱρμοί, ἄλλοτε δὲ ἀποκλείονται. Κατὰ κανόνα περιλαμβάνονται μέν, ἐὰν ἐποιήθησαν πρωτοτύπως διὰ τὸν κανόνα, εἰς ὅν ἀνήκει ἡ ἀκροστιχίς, ἀποκλείονται δέ, ὅταν ὁ ποιητὴς τονίζῃ κανόνα ἐπὶ τῇ βάσει εἱρμῶν ποιηθέντων ὑπὸ παλαιοτέρων ποιητῶν.

Θεμελιωταὶ τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τῶν κανόνων θεωροῦνται οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τοῦ η' αἰῶνος Ἀνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης, ἐπίσκοπος Κρήτης (650 - 720), Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (676 - 756) καὶ ὁ Κοσμᾶς ὁ ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ, θετὸς ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου (685 - 750), παραγωγικώτατοι δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ὑπῆρξαν Θεοφάνης ὁ Γραπτός (778 - 845) καὶ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος (840 - 883).

2. Οἱ κανόνες τῆς Μ. Ἑβδομάδος

Εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ὑπάρχουν δύο ὁμάδες κανόνων. Τὴν πρώτην ἀποτελοῦν τὰ τριώδια τῶν ἀποδείπνων, ἀνήκοντα εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης καὶ χαρακτηριζόμενα, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ κανόνες τοῦ Ἀνδρέου, ἀπὸ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τροπαρίων, τὴν ἔλλειψιν ἀκροστιχίδος καὶ τὴν ἐπισφράγισιν ἑκάστης ᾠδῆς διὰ τριαδικοῦ καὶ θεοτοκίου. Τοιαῦτα τριώδια ὑπάρχουν διὰ τὰς τέσσαρας πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων μέχρι τῆς Μ. Τετάρτης.

Ἡ δευτέρα ὁμὰς περιλαμβάνει τοὺς κανόνας τῶν Ὄρθρων ὅλων τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. Ἑβδομάδος, ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ. Ἐκ τούτων μόνον οἱ τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου εἶναι πλήρεις (ὀκταώδιοι). Οἱ λοιποὶ εἶναι τριώδια, ὁ δὲ τῆς Μ. Τρίτης διώδιον. Πάντες οὗτοι οἱ κανόνες ἔχουν ἀκροστιχίδα μαρτυροῦσαν τὴν ἡμέραν, δι' ἣν ἕκαστος ἐποιήθη. Εἰς τὰς ἀκροστιχίδας συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ εἱρμοὶ πλὴν τῶν εἱρμῶν τῶν τεσσάρων πρώτων ᾠδῶν τοῦ κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου, αἱ ὁποῖαι, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Κοσμᾶν. Ἑκάστη ᾠδὴ περιλαμβάνει μικρὸν ἀριθμὸν τροπαρίων (3 - 5 μετὰ τοῦ εἱρμοῦ), δὲν ὑπάρχουν δὲ τριαδικὰ οὔτε θεοτοκία.

Εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν κανόνων τούτων τοῦ Κοσμᾶ χωροῦμεν ἤδη.

Ο ΚΑΝΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ εἰς τὴν Μεγάλην Δευτέραν κανὼν τοῦ Κοσμᾶ εἶναι τριώδιον περιλαμβάνον α', η' καὶ θ' ᾠδήν [1]. Τὰ τροπάρια τοῦ κανόνος τούτου μετὰ τῶν τοῦ διωδίου τῆς Μ. Τρίτης καὶ τοῦ τριωδίου τῆς Μ. Τετάρτης, ἔργων τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ἔχουν ἑνιαίαν ἀκροστιχίδα, τὴν ἀκόλουθον:

«Τῇ Δευτέρᾳ, Τρίτῃ τε, Τετράδι ψαλῶ».

Ἡ ἀκροστιχὶς αὕτη, ἀποτελοῦσα ἰαμβικὸν ἑξάμετρον κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Κοσμᾶ καὶ τῶν πλείστων ποιητῶν, καταμερίζεται εἰς τοὺς τρεῖς κανόνας τῆς Δευτέρας, Τρίτης καὶ Τετάρτης καθ' ἃ τμήματα ἀναφέρονται αἱ ὀνομασίαι τῶν τριῶν ἡμερῶν. Οὕτως αἱ λέξεις «Τῇ Δευτέρᾳ» ἀκροστιχίζουν τὸ τριώδιον τῆς Μ. Δευτέρας. Ἑκάστη ᾠδὴ τοῦ τριωδίου ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ εἱρμοῦ καὶ δύο τροπαρίων, ἤτοι ἐν συνόλῳ ἐννέα, ὅσα καὶ τὰ γράμματα τῆς ἀκροστιχίδος.

Εἰς τὸ τριώδιον τοῦτο, καθὼς καὶ εἰς τοὺς μέχρι τῆς Μ. Παρασκευῆς κανόνας τοῦ Κοσμᾶ, κυριαρχεῖ ὁ ἀφηγηματικὸς χαρακτήρ. Ἰδιαιτέρως τὸ παρὸν τριώδιον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀποκλειστικῶς ἀφηγηματικόν, ἐκτὸς ἴσως τῶν εἱρμῶν τῆς α' καὶ θ' ᾠδῆς, ἐν οἷς ὑπάρχει καὶ παρόρμησις καὶ δοξολογία.

Τὸ θέμα δέ, ὅπερ πραγματεύεται ἐν αὐτῷ ὁ ποιητής, εἶναι ἡ ἀνέκφραστος συγκατάβασις καὶ ταπείνωσις τοῦ Κυρίου καὶ αἱ περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ ἐξυπηρετικότητος ὑποθῆκαι αὐτοῦ πρὸς τοὺς μαθητάς, κυρίως ἐξ ἀφορμῆς τῆς παραλόγου ἀπαιτήσεως τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου περὶ πρωτείων. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν πορείαν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐξ ἀφορμῆς προρρήσεως τοῦ Κυρίου περὶ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀναστάσεώς του. Τὸ ὅλον ἐπεισόδιον διηγοῦνται διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λέξεων οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (κ' 17 - 28) καὶ Μᾶρκος (ι' 32 - 45). Αἱ διηγήσεις αὐταὶ ἐχρημάτισαν ὡς βάσις διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ τριῳδίου, ἡ δὲ ἐπίδρασίς των εἶναι καταφανὴς ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ ποιήματος. Δὲν περιορίζεται ὅμως ὁ ποιητὴς εἰς τὰ ῥηθέντα χωρία ἀλλὰ συνυφαί-

---

[1] Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἡ μὲν α' ἐκ τῶν ἐννέα βιβλικῶν ᾠδῶν στιχολογεῖται ἑκάστην Δευτέραν, αἱ δὲ η' καὶ θ' καθ' ἑκάστην. Διὰ τοῦτο τὰ εἰς τὰς Δευτέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τριώδια περιλαμβάνουν α', η' καὶ θ' ᾠδήν.

νει πρὸς αὐτὰ καὶ ἄλλας ρήσεις καὶ διδασκαλίας τοῦ Κυρίου περὶ ταπεινοφροσύνης λεχθείσας εἰς ἄλλας περιστάσεις, ὡς θέλει σημειωθῆ ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Σημειωτέον, ὅτι τὸ αὐτὸ θέμα πραγματεύονται καὶ τρία ἰδιόμελα τῆς αὐτῆς ἡμέρας (τὸ δοξαστικὸν τῶν Αἴνων καὶ τὰ δύο πρῶτα ἰδιόμελα τῶν ἀποστίχων), τὸ μὲν α′ τὴν πρόρρησιν τοῦ Κυρίου, τὸ δὲ β′ τὴν αἴτησιν τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου καὶ τὸ γ′ τὴν ἐξ ἀφορμῆς ταύτης διδασκαλίαν. Τὰ τρία ταῦτα ἰδιόμελα ἔχοντα ἑνότητα θέματος, πεποιημένα εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον (πλ. α′) καὶ ἀρχόμενα ὁμοιομόρφως διὰ τοῦ «Κύριε», εἶναι προφανῶς ἔργον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, καίτοι ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων. Ὁ ποιητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ Κοσμᾶς [2].

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ ὅτι, τόσον ἐν τῷ τριῳδίῳ ὅσον καὶ ἐν τοῖς τρισὶν ἰδιομέλοις τοῦ Κοσμᾶ εἰς τὴν Μ. Δευτέραν, οὐδεμία μνεία γίνεται τῶν ὑπὸ τοῦ συναξαριστοῦ ἀναφερομένων ὡς ὑποθέσεων τῆς ἡμέρας ταύτης, ἤτοι τοῦ σώφρονος Ἰωσὴφ καὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐκ τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἡμέρας μόλις ἀνὰ ἓν ἰδιόμελον ἀφιεροῦται εἰς τὰ θέματα ταῦτα, ἤτοι τὸ γ′ ἰδιόμελον τῶν ἀποστίχων εἰς τὴν συκῆν καὶ τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων εἰς τὸν Ἰωσήφ. Ταῦτα μοὶ ἐγέννησαν τὴν σκέψιν, μήπως ὁ Ἰωσὴφ καὶ ἡ συκῆ δὲν ἀπετέλουν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κοσμᾶ τὰ θέματα τῆς Μ. Δευτέρας, ἀλλ' εἰσήχθησαν βραδύτερον. Ἀλλὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀνατρέπει τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ τριῳδίῳ τοῦ ἀποδείπνου τῆς ἡμέρας ταύτης («Ἰωσὴφ τὴν σωφροσύνην») ποιηθέντι ὑπὸ Ἀνδρέου Κρήτης, συγχρόνου ἢ μᾶλλον ὀλίγῳ προγενεστέρου τοῦ Κοσμᾶ, γίνεται εὐρύτατος λόγος περὶ τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς συκῆς, τὸ δὲ κοντάκιον τῆς ἡμέρας («Ὁ Ἰακὼβ ὠδύρετο»), ποίημα τοῦ πολὺ προγενεστέρου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ἀναφέρεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν Ἰωσήφ. Καὶ ἕτερον δὲ κοντάκιον ἐποίησεν ὁ Ρωμανὸς διὰ τὴν Μ. Δευτέραν ἀφιερωμένον καὶ αὐτὸ εἰς τὸν Ἰωσήφ [3]. Μᾶλλον λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ θέματα τῆς ἡμέρας ἦσαν ἐξ ἀρχῆς περισσότερα τῶν ὑπὸ τοῦ συναξαριστοῦ μνημονευομένων, ὁ δὲ Κοσμᾶς ἐξέλεξεν ἓν ἐξ αὐτῶν, διὰ νὰ διαπραγματευθῇ εἰς τὸ τριώδιον καὶ τὰ ἰδιόμελά του. Ἐξέλεξε δὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον πραγματευθῆ οἱ ἄλλοι ποιηταί. Ὁμολογουμέ-

---

[2] Βλ. Νικολάου Παπαδοπούλου, Ὑμνογράφοι ἀδεσπότων ὕμνων, ἐν περιοδικῷ «Ἐκκλησία» 1953, σ. 109.

[3] Βλ. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ Ἑλλην. Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας, σ. 81 κ.ἑ.

νως δὲ ἡ ἐκλογή του ὑπῆρξεν ἐπιτυχής. Αἱ περὶ τοῦ πάθους προρρήσεις καὶ αἱ περὶ ταπεινοφροσύνης διδασκαλίαι τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦν ἀρίστην προεισαγωγὴν εἰς τὴν ἑβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ὠδὴ α'. Ὁ εἱρμός.[1] *Ἦχος β'.*

Τῷ τὴν ἄβατον,[2] *κυμαινομένην*[3] *θάλασσαν*[4], *θείῳ αὐτοῦ προστάγματι,*[5] *ἀναξηράντι,*[6] *καὶ πεζεῦσαι*[7] *δι' αὐτῆς, τὸν Ἰσραηλίτην λαὸν καθοδηγήσαντι,*[8] *Κυρίῳ*[9] *ᾄσωμεν· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται*[10].

(1) Ὁ εἱρμὸς ἀναφέρεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ θέμα τῆς βιβλικῆς α' ᾠδῆς, ἤτοι τὴν ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν θαυμαστὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο διαπραγματεύεται ὁ ποιητὴς ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ κειμένου τῆς βιβλικῆς ᾠδῆς. Μόναι λέξεις εἰλημμέναι ἐξ ἐκείνης εἶναι αἱ τελευταῖαι τοῦ τροπαρίου «Κυρίῳ ᾄσωμεν· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται», αἵτινες εἶναι αὐτούσιαι αἱ πρῶται λέξεις τῆς βιβλικῆς ᾠδῆς («Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται», Ἐξ. ιε' 1) καὶ ἡ μετοχὴ «καθοδηγήσαντι» (πρβλ. «ὡδήγησας τῇ δικαιοσύνῃ σου τὸν λαόν σου» Αὐτόθι στ. 13).

(2) Ἄβατος = ὁ ἀπάτητος, ὁ ἀδιάβατος. Ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς διέβη, οὔτε δύναται νὰ διαβῇ.

(3) Κυμαίνω ἢ κυμαίνομαι = ὑψοῦμαι εἰς κύματα.

(4) Διὰ δύο ἐπιθέτων χαρακτηρίζεται ἡ θάλασσα (ἄβατος, κυμαινομένη) καὶ δύο ἐνέργειαι ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεὸν (ἀναξηράναντι, καθοδηγήσαντι πεζεῦσαι). Ἐκ τούτων τὸ «ἀναξηράναντι» συνδέεται πρὸς τὸ «κυμαινομένην», τὸ δὲ «πεζεῦσαι» πρὸς τὸ «ἄβατον». Αἱ ἀντιθέσεις εἶναι διατεταγμέναι κατὰ σχῆμα χιαστόν.

(5) Δοτικὴ φανεροῦσα τὸν τρόπον τῆς ἀποξηράνσεως.

(6) Ἀποξηραίνω = τελείως ξηραίνω. Πρβλ. τὴν σχετικὴν διήγησιν· «καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἐν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὅλην τὴν νύκτα καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηράν» (Ἐξοδ. ιδ' 21).

(7) Πεζεύω = βαδίζω πεζός, πορεύομαι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἱππεύω ἢ πορεύομαι διὰ θαλάσσης. Ἐνταῦθα: διέρχομαι διὰ τῆς θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς. Τὸ «πεζεῦσαι» τελικὸν ἀπαρέμφατον ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ «καθοδηγήσαντι».

(8) «Ἀναξηράναντι» καὶ «καθοδηγήσαντι». Ἐπιθετικαὶ μετοχαὶ

ἀναφερόμεναι εἰς τὸ «Κυρίῳ». Ὁ Κύριος ἐνήργησεν ἀμφότερα, καὶ τὴν ἀναξήρανσιν τῆς θαλάσσης καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἰσραήλ, ὅπως διέλθῃ δι' αὐτῆς.

(9) Ἡ κεντρικὴ λέξις, περὶ ἣν πλέκεται ὁ ὅλος εἱρμός. Τὰ πρὸ αὐτῆς δηλοῦν τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ· τὰ ἐπακολουθοῦντα τὸ καθῆκον ἡμῶν ἔναντι τῶν ἐνεργειῶν τούτων τοῦ Θεοῦ.

(10) Ἑβραϊσμὸς συνηθέστατος δηλῶν τὸν ὑπερθετικὸν βαθμόν· ἐδοξάσθη μὲ δόξαν μεγάλην, ἐδοξάσθη πάρα πολύ. Ἡ φράσις ἐπαναλαμβάνεται ὡς ἐπῳδὸς καὶ εἰς τὸ α' τροπάριον, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸ β'.

Ἑρμηνεία

Ἂς ψάλωμεν εἰς τὸν Κύριον, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ θεϊκόν του πρόσταγμα ἐξήρανε τελείως τὴν θάλασσαν, τὴν ὁποίαν οὐδείς ποτε εἶχε διαβῆ καὶ ἡ ὁποία ὑψοῦτο εἰς κύματα, καὶ καθωδήγησε τὸν Ἰσραηλίτην λαὸν νὰ διέλθῃ πεζῇ δι' αὐτῆς ὡς διὰ ξηρᾶς· ἂς ὑμνήσωμεν τὸν Κύριον διὰ τὰς ἐνεργείας του αὐτάς, διότι δι' αὐτῶν ἐδοξάσθη πάρα πολύ.

Τροπάριον α'.

Ἡ[1] *ἀπόρρητος,*[2] *Λόγου Θεοῦ κατάβασις,*[3] *ὅπερ Χριστὸς αὐτός ἐστι, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος,*[4] *τὸ Θεὸς*[5] *οὐχ ἁρπαγμόν, εἶναι*[6] *ἡγησάμενος,*[7] *ἐν τῷ μορφοῦσθαι δοῦλον,*[8] *δεικνύει τοῖς μαθηταῖς·*[9] *ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.*[10]

(1) Ἡ περίπλοκος σύνταξις τοῦ τροπαρίου τούτου παρέχει δυσχερείας εἰς τὴν κατανόησίν του, διὰ τοῦτο καὶ ἄλλως ὑπ' ἄλλων ἡρμηνεύθη. Οὕτως ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος θεωρεῖ τὴν σύνταξιν ἐλλειπτικὴν ἀναζητῶν τὸ ἀντικείμενον τοῦ «δεικνύει» ἐν τοῖς ἑπομένοις τροπαρίοις. Ὁ δὲ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἀκολουθῶν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Γρηγορίου Κορίνθου ἑρμηνεύει ὡς ἀκολούθως· «Ἡ ἀπόρρητος συγκατάβασις τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ κένωσις, ἥτις αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὁ ὑπάρχων Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπος... μὲ τὸ νὰ ἐμορφώθη τὸν δοῦλον... δεικνύει εἰς τοὺς μαθητάς του ὅτι δὲν ἐνόμισεν ἁρπαγὴν τὸ νὰ ἦναι Θεὸς ἴσος μὲ τὸν Πατέρα» (Ἑορτοδρόμιον, σ. 290). Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἀντικείμενον τοῦ «δεικνύει» δέον νὰ εἶναι τὸ «ἡγησάμενος». Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνταξις αὕτη δὲν φαίνεται δόκιμος. Διὰ τοῦτο ὡς ἀντικείμενον τοῦ «δεικνύει» δέον νὰ ἐκλάβωμεν τὴν πρότασιν «ὅπερ Χριστός ἐστι», θεωροῦντες αὐτὴν ὄχι ὡς ἀναφορικὴν ἢ ἐπεξηγηματικὴν ἀλλ' ὡς πλαγίαν ἐρώτησιν, ὁπότε ἡ συντακτικὴ σειρὰ τῶν λέξεων

τοῦ τροπαρίου ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ἡ ἀπόρρητος Λόγου Θεοῦ κατάβασις δεικνύει τοῖς μαθηταῖς, ὅπερ Χριστός ἐστιν».

(2) Ἀπόρρητος = ὁ ἀπηγορευμένος, ὁ περὶ οὗ δὲν πρέπει νὰ γίνηται λόγος, ὁ μυστικός, ἀλλὰ καὶ ὁ περὶ οὗ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος, ὁ ἀνέκφραστος, ὁ μυστηριώδης.

(3) Κατὰ τὸν Νικόδημον «τὸ ἀφῃρημένον ἀντὶ τοῦ συγκεκριμένου ἐξέλαβεν ὁ ποιητὴς κατὰ συνεκδοχήν· ἤτοι τὴν κατάβασιν ἀντὶ τοῦ καταβάντος» («Ἑορτοδρ., σ. 290). Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἣν ἀκολουθεῖ ὁ Νικόδημος ἑρμηνείαν, δὲν εὐοδοῦται ὅμως πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν ὑποδεικνυομένην. Οἱανδήποτε ὅμως ἑρμηνείαν καὶ ἂν ἀκολουθήσωμεν, ἡ κατάβασις εἶναι τὸ ὑποκείμενον τοῦ ρ. «δεικνύει».

(4) Ἡ μὲν πρότασις «ὅπερ Χριστός ἐστι» εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ἀντικείμενον εἰς τὸ ῥῆμα «δεικνύει», τὰ δὲ οὐσιαστικὰ «Θεὸς» καὶ «ἄνθρωπος» εἶναι ἐπεξήγησις τοῦ ἀντικειμένου. Πρὸς ταῦτα συνδετέον καὶ τὸ «αὐτός». Τὸ νόημα δηλ. εἶναι· Ἡ ἀνέκφραστος συγκατάβασις τοῦ Θεοῦ Λόγου δεικνύει εἰς τοὺς μαθητάς, τί ἀκριβῶς εἶναι ὁ Χριστός, ὅτι δηλ. εἶναι ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος.

(5) Τὰ ἑπόμενα εἶναι ἀπήχησις τοῦ περιφήμου χριστολογικοῦ χωρίου Φιλιπ. β' 5 - 7: «Τοῦτο φρονείσθω ἐν ἡμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων **οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ**, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε **μορφὴν δούλου λαβών**, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος». Αἱ σημειούμεναι λέξεις παρατίθενται αὐτολεξεὶ ἐκ τοῦ ὡς ἄνω χωρίου εἰς τὸ ἑρμηνευόμενον τροπάριον. Ἀλλὰ καὶ ἡ φράσις «ἑαυτὸν ἐκένωσεν» ἀπηχεῖται διὰ τῆς λ. «κατάβασις», καὶ αἱ λέξεις «Θεὸς» καὶ «ἄνθρωπος» εἶναι κοιναὶ εἰς τὸ ἁγιογραφικὸν χωρίον καὶ εἰς τὸ τροπάριον. Ὁλόκληρον λοιπὸν τὸ τροπάριον ἀποτελεῖ ἀπήχησιν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου. (Διὰ τὴν πλήρη ἑρμηνείαν αὐτοῦ βλ. Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Κ.Δ., τ. 2ος, σ. 185 κ.ἑ.).

(6) Ὅπως καὶ εἰς τὸ ἁγιογραφικὸν χωρίον, οὕτω καὶ ἐδῶ τὸ μὲν «ἁρπαγμὸν» εἶναι κατηγορούμενον, τὸ δὲ «εἶναι» ἀντικείμενον εἰς τὴν μετοχὴν «ἡγησάμενος», τὸ δὲ «Θεὸς» κατηγορούμενον εἰς τὸ «εἶναι».

(7) Μετοχὴ ἀναφορικὴ συνδεομένη πρὸς τὸ Χριστός.

(8) Ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς «ἐν τῷ μορφοῦσθαι δοῦλον» δηλοῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ κατάβασις τοῦ Θεοῦ Λόγου.

(9) Τὸ τροπάριον τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὰ ἑπόμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς θὰ παραθέσῃ τοὺς περὶ ταπεινώσεως λόγους τοῦ Κυρίου. Ἡ ταπείνωσις δηλ., τὴν ὁποίαν ἐν τῇ ὁμιλίᾳ του ἐκείνῃ ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, διδάσκεται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεγονότος τῆς ἐνανθρωπήσεως Αὐτοῦ.

(10) Ἡ ἐπῳδὸς ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεί, ὡς καὶ εἰς τὸν εἱρμόν. Συνδετέα πρὸς τὸ τροπάριον ὡς ἑξῆς: Διὰ τῆς ταπεινώσεως καὶ κενώσεώς του ὁ Λόγος ἐδοξάσθη.

Ἑρμηνεία

Ἡ μυστηριώδης καὶ ἀνέκφραστος συγκατάβασις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία συνετελέσθη μὲ τὸ νὰ λάβῃ οὗτος τὴν μορφὴν τοῦ δούλου, δεικνύει εἰς τοὺς μαθητάς, τί ἀκριβῶς εἶναι ὁ Χριστός, ὅτι δηλ. εἶναι ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος συγχρόνως, ὁ ὁποῖος δὲν ἐθεώρησε τὴν θεότητά του ὡς ἅρπαγμα, ἀλλ' ὡς κάτι τὸ ὁποῖον ἐκ φύσεως ἔχει· διότι διὰ τῆς ταπεινώσεώς του αὐτῆς ἐδοξάσθη πάρα πολύ.

Τροπάριον β΄. [1]

Διακονῆσαι, [2] *αὐτὸς ἐλήλυθα, οὗ* [3] *τὴν μορφὴν* [4] *ὁ πλαστουργὸς* [4]*, ἑκὼν περίκειμαι, τῷ πτωχεύσαντι* [5] *Ἀδάμ, ὁ πλουτῶν* [5] *Θεότητι, θεῖναι* [2] *ἐμήν τε αὐτοῦ, ψυχὴν* [6] *ἀντίλυτρον,* [7] *ὁ ἀπαθὴς* [6] *Θεότητι.*

(1) Ἀπὸ τοῦ τροπαρίου τούτου ἄρχεται ὁ ποιητὴς νὰ παραθέτῃ τὴν περὶ ταπεινώσεως διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, τὴν γενομένην ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπαιτήσεως τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, ὡς ἐσημειώσαμεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ. Ἡ παράθεσις τῶν λόγων τοῦ Κυρίου συμπληροῦται εἰς τὸ β΄ τροπάριον τῆς η΄ ᾠδῆς. Δὲν τηρεῖται ὅμως ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ σειρὰ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ὑπάρχει ἀντιστροφή τις· ὑπομνηματίζονται δηλ. πρῶτον οἱ ἔσχατοι λόγοι τοῦ Κυρίου (Ματθ. κ΄ 28) ἐν τῷ παρόντι τροπαρίῳ καὶ ἔπειτα οἱ πρῶτοι (Ματθ. κ΄ 25, 27) ἐν τῷ β΄ τῆς η΄ ᾠδῆς. Ὡς βάσις λοιπὸν τοῦ παρόντος τροπαρίου ὑπόκεινται οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου· «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν» (Ματθ. κ΄ 28. Μάρκ. ι΄ 45).

(2) Ὑπάρχει καὶ ἡ γραφὴ «διακονήσων» καὶ «θήσων», τελικαὶ μετοχαί. Ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις γραφὴ «διακονῆσαι» καὶ «θήσων», ὁπότε ἡ μετοχὴ «θήσων» δέον νὰ ἐκληφθῇ ὡς τροπικὴ ἑρμηνεύουσα τὸ «διακονῆσαι». Προτιμοτέρα ὅμως ἡ γραφὴ «διακονῆσαι» καὶ «θεῖναι»

ὡς συμφωνοτέρα πρὸς τὸ ἁγιογραφικὸν κείμενον. Τὰ ἀπαρέμφατα εἶναι τελικὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τοῦ ἐλήλυθα.

(3) Ἡ ἀναφορικὴ πρότασις «οὗ τὴν μορφὴν ὁ πλαστουργὸς ἑκὼν περίκειμαι» ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀδὰμ τοποθετηθεῖσα πρωθυστέρως.

(4) Ἀντίθεσις· Ὁ πλαστουργός, ὁ δίδων μορφὴν εἰς τὸ πλάσμα, περίκειται τὴν μορφὴν τοῦ πλάσματος· ὁ ἄϋλος ὑλοποιεῖται.

(5) Δευτέρα ἀντίθεσις· Ὁ «πλουτῶν θεότητι» ἔρχεται διακονῆσαι τῷ «πτωχεύσαντι Ἀδάμ».

(6) Ἡ φράσις «θεῖναι τὴν ψυχὴν» ὑπονοεῖ θυσίαν, πάθος· ἑπομένως ἔχομεν τρίτην ἀντίθεσιν· ὁ ἀπαθὴς ὑφίσταται πάθος.

(7) Ἀντίλυτρον = τὸ ἀντὶ λύτρου διδόμενον (Βλ. Α′ Τιμ. β′ 6). Τὰ λύτρα ἦσαν κυρίως χρήματα ἢ ἄλλα δῶρα διδόμενα πρὸς ἀπελευθέρωσιν αἰχμαλώτων. Διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς αἰχμαλώτου εἰς τὴν ἁμαρτίαν ἀνθρωπότητος προσεφέρθη ὡς λύτρον τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Βλ. καὶ Α′ Πέτρ. α′ 18 - 19· «εἰδότες ὅτι οὐ φθαοτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ». «Βασιλεὺς γὰρ τῶν ἄνω δυνάμεων ὤν, ἄνθρωπος ἠβουλήθην γενέσθαι, καὶ καταφρονηθῆναι κατεδεξάμην καὶ ὑβρισθῆναι. Καὶ οὐδὲ τούτοις ἠρκέσθην, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θάνατον ἦλθον. Διὰ τοῦτό φησιν, ὅτι Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Οὐδὲ γὰρ μέχρι τούτου ἔστην, φησίν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἔδωκα λύτρον· καὶ ὑπὲρ τίνων; Τῶν ἐχθρῶν. Σὺ δὲ ἂν ταπεινωθῇς, ὑπὲρ σαυτοῦ· ἐγὼ δὲ ὑπὲρ σοῦ» (Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ὁμιλία ξε′).

Ἑρμηνεία

Ἦλθα εἰς τὸν κόσμον ἐγὼ ὁ πλούσιος κατὰ τὴν θεότητα, διὰ νὰ ὑπηρετήσω αὐτοπροσώπως τὸν ἐξ αἰτίας τῆς ἁμαρτίας πτωχεύσαντα Ἀδάμ, τοῦ ὁποίου τὴν μορφὴν θεληματικῶς ἔχω φορέσει ἐγὼ ὁ πλαστουργός, καὶ νὰ προσφέρω τὴν ψυχήν μου ὡς ἀντίλυτρον χάριν αὐτοῦ ἐγώ, ὁ ὁποῖος εἶμαι ἀπαθὴς καὶ ἀναλλοίωτος κατὰ τὴν θεότητα.

(Συνεχίζεται)

ΣΕΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΑΙΟΣ, Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΝ ΤΗι ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗι ΑΚΑΔΗΜΙΑι

Ὑπὸ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΡ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Δρ. Θ.

Ὁ Σέργιος Μακραῖος ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν δεσποζουσῶν προσωπικοτήτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ διδασκαλικοῦ κόσμου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἡ συμβολή του εἰς τὴν δημιουργίαν σοβαρᾶς πνευματικῆς κινήσεως κατὰ τὴν περίοδον, καθ' ἣν ἔζησε, τὴν γνωστὴν ὡς τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἶναι ἀξιόλογος. Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποβλέπει εἰς τὴν παρουσίασιν, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τῆς συμβολῆς του ταύτης. Τοῦτο κατέστη ἀναγκαῖον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κυρίως βιογραφήσας τὸν ἄνδρα [1],

---

* Ἀπὸ τοῦ παρόντος τεύχους ἀρχίζομεν τὴν παρουσίασιν Ἑλλήνων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν λογίων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκλεκτοὶ συνεργάται μας θὰ παρουσιάζουν εἰς ἕκαστον τεῦχος ἕνα ἐξ αὐτῶν. (Σ. Δ.).

[1] Βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ Μακραίου εὑρίσκει τις παρὰ Ἀ ν ω ν ύ μ ῳ, ἐν κώδ. 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, Κ. Κ ο ύ μ ᾳ, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσα, καὶ τὰ νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσα, τόμ. 12ος, ἐν Βιέννῃ 1832, σ. 574 - 575, Α. Π α π α δ ο π ο ύ λ ῳ Β ρ ε τ ῷ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τόμ. 2ος, ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 300, Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ῷ, Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς τουρκοκρατίας, 1866. Εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἐν Ἰωαννίνοις 1960, σ. 104 - 108, Κ. Σ ά θ ᾳ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453 - 1821), ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 629 - 630, Γ. Ζ α β ί ρ ᾳ, Ἀνέκδοτα συγγράμματα, Νέα Ἑλλὰς ἢ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Κρέμου, ἐν Ἀθήναις 1872, σ. 524, G. C h a s s i o t i s, L' instruction publique chez les Grecs, Paris 1881, σ. 39 - 40, Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 3(1883), σ. 671 - 673, Τ ῷ α ὐ τ ῷ, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, 1454 - 1830, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, σ. 177 - 178, καὶ Α. Π α π α δ ο π ο ύ λ ῳ Κ ε ρ α μ ε ῖ, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, τόμ. 4ος, ἐν Πετρουπόλει 1897, σ. 30.

Κωνσταντῖνος Σάθας[2], ἐστράφη μᾶλλον εἰς τὴν παρουσίασιν τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ ἢ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς ἱστορίας ἑρμηνείαν αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου ὁ προσφάτως γράψας περὶ τοῦ Σεργίου Μακραίου, Τάσος Γριτσόπουλος[3], ἀκολουθεῖ, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, πιστῶς οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ προσφερόμενον ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν παρουσιάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κριτικὴν γραμμὴν θεωρήσεώς του, τὸν Κ. Σάθαν. Ἡ θεώρησις ὑπό τινων μελετητῶν μεθ' ὑπερβολικῆς κριτικῆς ἀφ' ἑνὸς διαθέσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ τοῦ ἔργου του, καὶ ἡ μετά τινος εὐκολίας πίεσις τῶν πηγῶν πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μὴ διερεύνησις ὑπ' αὐτῶν ἐνίων πτυχῶν τῆς ζωῆς καὶ δραστηριότητος τοῦ Μακραίου καθιστοῦν ἀπαραίτητον τὴν ἐκ νέου θεώρησιν, καὶ δὴ ἐπὶ τὸ μεθοδικώτερον, τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν περὶ αὐτοῦ στοιχείων.

Α΄

Π η γ α ί. Τὸ πρὸς μελέτην πηγαῖον ἱστορικὸν ὑλικὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄφθονον, πλὴν ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἱκανὸν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπομεν, ἤτοι τὴν παρουσίασιν τῆς συμβολῆς τοῦ Μακραίου εἰς τὴν ἀναγεννωμένην Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸν κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰ. ἀφυπνούμενον Ἑλληνισμόν. Πηγαῖον ὑλικὸν περὶ Μακραίου ἀποτελοῦν τὸ χειρόγραφον ὑπ' ἀριθμὸν 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, αἱ διασωθεῖσαι ἐπιστολαὶ καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἐκδεδομένα τε καὶ ἀνέκδοτα, ὡς καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ.

Τ ὸ χ ε ι ρ ό γ ρ α φ ο ν ὑ π' ἀ ρ ι θ μ ὸ ν 606 τ ο ῦ Ἁ γ ι ο τ α φ ι κ ο ῦ Μ ε τ ο χ ί ο υ εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἐκ δύο ἐκδόσεων τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν Μακραῖον. Ὁ Κ. Σάθας, ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ βιβλιοθήκῃ, τόμ. 3ος, σ. ργ΄ - ρδ΄, παρέθεσε τὸ περὶ Μακραίου περιεχόμενον τοῦ κώδικος, σημειώσας ὅτι ὁ περιλαμβάνων τοῦτο κῶδιξ, μὴ φέρων τίτλον, ἐγράφη, ἐντολῇ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου, ὑπὸ τοῦ λογίου δευτερεύοντος ἱεροδιακόνου Καλλινίκου, ὅστις διετέλεσε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μαθητὴς καὶ φί-

---

[2] Κ. Σ ά θ α, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, τόμ. 3ος, ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. οα΄ - πε΄.

[3] Τ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. 1ος, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 427 - 444.

λος τοῦ Μακραίου. Τὸ κυρίως περιεχόμενον τοῦ κώδικος ἀποτελοῦν διάφοροι εὐχαί, ἐνῷ ἐν τῇ πρώτῃ πινακίδι αὐτοῦ σημειοῦται, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε γραφέως, τὰ «περὶ τῶν κατὰ Μολδοβλαχίαν ἱερῶν μοναστηρίων τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου, τίνες οἱ ταῦτα οἰκοδομησάμενοι καὶ ἐπὶ τίνος ἁγίου μνήμῃ ἕκαστον τούτων δοξάζεται, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ βιογραφικά τινα στοιχεῖα περὶ Μακραίου[4]. Ὡς ἀντιλαμβάνεταί τις, τὰ ἐν ταῖς πινακίσι σημειούμενα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν κώδικα, πολὺ δὲ πιθανὸν εἶναι μεταγενέστερα αὐτοῦ, ὥς, ἐξ ἄλλου, συμβαίνει καὶ εἰς ἑτέρας παρομοίας περιπτώσεις. Πάντως, ἐφ' ὅσον ἡ σημείωσις ἐγένετο πιθανῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει[5], ἀναφέρεται αὕτη κυρίως εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Μακραίου ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ, καὶ τὰ δι' αὐτῆς παρεχόμενα βιογραφικὰ στοιχεῖα ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ ἔτους 1793, μὴ ἀναφερομένου τοῦ ἐπαναδιορισμοῦ τοῦ Μακραίου ἐν τῇ σχολῇ κατὰ τὸ ἔτος 1794, εἶναι δυνατόν, καὶ δὴ μετά τινος βεβαιότητος, νὰ καθορίσωμεν ὡς χρόνον συγγραφῆς αὐτοῦ τὸ ἀπὸ 1793 μέχρι 1794 χρονικὸν διάστημα. Ποῖον σκοπὸν ἐξυπηρέτει τὸ σημείωμα, δὲν ἔχομεν στοιχεῖα διὰ νὰ προσδιορίσωμεν τοῦτο. Φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἐὰν βασισθῶμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Κ. Σάθα[6], καθ' ἣν ὁ γράψας τὰ περὶ Μακραίου ἐν τῷ κώδικι ὑπ' ἀριθμὸν 606 ὑπῆρξε μαθητὴς αὐτοῦ, ὅτι, εὐθὺς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ διδασκάλου του ἐκ τῆς σχολῆς, ἐσημείωσε τὰ σχετικὰ περὶ αὐτοῦ ὡς συγκροτοῦντα κύκλον τινὰ τῆς δραστηριότητός του ἐν αὐτῇ. Αἱ περὶ τοῦ Μακραίου ὑπὸ τοῦ κώδικος παρεχόμεναι πληροφορίαι εἶναι γενικαί, ὡς τοῦτο θὰ καταστῇ σαφὲς καὶ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐκτεθησομένων.

Αἱ διασωθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Σεργίου Μακραίου κατὰ μέγα μέρος αὐτῶν ἀπόκεινται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, καὶ ἐν τῷ κώδικι ὑπ' ἀριθμὸν 427. Κατάλογος αὐτῶν ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα[7] κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν συγ-

---

[4] Βλ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἔργ. μν., σ. 30.

[5] Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀγόμεθα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὕτη δίδεται ἐν τῇ πινακίδι τοῦ κώδικος. Εἶναι λίαν πιθανὸν νὰ ἐγένετο ἡ στάχωσις τοῦ ἀνομοιομόρφου περιεχομένου κώδικος ἐν τῷ Ἁγιοταφικῷ Μετοχίῳ, ὅτε μάλιστα ὑπὸ τοῦ Δωροθέου Βουλησμᾶ ἐπετεύχθη ἡ τακτοποίησις τῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων αὐτοῦ. Περὶ τῆς τακτοποιήσεως ταύτης βλ. Ἐπιστολὴν Βουλησμᾶ πρὸς Χρύσανθον Καραβίαν, ὡς καὶ ἑτέραν πρὸς Ἰωάννην Μπενιζέλον, κῶδ. 6020(513) Μονῆς Παντελεήμονος, σ. 168 καὶ 172 ἀντιστοίχως.

[6] Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ργ'.

[7] Αὐτόθι, σ. 540 - 544.

γραφῆς αὐτῶν, σημειουμένων ἰδιαιτέρως τῶν ἀχρονολογήτων. Ἡ παράθεσις τοῦ καταλόγου ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην δὲν ἐξυπηρετεῖ, ὡς εἶναι φυσικόν, τοὺς μελετητάς, δι' ὃ καθίσταται ἀπαραίτητον ὅπως συνταχθῇ ἕτερος κατὰ ἀποδέκτην, πρὸς εὐχερεστέραν ὑπὸ τῶν μελετητῶν χρῆσιν αὐτοῦ, συμπληρούμενος μάλιστα δεόντως. Αἱ περισσότεραι τῶν ἐπιστολῶν μένουν ἀνέκδοτοι. Ὁ Κ. Σάθας παρέθεσεν ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι ἔργῳ του ἀρκετὰ ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ ἐξέδωσεν ὁλοκλήρους ἢ κατὰ τὸ κύριον αὐτῶν μέρος τὰς ἑξῆς· 1) πρὸς τὸν ἐν Ἰασίῳ διδάσκαλον Ἰωάννην, ἀπὸ 20ῆς Ὀκτωβρίου 1774, ἐν Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ' - ογ', 2) πρὸς τὸν Θεοφάνην, διδάσκαλον, τοῦ ἔτους 1774, ἔνθ' ἀνωτέρω, 3) πρὸς Κύριλλον (Ἀγραφιώτην), ἀπὸ 15ης Μαρτίου 1777, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οδ' - οε', 4) πρὸς Δαμασκηνὸν πρώην Θεσσαλονίκης, ἀπὸ 17ης Νοεμβρίου 1782, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οε' - οστ', 5) πρὸς Κύριλλον (Ἀγραφιώτην), ἀπὸ 28ης Φεβρουαρίου 1785, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οστ' - οζ', 6) πρὸς τὸν παναγιώτατον καὶ θειότατον πρώην οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον κύριον Προκόπιον, ἀπὸ 12ης Δεκεμβρίου 1794, ἔνθ' ἀνωτ., σ. π' - πα', καὶ 7) πρὸς τὸν πανιερώτατον Ἅγιον Νέων Πατρῶν, ἄ.ἔ., ἔνθ' ἀνωτ., σ. οη' - π'. Ὁ Μ. Γεδεών, Δύο ἀνέκδοτα γράμματα περὶ τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 3(1883), σ. 697, ἐξέδωσεν ἐπιστολὴν τοῦ Μακραίου πρὸς Κύριλλον, ἀπὸ Φεβρουαρίου 1785. Ὁ Μ. Κωνσταντινίδης [8] ἐδημοσίευσε τρεῖς ἑτέρας ἐπιστολάς, ἀποκειμένας ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικῆς κοινότητος. Ἡ πρώτη, κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινόν [9], ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Μακραίου εἰς τὸν ἐπίσκοπον Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων Νεκτάριον, καὶ εἶναι ἀχρονολόγητος [10], ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Κύριλλον Ἀ-

---

[8] Μ. Κωνσταντινίδου, Ἐπιστολαὶ Α', Β' καὶ Γ', ἀχρονολόγητοι, Σεργίου Μακραίου ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Τεργέστῃ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» 11(1913), σ. 287 - 288, 477 - 479 καὶ 479 - 480.

[9] Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν χωρῶν διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐταῖς συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους μέχρι τοῦ 1854, ἐν Ἀθήναις 1856 - 1857, σ. 288. Πρβλ. Μ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ') ἑκατονταετηρίδος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 49.

[10] Αὕτη δὲν περιλαμβάνεται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου· ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Θ. Κ. Δημαρᾶ ἐν Π. Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ συλλογή..., σ. 105 - 106, ληφθεῖσα ἐκ τῆς σελίδος 92 τοῦ «Ἀποσημειωταρίου» τοῦ Ἀραβαντινοῦ.

γραφιώτην, ἀχρονολόγητος [11], καὶ ἡ τρίτη καὶ πάλιν πρὸς τὸν Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων Νεκτάριον, ἀχρονολόγητος [12]. Ὁ Π. Ἀραβαντινός, Βιογραφικὴ συλλογή..., σ. 107 - 108, ἐξέδωσε μετὰ ἑτέρων δύο, τῶν ἤδη ὑποσημειωθεισῶν ἐπιστολῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντινίδου ἐκδοθεισῶν, ἐπιστολὴν πρὸς ἄγνωστον ἀποδέκτην ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Νοεμβρίου 1760. Ὁ Β. Σφυρόερας ἐδημοσίευσε τέσσαρας ἐπιστολὰς τοῦ Μακραίου πρὸς τὸν Χρύσανθον τὸν Αἰτωλὸν μετά τινων συντόμων σχετικῶν πρὸς αὐτὰ ὑπομνημάτων [13]. Αὗται, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μακραίου, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐξεδόθησαν μέχρι τῆς σήμερον.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Σεργίου Μακραίου ἐξεταζόμενα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμόν, τὴν ἔκτασιν, καθὼς καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν θεωροῦνται ἀξιόλογα. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀποτελοῦν βασικὴν πηγὴν διὰ τὴν μελέτην κυρίως τῶν ἰδεῶν καὶ ἐπιδιώξεων τοῦ Μακραίου. Περὶ τῶν συγγραμμάτων του θὰ γίνῃ καὶ ἰδιαίτερος λόγος ἐν τοῖς κατωτέρω.

Ἡ διαθήκη τοῦ Μακραίου μετὰ τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ εἶναι ἀξιόλογα ἐπίσης ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰς πληροφορίας ἀρυόμεθα καὶ δι' αὐτῶν ἀγόμεθα εἰς πλεῖστα περὶ τοῦ ἀνδρὸς συμπεράσματα. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα περιλαμβάνονται ἐν τῷ κώδικι ὑπ' ἀριθμὸν 606 τοῦ Παναγίου Τάφου ὁμοῦ μετὰ τοῦ βιογραφικοῦ σημειώματος καί τινος «καταγραφῆς τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς τῶν πανιερωτάτων ἁγίων ἀρχιερέων, ἕνεκεν βοηθείας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς» τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1777 [14].

---

[11] Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Παπαϊωάννου, ἐν Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων Ἑλλήνων λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τούρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καὶ ἐσναφιῶν (1759 - 1824), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 1 - 3. Μεταξὺ τῶν δύο ἐκδόσεων δὲν ὑφίστανται ἀξιόλογοι διαφοραί. Πάντως πιστοτέρα πρὸς τὸ πρωτότυπον φαίνεται ἡ ἔκδοσις τοῦ Μ. Κωνσταντινίδου. Ὑπὸ τοῦ Μ. Παπαϊωάννου ἡ συγγραφή της ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1772. Αὕτη δὲν σημειοῦται ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μακραίου, τῶν ἀποκειμένων ἐν τῷ Ἁγιοταφικῷ Μετοχίῳ.

[12] Ἡ ἐπιστολὴ ἐξεδόθη καὶ ἐν Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106 - 107, σημειουμένης τῆς ἡμερομηνίας 16 Αὐγούστου 1759.

[13] Β. Σφυρόερα, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Σεργίου Μακραίου πρὸς Χρύσανθον τὸν Αἰτωλόν, «Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» 7 καὶ 8 (1958/59), σ. 191 - 200.

[14] Τὰ ἔγγραφα τῆς διαθήκης καὶ ὁμολογίας ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ρστ' - ρθ', ἡ «καταγραφὴ τῶν συνεισφορῶν», αὐτόθι, σ. ρδ' - ρε'.

B′

Ὁ βίος τοῦ Σεργίου Μακραίου, ὡς διαγράφεται ἐν ταῖς διασωθείσαις περὶ αὐτοῦ πηγαῖς, δὲν παρουσιάζει τι τὸ ἰδιαίτερον καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐντυπωσιακόν. Ὁ Μακραῖος ἠνάλωσεν ἀφανῶς πως τὰς δυνάμεις του, καθὼς καὶ τόσοι ἕτεροι λόγιοι τῆς τουρκοκρατίας, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι, ὡς φαίνεται, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου. Ἔδωσε τὸ παρόν, χωρὶς διατυμπανισμούς, εἰς μέγα μέρος τῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν αὐτὴν ζωηρῶς κατὰ τὴν περίοδον, καθ' ἣν οὗτος ἔζησε. Παρὰ ταῦτα ἡ παρουσία του ὑπό τινων οὐδόλως ἐσημειώθη, ἐνῷ ὑφ' ἑτέρων ἁδρομερέστατα ὑπετυπώθη οὕτως, ὥστε νὰ δημιουργῆται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν ὀρθὴν θεώρησιν καὶ λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξεν ἀξιόλογος. Ἐνταῦθα δέον ὅπως τονισθῇ ὅτι ἡ ἄποψις αὕτη ἐνισχύθη πως ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς συγχύσεως τοῦ Μακραίου πρὸς ἕτερον Σέργιον, τὸν φέροντα τὴν ἐπωνυμίαν «Διοκλητιανὸς ὁ ἀγύρτης»[15].

Ὁ Σέργιος Μακραῖος ἐγεννήθη ἔν τινι ἀσήμῳ κώμῃ, ἐν Φουρνᾷ τῶν Ἀγράφων[16]. Περὶ τῶν γονέων αὐτοῦ, τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκογενειακῆς καταστάσεώς των δὲν ἔχομεν πληροφορίας. Ἐκ τῆς διαθήκης τοῦ Μακραίου πληροφορούμεθα ὅτι οὗτος εἶχεν ἑτεροθαλῆ ἀδελφήν, ὀνομαζομένην Ἀφεντήτζα, ἐξ ἑτέρου πατρός[17], ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἀσφαλῶς ἐνωρίς πως ἀπώλεσε τὸν πατέρα του. Ἐκ τῆς αὐτῆς, ἐξ ἄλ-

---

[15] Βλ. Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, ἔργ. μν., σ. 300 καὶ Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία..., σ. 630.

[16] Ἡ ἐκ Μάκρης καταγωγὴ τοῦ Σεργίου, ἡ ὑπὸ τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 104 καὶ 139, σημειωθεῖσα, κρίνεται ἀβάσιμος ὡς στηριζομένη μόνον εἰς τὴν συσχέτισιν τοῦ ἐπωνύμου του πρὸς τὴν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Ἀγράφων κώμην Μάκρην. Ἐν τῷ κώδικι ὑπ' ἀριθμὸν 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου δίδεται ὡς τόπος καταγωγῆς αὐτοῦ ὁ Φουρνᾶς· ὁ ἴδιος ἐν τοῖς Ὑπομνήμασι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας αὐτοῦ, παρὰ Κ. Σάθᾳ, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη..., σ. 235, ἀναφερόμενος εἰς τὸν πρῶτον διδάσκαλον αὐτοῦ Θεοφάνην, λέγει ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς πατρίδος του, ἤτοι τῆς κώμης Φουρνᾶ. Πρὸς τούτοις ἔν τινι ἐπιγράμματι τοῦ Μακραίου, παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ριβ′, ἔνθα γίνεται λόγος περί τινος Γεωργίου — καὶ ἐφ' ὅσον οὗτος εἶναι εἷς ἐκ τῶν δύο συγγενῶν τοῦ Μακραίου τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Γεώργιος, γεγονὸς περὶ τοῦ ὁποίου ἡμεῖς δὲν ἀμφιβάλλομεν — γόνου τῆς οἰκογενείας τῶν «Μακριδῶν», ἀναφέρεται ὡς τόπος καταγωγῆς τούτου, καθὼς καὶ τῆς οἰκογενείας του, ἡ κώμη Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων.

[17] Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ρη′ καὶ ρθ′.

λου, πηγῆς μανθάνομεν ὅτι ὁ πατήρ του ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Μακρῆς [18], τὸ ὁποῖον πιθανώτατα οὗτος μετέτρεψεν ἐπὶ τὸ λογιώτερον ἐκ τοῦ «ὁ τοῦ Μακρῆ» εἰς Μακραῖος. Πάντως ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Προικονήσου πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Μακραῖος ὑπεγράφετο ὡς «Σέργιος Φουρναῖος ὁ ἐξ Ἀγράφων» [19]. Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεώς του εἶναι ἄγνωστος. Ὁ Π. Ἀραβαντινὸς [20] εἰκάζει ὡς ἔτος γεννήσεως αὐτοῦ τὸ 1735, ἐνῷ ὁ Τ. Γριτσόπουλος [21], στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀραβαντινοῦ, ἄνευ ὅμως αἰτιολογίας τινός, ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1735 καὶ 1740. Ἐὰν λάβη τις ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1759, ἀποχωρήσαντος τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἄθωνος, ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου καὶ ὁ Σέργιος, θὰ ἔδει τότε νὰ ἦτο εἴκοσι δύο ἕως εἴκοσι πέντε ἐτῶν, ὁπότε τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1734 καὶ 1737. Ἀσφαλῶς, διὰ νὰ ἀναλάβη τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου, θὰ εἶχεν οὗτος περατώσει τὰς σπουδάς του, αἱ ὁποῖαι σημειωτέον διήρκεσαν ἐπὶ μακρόν, ἤτοι ἓξ ἔτη ἐν Ἄθωνι, ἐκτὸς τῶν ἐν Ἰωαννίνοις καὶ Ἀγράφοις δαπανηθέντων ἐτῶν χάριν αὐτῶν.

Ἀναντίρρητον βεβαίως εἶναι ὅτι ὁ Μακραῖος κατήγετο ἐξ ἱερατικῆς οἰκογενείας, ὡς μαρτυρούμενον τοῦτο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἐν τῇ πρὸς Νεκτάριον Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπιστολῇ αὐτοῦ [22], ἀπὸ 16ης Αὐγούστου 1759, ἀναφέρει τὰ σχετικὰ πρός τι πταῖσμα τοῦ συγγενοῦς του ἱερέως παρα-Γεωργίου καὶ παρακαλεῖ τὸν ἐπίσκοπον, ὅπως παράσχῃ εἰς τοῦτον τὴν συγγνώμην. Ὁ παπα - Γεώργιος ἦτο γόνος ἱερέως, τοῦ ὑπὸ τοῦ Μακραίου ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ ἐπίσης κατονομαζομένου παπα - Ἀθανασίου. Ἐξ ἄλλου ὁ Μακραῖος καθιστῶν εἰς τὸν Νεκτάριον γνωστὸν πόθεν ἔσχε τὰς περὶ τοῦ πταίσματος τοῦ παπα - Γεωργίου πληροφορίας, ἀνέφερεν ὡς πληροφοριοδότην του ἕτερόν τινα παπα - Γεώργιον, μεγάλον θεῖον αὐτοῦ, φέροντα ἐν Κωνσταντινουπό-

---

18 Αὐτόθι, σ. ρη'. Πρβλ. Γ. Ζαβίρα, ἔργ. μν., σ. 324.

19 Βλ. Μ. Γεδεών, Προικόννησος, ἐκκλησιαστικὴ παροικία, ναοὶ καὶ μοναί, μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1895, σ. 130, ἔνθα παρατίθεται ἐπιβεβαιωτικόν τι γράμμα τοῦ Προικονήσου Ἀνανίου, συνταχθὲν ὑπὸ Σεργίου Μακραίου, ἐν ᾧ καὶ ἡ παράθεσις τῆς ἐπωνυμίας αὐτοῦ.

20 Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 104.

21 Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 428.

22 Ἡ ἐπιστολὴ εὕρηται παρὰ Π. Ἀραβαντινῷ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106 - 107 καὶ Μ. Κωνσταντινίδη, ἔργ μν., σ. 479 - 480.

λει τὸ ἀξίωμα τοῦ νομοφύλακος καὶ ὄντα γνώριμον τοῦ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἐπισκόπου.

Ὁ Μακραῖος φαίνεται ὅτι ἐπεδείξατο ἰδιαιτέραν ἔφεσιν πρὸς μόρφωσιν, δι' ὃ καὶ ὑπεστηρίχθη εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην ὑπὸ πνευματικῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν. Αἱ σπουδαί του, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, διήρκεσαν ἐπὶ μακρόν. Ἤρχισε μαθητεύων ἐν Ἀγράφοις παρὰ τῷ ἐπιφανεῖ διδασκάλῳ Θεοφάνει [23]. Περὶ τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας τῶν σπουδῶν αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεοφάνει ὁμιλεῖ εἴς τινας τῶν ἐπιστολῶν του [24]. Ὁ Μακραῖος ἰδιαιτέρως ἐξετίμα τὸν διδάσκαλόν του, θεωρῶν τοῦτον ὡς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ πατέρα, τὸν παρασχόντα εἰς αὐτὸν καὶ τὴν πατρίδα των σοβαρὰς ὑπηρεσίας. Ἐκ τοῦ Θεοφάνους ἐδέχθη οὗτος τὴν διδασκαλικὴν καὶ ἀσφαλῶς τὴν θεολογικὴν παράδοσιν τῶν μεγάλων διδασκάλων Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ Ἀναστασίου Γορδίου. Μετὰ τὰς ἐν Ἀγράφοις σπουδάς του, τῇ μεσολαβήσει καὶ προστασίᾳ τοῦ Νεκταρίου Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων, μετέβη εἰς Ἰωάννινα [25], ἔνθα ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Μπαλάνῳ [26]. Ἐπὶ πόσον χρονικὸν διάστημα παρέμεινεν ἐν Ἰωαννίνοις, εἶναι ἄγνωστον. Πάντως φαίνεται ὅτι ἐπηρεάσθη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Μπαλάνου καὶ ἠκολούθησεν ἐν πολλοῖς τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸν τρόπον ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐμφανιζομένων ἑκάστοτε προβλημάτων. Ἄκρως εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ὁ ἐν συνεχείᾳ διδάσκαλός του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἄθωνος, Εὐγένιος Βούλγαρις. Καὶ πάλιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Νεκταρίου Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐδόθη ἡ εὐκαιρία εἰς τὸν Μακραῖον νὰ φοιτήσῃ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἄθωνος [27] καὶ νὰ γίνῃ ἀκροατὴς τοῦ διαπρέποντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Εὐγενίου Βουλγάρεως [28]. Ση-

---

[23] Περὶ τοῦ Θεαφάνους βλ. Γ. **Ζαβίρα**, ἔργ. μν., σ. 324 - 325, Κ. **Σάθα**, Νεοελληνικὴ φιλολογία..., σ. 496, καὶ Π. **Ἀραβαντινοῦ**, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 66 - 67.

[24] Βλ. κυρίως ἐπιστολὰς αὐτοῦ πρὸς Κύριλλον, ἀπὸ 28ης Φεβρουαρίου 1785, παρὰ Κ. **Σάθᾳ**, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη..., τόμ. 3ος, σ. οϛ' - οζ' καὶ πρὸς Θεοφάνην, ἔνθ' ἀνωτ. σ. οβ' - ογ'.

[25] Βλ. Π. **Ἀραβαντινοῦ**, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 104.

[26] Ὑπὸ τοῦ Π. **Ἀραβαντινοῦ**, ἔνθ' ἀνωτέρω, δὲν καθορίζεται παρὰ τίνι Μπαλάνῳ ἐμαθήτευσεν ὁ Μακραῖος. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τοῦ Μπαλάνου Βασιλοπούλου, ὅστις διετέλεσε διδάσκαλος ἐν Ἰωαννίνοις, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μέχρι τοῦ ἔτους 1762.

[27] Βλ. Π. **Ἀραβαντινοῦ**, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 139.

[28] Βλ. Γ. **Αἰνιᾶνος**, Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καί τινων ἄλλων μετατυπωθέντων, ἐν Ἀθήναις 1838,

μειωτέον ὅτι ὁ Βούλγαρις ἐδίδασκε συμφώνως πρὸς τὰ νεώτερα συμπεράσματα τῶν ἐπιστημῶν, γενόμενος μάλιστα εἰσηγητὴς τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐπὶ τοῦ Μακραίου ἐπίδρασις καὶ τοῦ διδασκάλου τούτου καθίσταται φανερὰ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ὑπ' αὐτοῦ διδαχθέντων, ὅτε, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων τοῦ ἀνωτέρου κύκλου ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ. Θεωροῦμεν ἀπαραίτητον ἐνταῦθα νὰ τονίσωμεν ὅτι ὁ Μακραῖος ἐπεδείξατο μίαν καταπλήσσουσαν ἱκανότητα ἀφομοιώσεως τῶν προσφερθέντων εἰς αὐτὸν μορφωτικῶν ἀγαθῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπολέσῃ, χάριν αὐτῶν, τὰς ὑπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ διδασκάλων χαραχθείσας εἰς τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ψυχὴν βασικὰς ἀρχὰς θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῶν προβλημάτων της, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν δογμάτων αὐτῆς, τῆς μορφώσεως καὶ τῶν μεθόδων της. Αἱ τολμηραὶ ἰδέαι τοῦ διδασκάλου του, ἴσως δὲ καὶ ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντεμετώπιζεν οὗτος τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἡμέρας, φαίνεται ὅτι δὲν συνεκίνησαν τὸν ἐκ φύσεως συντηρητικὸν Μακραῖον. Οὕτως ὁ Μακραῖος προσηρμόσθη εὐκολώτερον εἰς τὸν τρόπον ζωῆς τῆς ἐποχῆς του, ὡς καὶ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διεῖπεν αὐτήν, κατορθώσας νὰ ἑλιχθῇ ἐν μέσῳ αὐτῆς κάλλιον τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἐπὶ μακρὸν παραμονὴ αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ μακροχρόνιος σχολαρχία αὐτοῦ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Παρὰ ταῦτα τὸ περιεχόμενον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τῶν διδαχθεισῶν ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου ἐπιστημῶν συνήρπασεν αὐτόν. Κυρίως εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο δέον ὅπως ἀναζητήσῃ τις τὸν ἐπιδεικνυόμενον ὑπὸ τοῦ Μακραίου ἰδιαίτερον σεβασμὸν καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐκτίμησιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν του [29]. Ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ Μακραίου κατὰ τὴν διαμάχην τοῦ διδασκάλου του μετὰ τοῦ Παναγιώτου Παλαμᾶ, διδασκάλου τῶν γραμματικῶν ἐν Ἄθωνι, καὶ τοῦ πρώην πατριάρχου Κυρίλλου Ε', δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκ τῶν διασωθέντων ἱστορικῶν στοιχείων νὰ καθορίσωμεν. Γνωρίζο-

---

σ. ζ' κ.ἑ. Μ. Γεδεών, Ἐκκλησία καὶ ἐπιστήμη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 8(1888), σ. 281, Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 385 κ.ἑ., ἔνθα καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς βιβλιογραφία.

[29] Βλ. Σεργίου Μακραίου, Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, παρὰ Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 219 καὶ 236, Ἐπιστολὴν Σεργίου πρὸς Νεκτάριον Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων, ἐν Μ. Κωνσταντινίδου, Ἐπιστολὴ Α', ἀρχονολόγητος, Σεργίου ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικῆς κοινότητος, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» 11(1913), σ. 288.

μεν[30] ὅτι κατὰ τὴν διαμάχην ταύτην οἱ μαθηταὶ εἶχον διαιρεθῆ εἰς δύο κυρίως μερίδας, τοὺς «ἀχρειοτέρους» καὶ τοὺς «σεμνοτέρους»[31]. Εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο τούτων ἀνῆκεν ὁ Μακραῖος; Τὸ γεγονὸς ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Εὐγενίου καλεῖται νὰ διδάξῃ καὶ οὗτος ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἄθωνος[32], ἴσως θὰ ἐδείκνυεν ὅτι εἶχε συνταχθῆ μετὰ τῶν ἀντιμαχομένων τῷ Εὐγενίῳ, πλὴν ὅμως ἡ παρ' αὐτῷ καὶ πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει μαθητεία καὶ οἱ ἐν συνεχείᾳ γινόμενοι ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἔπαινοι θέτουν τὴν πρώτην ὑπόθεσιν ἐν ἀμφιβόλῳ. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Μακραῖος ἐπολιτεύθη κατ' ἄριστον τῇ περιστάσει ἐκείνῃ τρόπον, μὴ γενόμενος αἴτιος δυσαρεσκειῶν καὶ ἀντεγκλήσεων. Οὕτως ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ τὰς μὲν ὑπηρεσίας του εἰς τὴν δεινῶς δοκιμαζομένην Ἀθωνιάδα Σχολήν, τὴν δὲ μόρφωσιν αὐτοῦ νὰ συμπληρώσῃ παρὰ τῷ διδασκάλῳ Εὐγενίῳ. Ἀπὸ τοῦ συμβάντος πλέον τούτου καὶ ἑξῆς δίδονται, φαίνεται, αἱ δυνατότητες διὰ τὴν δημοσίαν δρᾶσιν τοῦ ἀνδρός, ἥτις καὶ ἰδιαίτερον δι' ἡμᾶς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον.

Ἡ παραμονὴ τοῦ Μακραίου ὡς διδασκάλου ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἄθωνος δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Αἴτιον τούτου ἀσφαλῶς ὑπῆρξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ φθορά, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ σχολὴ ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βουλγάρεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀντιπάλου του Παναγιώτου Παλαμᾶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔφεσις τοῦ Μακραίου διὰ περαιτέρω μόρφωσιν καὶ προσφορὰν τῶν ὑπηρεσιῶν του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ ὁμαλωτέρας ἐκείνων τοῦ Ἁγίου Ὄρους συνθήκας.

Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1759 εὑρίσκομεν τὸν Μακραῖον ἐν Προικονήσῳ παρὰ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Ἀνανίᾳ[33]. Οἱ ὁρίζοντες ὅμως

---

[30] Αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι ἐν Ἐπιστολῇ ἀπολογητικῇ τοῦ Εὐγενίου πρὸς τὸν πρώην πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κύριον Κύριλλον, παρὰ Γ. Αἰνιᾶνι, ἔργ. μν., σ. 54-64.

[31] Περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων εἰς φατρίας βλ. Γ. Αἰνιᾶνος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 55 καὶ 56, ἔνθα γίνεται ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον λόγος περὶ «πατριαρχικῶν», «Μελετιτῶν» (Μελέτιος ἦτο ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Βατοπεδίου), «Παναγιωτιτῶν» καὶ «Εὐγενιτῶν».

[32] Βλ. κώδ. 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, παρὰ Α. Παπαδοπούλῳ Κεραμεῖ, ἔργ. μν., σ. 30.

[33] Βλ. τὴν ἡμερομηνίαν, 16 Αὐγούστου 1759, τῆς ἐκ Προικονήσου σταλείσης ἐπιστολῆς τοῦ Σεργίου πρὸς τὸν Νεκτάριον, ἐπίσκοπον Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων, ἐν Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107. Ἐνταῦθα δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔργ. μν., σ. 428, θεωρεῖ τὴν σημειωθεῖσαν ἐπιστολὴν ὡς ἀποσταλεῖσαν εἰς ἄγνωστον ἀποδέκτην, μὴ λαβὼν προ-

δράσεως διὰ τὸν Μακραῖον διεγράφοντο στενοί, διὰ τοῦτο καὶ ἡ παραμονή του ἐκεῖ ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος. Τὰ περὶ τῆς γνωριμίας τοῦ Μακραίου μετὰ τοῦ Ἀνανίου εἶναι ἄγνωστα. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Μακραίου πρὸς τὸν Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων Νεκτάριον [34] πληροφορούμεθα ὅτι οὗτος διαμένων ἐν Προικονήσῳ δὲν παρέμεινεν ἀργός, ἀλλ' ἦτο λίαν ἀπησχολημένος, φροντίζων δι' «ὅμιλον ὑποθέσεων»[35]. Εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀνανίου ὡς γραμματεὺς αὐτοῦ [36]. Ἡ ἐνεργός, ἐξ ἄλλου, συμμετοχὴ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν ἀποδοχὴν Ἀρμενίου τινὸς εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, κατόπιν χρίσεως διὰ μύρου [37], ὡς καὶ τὸ ἀπασχολῆσαν αὐτὸν ἐν συνεχείᾳ θέμα τῶν σχέσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Δυτικοῦ δόγματος [38], δεικνύουν τὸ πρώϊμον σχετικῶς ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχήν του ἀντιμετωπιζόμενα.

φανῶς ὑπ' ὄψιν του τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντινίδου, ἔργ. μν., σ. 479 - 480.

[34] Αὐτόθι, σ. 479.

[35] Ἡ ἄποψις τοῦ Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 429, ὅτι ὁ Μακραῖος διέμενεν «ἀσκόπως σχεδὸν εἰς Προικόνησον» ἀναμφιβόλως δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν πηγῶν.

[36] Ἐκ διασωθέντων ἐγγράφων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Προικονήσου Ἀνανίου, ἀποκειμένων ἐν τῷ κώδικι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αὐτοῦ (Βλ. Μ. Γεδεών, Προικόνησος..., σ. 197 - 198), καθίσταται φανερὸν ὅτι αἱ ἀδυναμίαι αὐτοῦ πρὸς χρῆσιν τοῦ ἕλληνος λόγου δὲν ἦσαν ἀσήμαντοι. Διὰ τοῦτο ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος εἶχεν ἀσφαλῶς ἀνάγκην γραμματέως. Δεδομένου προσέτι ὅτι διεσώθη ἔγγραφον τοῦ Μακραίου, συνταχθὲν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀνανίου καὶ διασωθὲν ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 130 - 131), εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μακραῖος ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ Ἀνανίου.

[37] Μ. Γεδεών, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 169 - 170. Ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔργ μν., σ. 428, κάμνει λόγον περὶ ἀναμείξεως τοῦ Μακραίου ὡς ἀναδόχου βαπτιζομένου Ἀρμενίου εἰς τὸ ἀπασχολῆσαν τὸ πατριαρχεῖον θέμα καὶ προκαλέσαν ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Προικονήσου Ἀνανίου, ἐὰν ἔδει ὁ Ἀρμένιος νὰ βαπτισθῇ ἢ διὰ μύρου νὰ χρισθῇ, δοσείσης τῆς ἐντολῆς ὅπως συμβῇ τὸ δεύτερον. Ἑπομένως ὁ Μακραῖος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀνάδοχος τοῦ διὰ μύρου χρισθέντος, οὐχὶ δὲ ἀναβαπτισθέντος Ἀρμενίου, ὡς ἐκ παραδρομῆς ἀσφαλῶς ἀνέφερεν ὁ Γριτσόπουλος. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι σημαντική, διότι ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς στάσεως τοῦ Μακραίου ἔναντι τοῦ σπουδαίου διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προβλήματος. Πρβλ. Σεργίου Μακραίου, ἔργ. μν., παρὰ Κ. Σάθᾳ, σ. 203 κ.ἑ., 209.

[38] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς ἄγνωστον ἀρχιερέα, ἐν Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108.

Μετὰ τὴν ἐν Προικονήσῳ διαμονήν του, ἡ ὁποία διήρκεσε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ ἓν καὶ πλέον ἔτος, εὑρίσκομεν τὸν Μακραῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τὴν ἐκ Προικονήσου ἀναχώρησιν καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκατάστασίν του συνετέλεσεν ἀσφαλῶς ἡ ἀνάληψις τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως. Καίτοι ὁ Μακραῖος εἶχεν ἤδη ἀναδειχθῇ διδάσκαλος, ἐν τούτοις ἡ ἔφεσις πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν ὡδήγησεν αὐτὸν καὶ πάλιν πλησίον τοῦ περιφήμου διδασκάλου Εὐγενίου, τοῦ ὁποίου τὰ μαθήματα διήκουσε μέχρι τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως τοῦ διδασκάλου του, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1761. Συγχρόνως ὅμως ὁ Μακραῖος ἤρχισε νὰ ἀσκῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ διδασκαλικὸν ἔργον. Προσελήφθη ὡς οἰκοδιδάσκαλος παρὰ τοῦ Χρυσοσκούλου Ραλλέτου, «τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος Α' διερμηνέως τοῦ πρέσβεως τῆς τῶν Ἐνετῶν γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας». Ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Μακραῖος καθίστα τοῦτο γνωστὸν δι' ἐπιστολῆς του πρός τινα ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἀρχιερέα [39] δεικνύει ὁποίαν ὑπερηφάνειαν ᾐσθάνετο διὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας του. Φαίνεται ὅτι μετ' ἰδιαιτέρου ζήλου ἐξεπλήρωσε τὰς ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις του, διδάξας «μετὰ πάσης φιλοφροσύνης» εἰς μὲν τὸ ἓν ἐκ τῶν τέκνων τοῦ ἄρχοντος «τὰ λογικά», εἰς δὲ τὸ ἕτερον «τὰ ὕστατα γραμματικά». Ἡ βεβαίωσίς του, πρὸς τούτοις, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ οὐχὶ εὐκαταφρόνητον διὰ διδάσκαλον ποσὸν τῶν διακοσίων γροσίων, ἀλλ' εἰς τὴν προσφερομένην εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν νὰ καταστῇ «ἐγκρατὴς τῆς τε λατινίδος καὶ ἰταλικῆς διαλέκτου», δεικνύει ὅτι οὗτος ἔθετεν ὑπεράνω τῶν οἰκονομικῶν τὰ μορφωτικὰ ἀγαθά [40].

---

[39] Αὐτόθι.

[40] Ἡ ἄποψις τοῦ Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ', ἥτις ἀκολουθεῖται καὶ ἐντονώτερον πως παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 429-430 καὶ 434, περὶ φιλαργυρίας μετ' ἀναξιοπρεποῦς καὶ μειωτικῆς ἐπαιτείας τοῦ διδασκάλου δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ρητὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ περὶ ἀντιμετωπίσεως τῆς ἀμοιβῆς καὶ τῶν ὑλικῶν γενικῶς ἀπολαυῶν. (Πρβλ. Σεργίου Μακραίου, ἔργ. μν., παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 322 καὶ 338). Ἡ περὶ φιλοχρηματίας ἄποψις στηρίζεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μακραῖος ἔν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ (βλ. Ἐπιστολὴν Σεργίου πρὸς τὸν Ἰωάννην, διδάσκαλον, τὴν ἀπὸ 20ῆς Ὀκτωβρίου 1774, παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ') ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ τραπῇ «ὅπου ποτ' ἂν ᾖ κέρδος», δεύτερον δὲ εἰς τὴν διὰ τῆς διαθήκης του κληροδότησιν σημαντικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, ἀνερχομένου εἰς εἴκοσι πέντε χιλιάδας περίπου γρόσια. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μαρτυρίαι αὗται ἐπιδέχονται ἑτέραν ἑρμηνείαν, μὴ ἀποτελοῦσαι ἐπιχειρήματα

Τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὸν τομέα τῆς κατ' οἶκον διδασκαλίας φαίνεται ὅτι καὶ ἐν συνεχείᾳ παρέσχεν ὁ Μακραῖος, καὶ δὴ ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Περὶ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τούτου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ δυσχερειῶν ἔκαμε λόγον δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν συμπατριώτην καὶ συγγενῆ αὐτοῦ Κύριλλον Ἀγραφιώτην [41], τὸν διδάσκαλον. Ὁ Κύριλλος εἶχεν ἐκδηλώσει τὴν πρόθεσίν του νὰ ἐργασθῇ ὡς οἰκοδιδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐν Βλαχίᾳ καὶ νὰ διδάξῃ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τοὺς παῖδας τῶν εὐγενῶν. Ἐκ τούτου, λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Μακραῖος ἐξέθεσεν εἰς αὐτὸν τὰς πικρίας καὶ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ὁ οἰκοδιδάσκαλος ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθηκόντων του συνήντα. Ἐπειδὴ ἡ θεώρησις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Μακραίου δεικνύει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός, ἀφ' ἑτέρου δὲ δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστοῦν γνωσταὶ πτυχαί τινες τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου, ὡς καὶ τῆς ζωῆς γενικώτερον τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων διαβιούντων Ἑλλήνων, διὰ ταῦτα θεωροῦμεν ἀπαραίτητον νὰ παραθέσωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Μακραίου παρεχομένας σχετικὰς πληροφορίας. Ἔλεγε, λοιπόν, οὗτος ὅτι ὁ οἰκοδιδάσκαλος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἔρχηται εἰς ἐπαφὴν μόνον μετὰ δύο ἢ τριῶν παίδων καὶ μετ' αὐτῶν πάντοτε νὰ συνομιλῇ. Τὸ χείριστον ὅμως ἦτο ὅτι ὁ οἰκοδιδάσκαλος ὤφειλε νὰ θεραπεύῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν παιδαρίων, ὡς καὶ τῶν γονέων των. Οὕτω συνέβαινεν ὁ διδάσκαλος, καίτοι ἔφερε τὸν τίτλον τοῦτον, ἐν τούτοις νὰ νομίζηται μᾶλλον δοῦ-

---

ad hoc περὶ τῆς φιλαργυρίας τοῦ Μακραίου. Τὰ περὶ κέρδους ὑπὸ τοῦ Μακραίου λεγόμενα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρωνται οὐχὶ εἰς τὸ ὑλικόν, ἀλλὰ τὸ πνευματικόν, ἐκκλησιαστικὸν ἢ καὶ ἐθνικὸν κέρδος. Εἶναι ἀκατανόητον λόγιος τῆς ἐποχῆς ταύτης, γνωστῆς μάλιστα οὔσης τῆς νοοτροπίας καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῶν λογίων, νὰ παρουσιάζηται εὑρισκόμενος ἐν δυσαρμονίᾳ ὡς πρὸς τὸ σύνολον καὶ τόσον ὠμῶς καὶ ἀναισχύντως νὰ διακηρύσσῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο. Ἡ κληροδότησις σεβαστῶν ποσῶν ὑπό τινων λογίων δὲν εἶναί τι ἀσύνηθες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (βλ. τὰ περὶ τῆς διαθήκης ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐν Γ. Αἰνιᾶνος, ἔργ. μν., σ. λδ' - λθ'). Γενικῶς οἱ ἄνθρωποι τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον οἱ λόγιοι, ἔζων τόσον λιτῶς, ὥστε εὐκόλως ἠδύναντό τινες ἐξ αὐτῶν, ὑπὸ ὡρισμένας βεβαίως προϋποθέσεις — ὡς συνέβη εἰς τὸν Μακραῖον λόγῳ μετοχῆς αὐτοῦ εἰς ἐπιχειρήσεις — νὰ κληροδοτήσουν σεβαστὰ ποσὰ εἰς τοὺς συγγενεῖς των καὶ πολλάκις εἰς τὰ ὑφιστάμενα μορφωτικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύματα. Πρὸς τούτοις δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οὐδὲν ποσὸν ἐκληροδοτήθη ὑπὸ τοῦ Μακραίου εἰς τὴν σχολὴν Ἀγράφων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κατάκρισιν τοῦ Μακραίου ὑπὸ τοῦ Γριτσοπούλου, διότι αὕτη ἀπὸ μακροῦ χρόνου πλέον δὲν ὑφίστατο.

[41] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς Κύριλλον Φουρνιώτην, τοῦ ἔτους 1772, παρὰ Ἰωάννῃ Οἰκονόμῳ Λαρισσαίῳ, ἔργ. μν., σ. 1 - 3.

λος, διαφέρων ἀπὸ τῶν κοινῶν δούλων μόνον ὡς πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑβρίζετο ὑπὸ τῶν κυρίων του. Ἐστερεῖτο προσέτι τῆς ἐλευθερίας του καὶ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐμπλέκηται εἰς τὰ οἰκογενειακὰ προβλήματα τῶν μισθοδοτούντων αὐτόν. Ἡ προσπάθειά του νὰ παρουσιάζηται ἀρεστὸς εἴς τε τὸν ἄρχοντα καὶ τὴν ἀρχόντισσαν, διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὸ μῖσος ἑκατέρων, ἐδημιούργει ἀφόρητον εἰς τὸν διδάσκαλον κατάστασιν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ταύτῃ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ κάμῃ χρῆσιν ὡρισμένων παθῶν, οἷα ἦσαν ἡ κολακεία καὶ τὸ ψεῦδος, νὰ ἐγκαταλείπῃ δὲ τὰς ἀρετὰς τῆς φιλαληθείας, τῆς σεμνότητος καὶ τῆς εὐθύτητος. Τότε ἐπέπλεεν ὡς «ἄξιος, προκομμένος καὶ ἀρεστός», ἄλλως ἐθεωρεῖτο «λῶκος, ἀνάξιος» καὶ ὀλίγα μόνον «γραμματάκια» γνωρίζων. Ἐὰν καὶ ὁ Μακραῖος μετεχειρίσθη τὰς προμνημονευθείσας μεθόδους, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως αἱ γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς πηγαὶ δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀχθῶμεν εἰς τοιοῦτον συμπέρασμα. Ἀντιθέτως, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μετὰ τοσούτου ἀποτροπιασμοῦ ὁμιλεῖ περὶ πασῶν τῶν ἐμφανιζομένων παρὰ τοῖς οἰκοδιδασκάλοις ἀδυναμιῶν, ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐὰν εἶχεν ὑποπέσει καὶ οὗτος εἰς τὰ συνήθη ὀλισθήματα τῶν οἰκοδιδασκάλων, ἐν τούτοις ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ ἐξ αὐτῶν καὶ τοῦ αἰτίου τῆς δημιουργίας των. Εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ἀσφαλῶς ὀφείλεται ἡ μεγάλη προσπάθειά του νὰ ἀναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ, καίτοι, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἔγραφε τὴν περιλαμβάνουσαν τὰς ἀνωτέρω ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις ἐπιστολήν, εὑρίσκετο «εἰς τὴν δούλευσιν», ὡς γραμματικός, τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου Στεφάνου βοεβόδα [42].

Ἡ εὐκαιρία πάντως αὕτη ἐδόθη εἰς τὸν Μακραῖον μερικὰ ἔτη ἀργότερον. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ κώδικι 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου σημειούμενα [43], πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἔτος ἐνάρξεως τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου τοῦ Μακραίου ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ τὸ 1770. Ἐξ οὐδεμιᾶς ὅμως ἑτέρας πηγῆς κατέστη δυνατὸν νὰ

---

[42] Πρόκειται περὶ τοῦ Στεφάνου Ρακοβίτζα, ἄρχοντος τῆς Βλαχίας. Ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔργ. μν., σ. 428, τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς τῆς προσλήψεως ὡς γραμματέως τοῦ Μακραίου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Στεφάνου πρὸ τῆς παραμονῆς τοῦ διδασκάλου ἐν Προικονήσῳ. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν παραθεώρησιν ἐκ μέρους τοῦ Τ. Γριτσοπούλου τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Μ. Παπαϊωάννου, ἐν Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, ἔνθ' ἀνωτέρω, τῆς περιλαμβανούσης τὴν εἴδησιν ταύτην ἐπιστολῆς, ὡς καί, κατὰ συνέπειαν, τῆς ἐν αὐτῇ σημειουμένης χρονολογίας (1772).

[43] Βλ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἔργ. μν., σ. 30.

ἀχθῶμεν εἰς τὸ ἔτος τοῦτο τῆς ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ ἐνάρξεως τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου τοῦ Μακραίου. Αἱ ὑπὸ τῶν πηγῶν παρεχόμεναι πληροφορίαι περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολαρχίας τοῦ Μακραίου οὐχὶ μόνον εἶναι διάφοροι, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ἀντιφατικαί [44]. Ἐὰν δὲν ἔλθῃ εἰς φῶς νέον πηγαῖον ὑλικόν, εἶναι ἀδύνατον, νομίζομεν, νὰ καθορίσῃ τις τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἐν τῇ σχολῇ θητείας τοῦ Μακραίου. Συμφώνως πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ἱστορικὸν πηγαῖον ὑλικὸν ἔδει νὰ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1770 μέχρι τοῦ 1801 [45], ἀσφαλῶς ὅμως παραιτούμενος ἢ διωκόμενος κατὰ τὰ συνήθως συμβαίνοντα οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τοὺς διδασκάλους τῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπισκόπους, μητροπολίτας, πατριάρχας, λογοθέτας καὶ ἡγεμόνας. Τοῦτο καθίσταται φανερὸν ἔκ τινων ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ πρὸς ἄγνωστον ἀρχιερέα, τοῦ ἔτους 1772 [46], ἐνῷ κάμνει λόγον περὶ τῆς ἀπασχολήσεως αὐτοῦ ὡς οἰκοδιδασκάλου ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Χρυσοσκούλου Ραλλέτου, ἔνθα ὤφειλε καὶ νὰ διαμένῃ, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ. Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ, τοῦ ἔτους 1774, πρὸς Ἰωάννην, τὸν ἐν Ἰασίῳ διδάσκαλον [47], λέγει ὅτι, ἐφ' ὅσον ἤθελον «τὰ τῆς πατρίδος ἐπὶ τὸ κρεῖττον διατεθῇ», θὰ μετέβαινεν εἰς Ἄγραφα. Παρὰ ταῦτα, καὶ ἐν τῷ μεταξύ, εἶχε μετοικήσει «εἴς τινα οἶκον ἐν Φαναρίῳ»[48]. Ἐν τῇ πρὸς Ἰωακεὶμ Ἀγχιάλου ἐπιστολῇ του, ἀπὸ 4ης Αὐγούστου 1776 [49], ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ πέντε μῆνας περιεφέρετο «τόπον ἐκ τόπου ἀμείβων» καὶ ὅτι προσεκλήθη νὰ ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ. Τὴν θέσιν ὅμως ταύτην δὲν ἐδέχθη τότε, ὡς τοῦτο γίνεται φανερὸν ἔκ τινος πρὸς τὸν Χρύ-

---

[44] Περὶ τῶν διαφορῶν τούτων καὶ ἀντιφάσεων βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οδ' καὶ Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 432.

[45] Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. πα' Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), ἐν Ἀθήναις 1936, τόμ. 1ος, σ. 16, καὶ Κώδικα 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, παρὰ Α. Παπαδοπούλῳ Κεραμεῖ, ἔνθ' ἀνωτέρω.

[46] Ἡ ἐπιστολὴ παρὰ Π. Ἀραβαντινῷ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107 - 108.

[47] Ἡ ἐπιστολὴ παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ'.

[48] Ἀσφαλῶς διὰ τῆς φράσεως ταύτης γίνεται ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ ἔργου τοῦ οἰκοδιδασκάλου, οὐχὶ δέ, ὡς διατείνεται ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔργ. μν., σ. 431, ἀναφορὰ εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Μακραίου ἐν τῷ Ἁγιοταφικῷ Μετοχίῳ, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τοῦτο θὰ ἐλέγετο ρητῶς, μὴ ὑφισταμένης δικαιολογίας τινὸς τὸ γνωστὸν τοῖς πᾶσι Ἁγιοταφικὸν Μετόχιον νὰ ἀναφερθῇ ὡς «οἶκός τις τοῦ Φαναρίου».

[49] Ἡ ἐπιστολὴ παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ογ'.

σανθον τὸν Αἰτωλὸν ἐπιστολῆς, ἀπὸ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1777 [50]. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ γίνεται λόγος περὶ διετοῦς ἀναβολῆς τῆς ἀναχωρήσεώς του διὰ τὴν πατρίδα αὐτοῦ [51]. Τοῦτο συνέβη, διότι περιέπεσεν εἰς ἀσθένειαν τοῦ σώματος [52] καὶ ἐν τῷ μεταξὺ «παρελογίζετο λογισμοῖς ματαίοις». Ἡ λειτουργία τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς σχολῆς, ἤτοι τοῦ φιλοσοφικοῦ, ἐπραγματοποιήθη, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Μακραίου [53], κατόπιν συντόνων διετῶν προσπαθειῶν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1776 μέχρι τοῦ 1778, τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου Β΄. Εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ Σέργιος ἐδίδασκεν ἐν τῇ σχολῇ πρὸ τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου τοῦ 1778 [54]. Ἡ κατάργησις τοῦ φιλοσοφικοῦ τμήματος τῆς σχολῆς, κατὰ τὸ ἔτος 1790, ἠνάγκασε τὸν Μακραῖον νὰ μεταπηδήσῃ εἰς τὸ «γραμματικόν», εἰς τὸ ὁποῖον παρέμεινε διδάσκων μέχρι τοῦ 1793. Κατὰ τὸ ἔτος 1794 ἐπαναδιωρίσθη καὶ πάλιν εἰς τὴν σχολὴν παραμείνας ἐν αὐτῇ ἀσφαλῶς μετά τινων διαλειμμάτων, μέχρι τοῦ 1801, ὅτε λόγῳ ἀσθενείας

---

[50] Αὐτόθι, σ. οδ΄.

[51] Ἡ πρὸς αὐτὸν πρόσκλησις ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς Ἀγράφων καὶ ἀντικαταστήσῃ αὐτὸν πλέον γηράσαντα, ἔθεσεν εἰς αὐτὸν τὸ δίλημμα ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει προβάλλοντας εὐρεῖς ὁρίζοντας τῆς σταδιοδρομίας του ἢ νὰ ἀφήσῃ ἀβοήθητον τὴν πατρίδα. Φαίνεται ὅτι τελικῶς ἡ ἀσθένειά του καὶ ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Ἀγράφων κατάστασις ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλβανικῶν στιφῶν ἀπὸ τοῦ 1785 (βλ. Ἐπιστολὴν Κυρίλλου τοῦ ἐξ Ἀγράφων πρὸς τὸν Νεκτάριον Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων, τὴν ἀπὸ 24ης Σεπτεμβρίου 1785, παρὰ Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ῷ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 140) συνετέλεσαν ὥστε νὰ παραμείνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ ἀμφοτέρων τῶν αἰτίων, ὁμιλεῖ εἰς τὰς ἐπιστολάς του (Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Ἰωάννην, τὸν ἐν Ἰασίῳ διδάσκαλον, ἀπὸ 20ῆς Ὀκτωβρίου 1774, παρὰ Κ. Σ ά θ ᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ΄, ὅπου καὶ ἡ περὶ τῆς ἐπικρατούσης καταστάσεως ἐν Ἀγράφοις φράσις· «εἰ μὲν τὰ τῆς πατρίδος ἐπὶ τὸ κρεῖττον διατεθῇ...», καὶ Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Θεοφάνην, τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἔνθα λόγος περὶ τῶν φόβων αὐτοῦ διὰ τὰ «αὐτόθι (ἤτοι ἐν Ἀγράφοις) τοῖς κακοῖς περιστοιχούμενα», ἔνθ' ἀνωτ., σ. ογ΄).

[52] Ὁ Κ. Σ ά θ α ς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. πα΄, λέγει ὅτι ὁ Μακραῖος προσεβλήθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1780 καὶ ἠνωχλεῖτο μέχρι τοῦ 1803 ὑπὸ ἰσχυρῶν ρευματισμῶν. Πάντως φαίνεται ὅτι οὗτος ὑπέφερεν ἐξ ἀσθενειῶν καὶ πρὸ τοῦ ἔτους 1780. Τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὸ ὑγιεινὸν ἢ μὴ τῶν τόπων, εἰς οὓς διέμενεν, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τούτου (βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Νεκτάριον, ἐν Μ. Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ, ἔργ. μν., σ. 479 καὶ Ἐπιστολὴν πρὸς Κύριλλον Φουρνιώτην, ἐν Ἰ ω ά ν ν ο υ Ο ἰ κ ο ν ό μ ο υ Λ α ρ ι σ α ί ο υ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 1.

[53] Σ ε ρ γ ί ο υ Μ α κ ρ α ί ο υ, ἔργ. μν., σ. 316.

[54] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς Χρύσανθον τὸν Αἰτωλόν, ἀπὸ 7ης Δεκεμβρίου 1778, παρὰ Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ ᾳ, ἔργ. μν., σ. 196.

παρητήθη. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του διῆλθεν ἐν τῷ Ἁγιοταφικῷ Μετοχίῳ, ἐκμετρήσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸ ἔτος 1819 [55].

Γ′

Τὸ ἔργον τοῦ Μακραίου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑπῆρξεν ἀξιόλογον. Τοῦτο ἐξετιμήθη δεόντως ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων αὐτοῦ [56], δι' ὃ καὶ κατατάσσεται οὗτος μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων λογίων, ἐν τῇ εὐρείᾳ βεβαίως σημασίᾳ τοῦ ὅρου, τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας. Μετ' ἰδιαιτέρας ἐκτιμήσεως ἐκφράζεται περὶ αὐτοῦ ὁ Θεοφάνης [57], ὁ διδάσκαλός του, ὅστις ἐκάλει αὐτὸν νὰ ἀποβῇ συνεχιστὴς τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τῶν μεγάλων διδασκάλων Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ Ἀναστασίου Γορδίου. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ πρώην Θεσσαλονίκης Δαμασκηνὸς κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν νὰ πείσῃ τὸν Μακραῖον νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς Χίου [58]. Ἡ σχολὴ αὕτη, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐξηκολούθει νὰ εὑρίσκηται ἐν ἀκμῇ. Γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι, ἐνῷ ὑπῆρχε σεβαστὸς ἀριθμὸς διδασκάλων [59] δυναμένων νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον τοῦτο, παρὰ ταῦτα προετιμᾶτο ὁ Μακραῖος, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Μακραίου εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν θεμάτων τῆς παιδείας, καὶ δι' αὐτῶν τῶν ζητημάτων τῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξεν ἀξιόλογος. Σημειωτέον ὅτι τὸ κυριώτερον ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δραστηριότητος αὐτῆς, τὸ ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου ἀσκούμενον κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, ἦτο τὸ διδασκαλικόν. Ὁ πρῶτος, ὡς γνωστόν, πατριάρχης μετὰ

---

[55] Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. πα′.

[56] Αἱ βαρεῖαι ἐπικρίσεις προέρχονται ἐκ τοῦ Κ. Κούμα, ἔργ. μν., σ. 574, κυρίως ὡς συγγράψαντος τοῦ Μακραίου τὸ Τρόπαιον κατὰ τοῦ Κοπερνίκου, καὶ ἐκ τοῦ Τ. Βουρνᾶ, ἐν τῷ συμπληρώματι τῆς Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γ. Φίνλεϋ, ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ., τόμος 1ος, σ. 134, ὅστις κατατάσσει τὸν Μακραῖον μεταξὺ τῶν «σκοταδιστῶν».

[57] Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οβ′.

[58] Αὐτόθι, σ. οε′.

[59] Ὁ Μακραῖος ἐν τῇ πρὸς τὸν Δαμασκηνὸν ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἀπὸ 17ης Νοεμβρίου 1782, παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ος′, δίδει μικρὸν κατάλογον τῶν δυναμένων νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Οὗτοι ἦσαν ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἰώσηπος, ὁ ἐν Ἰασίῳ Ἰωάννης, ὁ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Κύριλλος, ὁ ἐν Νάξῳ Χρύσανθος, ὁ ἐν Μυκόνῳ Κύριλλος, ὁ ἐν Ρόδῳ Ναθαναήλ, καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Δημήτριος Βόδα.

τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γεννάδιος, ἐφρόντισε διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καὶ δι' αὐτῆς διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν λειψάνων τοῦ Γένους [60]. Ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ πλείστων πατριαρχῶν κατεβλήθη προσπάθεια διὰ τὴν διατήρησιν τῆς σχολῆς ταύτης, ὡς καὶ τὴν ἵδρυσιν ἑτέρων εἰς ἅπαντα τὰ ἀστικὰ κυρίως κέντρα τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν τῶν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐποπτείαν διαβιούντων. Τὸ ἐπιτελεσθὲν διὰ τῶν σχολῶν τούτων ἔργον ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὴν διατήρησιν τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, τὴν διαφύλαξιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀναβάπτισιν, ὡς καὶ τὴν εἰσήγησιν διδασκαλίας καὶ μύησιν εἰς τὰ ἐπιτεύγματα αὐτῶν. Ὁ Μακραῖος, λοιπόν, κυρίως εἰς τὸν τομέα αὐτὸν εἰργάσθη, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνατοτήτων του, καὶ προσέφερε τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας του. Ἦσαν δὲ αὗται ἀξιόλογοι, διότι κατὰ τὴν περίοδον τῆς προσφορᾶς των παρουσιάζετο ἔλλειψίς τις ἱκανῶν διδασκάλων ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς ἀνάληψιν ἑνὸς τόσον σπουδαίου ἔργου. Ἐὰν δὲ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Μακραῖος διεδέχθη, ὅτε ἐπανιδρύθη βεβαίως ἡ σχολὴ τῶν φιλοσοφικῶν, τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν, ἕνα ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων τουτέστι διδασκάλων τοῦ Γένους, δέον ὅπως οὗτος θεωρηθῇ, ὄχι βεβαίως ἰσάξιος τοῦ διδασκάλου του, τοῦτο ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ γίνεται παραδεκτόν, τοὐλάχιστον ὅμως ὁ καταλληλότερος ἐξ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίοδον διέθετεν ἡ Ἐκκλησία. Ἡ μακροχρόνιος, ἐξ ἄλλου, παραμονὴ αὐτοῦ, ἡ πλέον τῆς μιᾶς δεκαετίας, εἰς τὴν ἐξέχουσαν θέσιν τοῦ διδασκάλου τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Ἡ ἀντιμετώπισις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ὡς ὑπουργήματος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰδικώτερον τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας εἶναι πλέον ἢ βεβαία [61]. Γράφων ὁ Μακραῖος εἰς

---

[60] Βλ. St. Runciman The great church in the captivity, Cambridge 1968, σ. 208 κ.ἑ., Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας..., σ. 25 κ.ἑ., καὶ Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 66, ἔνθα εὕρηται σύντομος βιβλιογραφία σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα τῆς ἱδρύσεως τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς.

[61] Οὐδόλως συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 440, διατεινομένου αὐθαιρέτως ὅτι κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ὁ Μακραῖος ἐπεδείξατο δυστροπίαν, φιλοχρηματίαν καὶ πτωχοπροδρομισμόν. Ἡ διάψευσις τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων συντελεῖται διὰ τῶν σημειουμένων ὑπὸ τοῦ

τὸν Ἅγιον Νέων Πατρῶν[62] καὶ ποιούμενος λόγον περὶ τῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας ἀπήντα τις κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου, δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ φανῇ ἡ ἐκτίμησις, τὴν ὁποίαν ἔτρεφε δι' αὐτό, ὅταν τοῦτο ἐπετελεῖτο εὐπρεπῶς. Διὰ τὸν Μακραῖον τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου δὲν ἦτο μόνον συντελεστικὸν ἀποκτήσεως καλῆς ἢ κακῆς φήμης, ἀλλὰ καὶ δυνατότητος παραστάσεως ἢ μὴ «πρὸ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ κριτοῦ ἁπάντων θεοῦ». Ἡ κακὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἔργου τούτου, ἐτόνιζε, κατήντα τὰ καλὰ φαῦλα καὶ ὡδήγει εἰς τὴν κατάχρησιν τῶν ἱερῶν καὶ τὴν καθαίρεσιν τῶν κοινωφελῶν, τὴν ἐξύβρισιν τῶν ὑψηλῶν καὶ τὴν βεβήλωσιν τῶν ἁγίων. Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον τῆς παιδείας δι' αὐτὸν ἦτο μέγα καὶ ὑψηλόν. Ἐκ τούτου ἐξηρτῶντο πλεῖσται ὅσαι ἕτεραι ἀνυπερβλήτου καὶ ἀνυπολογίστου ἀξίας ἀνθρώπιναι ἐκδηλώσεις. Αἱ σχολαί, κατὰ τὸν Μακραῖον[63], ἦσαν ὁ τόπος τῆς ἀσκήσεως τῶν τε διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἐν αὐταῖς ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία εἰς αὐτοὺς «γενναίως νὰ προβαίνουν», «ἐμμελῶς νὰ ἐποπτεύουν», «ἐπιστημόνως τῆς φιλοσοφίας νὰ ἀντιποιοῦνται», «νὰ ἀνέχωνται τῶν ἐνδόξων καὶ φερίστων πόνων», νὰ περιπλέκωνται εἰς τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ ἀνάγκη τοῦ συζεῖν. Πάντα ταῦτα ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀρετήν, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἠβουλήθη νὰ ἀποκτᾷ διὰ πόνων ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο γράφων πρὸς τοὺς ἐν Ἄθωνι διδασκάλους προέτρεπεν αὐτοὺς διὰ τῶν ἑξῆς λόγων· «μὴ οὖν ἐκκάμητε, γενναία καὶ ὁμόφρων τιμιωτάτη μοι ξυνωρίς, βαθεῖαν αὔλακα τέμνοντες, ἀφ' ἧς βλαστάνει τὰ κεδνὰ καὶ ἐπανθεῖ τὰ ὡραῖα καὶ ἐπικαρπεῖ τὰ φέριστα». Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἀγόμεθα περὶ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ περὶ παιδείας καὶ περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένων σκοπῶν διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τοῦ παιδαγωγοῦ τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦντες τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκηθεῖσαν εἰς περιπτώσεις παρεκκλίσεων ἐκ τῶν τεθέντων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας σκοπῶν. Οὕτω γράφων πρὸς τὸν Κύριλλον Ἀγραφιώτην τὴν ἀπὸ 15ης Μαρτίου 1777[64] ἐπιστολὴν αὐτοῦ, ἐξέφραζε τὴν πικρίαν του διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ παιδείᾳ κατάστασιν. Ὁ φθόνος καὶ ἡ κακεντρέχεια εὕρισκεν ὅτι ἐβασίλευον μεταξὺ τῶν ἀν-

---

Μακραίου ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ σχετικῶν πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον του στοιχείων.

[62] Ἡ ἐπιστολὴ εὕρηται παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οη'-π'.

[63] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς τὸν Κύριλλον Ἀγραφιώτην, ἀπὸ Φεβρουαρίου 1785, παρὰ Μ. Γεδεών, Δύο ἀνέκδοτα γράμματα..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 697.

[64] Ἡ ἐπιστολὴ παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οδ'-οε'.

θρώπων τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰ θέματα τῆς παιδείας. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐδημιούργει τὴν ἔλλειψιν λογίων καὶ διδασκάλων. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἐτόνιζεν, ἀπαντᾷ τις διὰ τῆς βίας παιδαγωγεῖα καὶ ταῦτα οὐχὶ ἀνεπηρέαστα ἐκ τῆς ἐπικρατούσης παρὰ πᾶσι μανίας ἀλληλοκαταστροφῆς καὶ ἀλληλοεξοντώσεως. Τοῦτο ἐξηνάγκασε πλείστους τῶν λογίων νὰ προτιμήσουν τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἀναλήψεως δημοσίων ἔργων. Οὕτως, ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ συμμαθητής του Ἰωάννης, ἀσφαλῶς ὁ Δημητριάδης, ἔμενεν ἐν Ἰασίῳ παρὰ τῷ ἡγεμόνι, ὁ δὲ ἕτερος γνώριμος αὐτοῦ, ὁ διδάσκαλος Κυριακός, ἐν «παραβύστῳ» ἐφιλοσόφει. Ἐπὶ τούτοις δὲ προσέθεσεν ὅτι οἱ δυνάμενοι διὰ λόγων νὰ ὠφελήσουν τὸ σύνολον «ἄλλοσε» ἐτράπησαν καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν «εἰς μέσον προΐει». Ὁ ἴδιος, ὡς ἤδη ἐλέχθη, πλειστάκις ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον λόγῳ ἀσφαλῶς τῶν ἀνυπερβλήτων ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἄσκησιν αὐτοῦ συνήντησε. Περὶ τούτων, ὡς καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ οἰκίσκον, διὰ νὰ ἐφησυχάσῃ ἐν ὑγείᾳ καὶ γράψῃ ἔμμετρα, ἔκαμε λόγον εἰς τὸν Ἅγιον Πατρῶν. Ἡ σχολή, ἔλεγεν [65], εὑρίσκετο εἰς «παναθλίαν» κατάστασιν, διότι ἀντὶ τῆς φιλοσοφίας, προετιμᾶτο ἡ μοχθηρία. Ἡ διδασκομένη γραμματικὴ ὑβρίζετο καὶ ὁ Αἴσωπος μετὰ τοῦ Λουκιανοῦ ἐδιδάσκοντο κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ παρέχηται ἡ ἐντύπωσις ὅτι οὗτοι «ἐσκηνοβάτουν». Ὁ Φώτιος, ὁ Κύπριος, μετὰ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι εἶχεν ἔλθει εἰς ρῆξιν, καίτοι ἦτο ὁ κυριώτερος διδάσκαλος τῆς σχολῆς, ὅστις μάλιστα ἐπεχείρει νὰ διδάξῃ καὶ τὸν Ξενοφῶντα, διηγούμενος «ὑπερτέχνως» τὰ τῆς Κύρου Ἀναβάσεως καὶ προβαίνων εἰς ἄτεχνον παρουσίασιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ἐψέλλιζε τελικῶς τὰ «γραμματικά». Διὰ τὸ παραστατικώτερον προσέτι τῆς διδασκαλίας εἰσῆγεν οὗτος καὶ τὴν θεατρικὴν ἀναπαράστασιν τῶν διδασκομένων, ἥτις ἐπετυγχάνετο τῇ βοηθείᾳ τῶν ὑποδιδασκάλων. Κατὰ τὸν Μακραῖον ὅμως τοῦτο ὡδήγει εἰς τὴν ἐξύβρισιν τῶν σεμνῶν καὶ τὴν γελοιποίησιν αὐτῶν τούτων τῶν διδασκάλων. Ὁ ἀγὼν τοῦ Μακραίου διὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν προκυψασῶν ἀτασθαλιῶν ἐν τῇ σχολῇ ὑπῆρξε συνεχὴς καὶ ἐπίπονος. Ὁ ἴδιος ἔλεγεν [66] ὅτι κατὰ τὴν τετραετῆ αὐτοῦ θητείαν ἐν αὐτῇ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1789 μέχρι τοῦ 1793, ὑπέστη «μυρίας ἐνοχλήσεις» ἐξ ἐκείνων, οἵτινες, σχηματίσαντες ἐσφαλμένην περὶ αὐτοῦ

---

[65] Αὐτόθι, σ. οθ΄.

[66] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς Προκόπιον, πρώην πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. π΄-πα΄.

γνώμην, ἐστρέφοντο κατ' αὐτοῦ. Τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1793 συμβάντα ἐν σχέσει πρὸς τὴν σχολὴν ἐξετραγώδει εἰς τὸν Ἅγιον Κίτρους [67]. Πρὸς αὐτὸν ἐτόνιζεν ὅτι ἡ ἀθλία κατάστασις τῆς σχολῆς ἦτο ἀπότοκος πρῶτον τῆς παρεμβάσεως εἰς τὸ ἔργον της ἀμαθῶν διδασκάλων καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν αὐτῶν, δεύτερον τῆς καταστρατηγήσεως τοῦ προγράμματος αὐτῆς καὶ τρίτον τῆς ἐλλείψεως χρημάτων. Ὁ Μακραῖος, ὅπως καὶ ἄλλοτε, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἠγωνίσθη μετὰ ζήλου, διὰ νὰ θέσῃ ἐν πρώτοις ἐκποδὼν τὸν «αὐτομαθῆ ἀμαθῆ» διδάσκαλον Μακάριον. Οὗτος «εἰσπηδήσας εἰς τὴν σχολὴν τῶν γραμματικῶν», ὅπερ δηλοῖ ὅτι τοῦτο ἐγένετο παρ' ἀξίαν, ἐδημιούργησε σύγχυσιν καὶ ταραχὴν ἐν αὐτῇ. Πολλοὶ τότε, καὶ δὴ οἱ τῶν λόγων ἐρασταί, ὥρκισαν τὸν Μακραῖον νὰ ἐπιληφθῇ τῶν θεμάτων τῆς σχολῆς, νὰ δεχθῇ τὴν φροντίδα τοῦ τμήματος «τῶν γραμματικῶν» καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν τάξιν τὰ διδασκόμενα μαθήματα, ὅπερ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρηται εἴτε εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἴτε εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας των. Τί ἀκριβῶς ἐπέτυχεν ὁ Μακραῖος, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπὸ τοῦ Μακραίου διδαχθέντων μαθημάτων δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητον, ὡς καὶ ὁ τρόπος πρὸς μετάδοσιν τούτων.

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς Χρύσανθον τὸν Αἰτωλόν, τῆς ἀπὸ 7ης Δεκεμβρίου 1779 καὶ τῆς ἀπὸ 9ης Μαρτίου 1785 [68], διαφαίνεται ὅτι οὗτος διήρει τοὺς μαθητάς του εἰς δύο τάξεις, τὴν «ἥττονα» καὶ τὴν «μείζονα» τάξιν [69]. Εἰς τὴν πρώτην (ἥττονα) ἐδίδασκε τοὺς ποιητάς, τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν ἐπίπεδον Γεωμετρίαν. Εἰς τὴν δευτέραν (μείζονα) τάξιν προέβαινεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Λογικῆς τοῦ Βλεμμύδου, τῇ βοηθείᾳ τοῦ γνησίου ὑπομνηματιστοῦ αὐτοῦ Κορυδαλλέως. Ἐν συνεχείᾳ ἐδίδασκε τὰ ὀκτὼ βιβλία τῆς Φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ περὶ οὐρανοῦ, γενέσεως καὶ φθορᾶς, ἀπολήγων εἰς τὰ Μετεωρολογικὰ αὐτοῦ. Ὁσάκις ὅμως ἀντελαμβάνετο ὅτι οἱ μαθηταί του δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ οἰκειωθοῦν τὰ προσφερόμενα εἰς αὐτοὺς μορφωτικὰ ἀγαθά [70], ἐπανήρχετο καὶ πάλιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ποιη-

---

[67] Ἡ ἐπιστολὴ παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οζ' - οη'.

[68] Αἱ ἐπιστολαὶ εὕρηνται ἐν Β. Σφυρόερᾳ, ἔργ. μν., σ. 195 - 196 καὶ 198 - 200.

[69] Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἔργ. μν., σ. 441.

[70] Αἱ δυσχέρειαι πρὸς παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν ὠφείλοντο εἰς τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν ἀνώμαλον κατάστασιν ἐν ταῖς σχολαῖς, περὶ τῆς ὁποίας βλ. Μ. Γεδεών, Τὰ περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ

τῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Μακραῖος παρουσιάζει ὡς τέχνην ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἐν μιᾷ λέξει ἀποκαλεῖ φιλοσοφίαν.

Ἐκ τῶν ἤδη ἐκτεθέντων καθίσταται φανερὰ ἡ ἀξιόλογος προσφορὰ τοῦ Μακραίου διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς καὶ τὴν προκοπὴν αὐτῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ κατάστασις παρουσιάζετο ὁσημέραι ἐπιδεινουμένη, διὰ νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν κατάργησιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τοῦ τμήματος τῶν φιλοσοφικῶν [71]. Καὶ ἐνῷ ὁ Μακραῖος ἀνέφερε τὰ προκαλέσαντα ταύτην ἐξωτερικὰ αἴτια, ἀνεζήτησε συγχρόνως ἕτερα ἐσωτερικὰ παρ' ἑαυτῷ. Οὕτως εὗρεν ὅτι ἡ ἁμαρτία συνετέλει ὥστε νὰ δέχηται «ὡς μάστιγας θεηλάτους» τὰ δεινά, ἓν ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ κακοδαιμονία τῆς σχολῆς. Οὗτος εἰργάσθη ἐν αὐτῇ ὡς ταλαίπωρος γεωργὸς διὰ τὴν σύστασιν καὶ ἀνάπτυξίν της, ἐνῷ οἱ ἐν πλάνῃ εὑρισκόμενοι, οἱ ἀφελέστεροι καὶ πονηρότεροι, οἱ μετερχόμενοι τὴν ραδιουργίαν ἐνέπαιζον αὐτήν. Τοῦτο ἀπέβαινεν ἔτι ἐλεεινότερον, διότι συνέβαινεν εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν οἱ ἀρχιερεῖς προέβαινον εἰς ἁδρὰς χρηματικὰς χορηγίας ὑπὲρ τῆς σχολῆς. Οὕτω συνέβη, ὥστε ἡ σχολὴ νὰ μὴ κατέχῃ τὴν ἁρμόζουσαν εἰς αὐτὴν θέσιν καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτώμενος ἄμβων νὰ ἀπωλέσῃ τὴν δυνατότητα ἐκπληρώσεως τοῦ προορισμοῦ του.

Ὁ Μακραῖος φαίνεται ὅτι κατέβαλε σοβαρὰς προσπαθείας καὶ διὰ τὴν ἐξεύρεσιν χρημάτων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν λειτουργίαν οὐχὶ μόνον τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς. Ἡ σύστασις τοῦ φολοσοφικοῦ τμήματος τῆς σχολῆς συμπίπτει μετὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Μακραίου καὶ τοῦ γενομένου χρηματικοῦ ἐράνου κατόπιν

Γένους Σχολῆς ἐπίσημα ἔγγραφα, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 22 (1902), σ. 446 κ.ἑ., ἴσως δὲ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ διδασκάλου, ὅστις φαίνεται ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἀναβιβάσῃ τὴν μορφωτικὴν στάθμην τῆς σχολῆς.

[71] Ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔργ. μν., σ. 444, ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνην τῆς καταργήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τμήματος τῆς σχολῆς εἰς τὸν Μακραῖον, διατεινόμενος ὅτι καὶ μόνον τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ κρίνῃ τις αὐτόν. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1761 κατηργήθη τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς σχολῆς, ὅτε διδάσκαλος αὐτοῦ ἦτο ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, οὐδεμιᾶς ἐπιρριφθείσης εἰς αὐτὸν εὐθύνης, δικαίως δέ, καίτοι ἡ ἀπομάκρυνσίς του ὠφείλετο εἰς τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν ὑπὸ τῶν ἐφόρων τῆς σχολῆς τῶν πρὸς αὐτὸν οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεών των. Βλ. Α. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα, βιβλία Η', Θ' καὶ Ι', ἤτοι τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν (1453 - 1789), ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Ἀφθονίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 385 - 387. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας..., σ. 165.

σιγιλλιώδους γράμματος [72] τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου Β' κατὰ τὸ ἔτος 1777 [73]. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ χρόνος διορισμοῦ τοῦ Μακραίου εἰς τὸ φιλοσοφικὸν τμῆμα τῆς σχολῆς συμπίπτει μετὰ τοῦ ἐράνου, ἐπιτρέπει, νομίζομεν, νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ὁ Μακραῖος θὰ συνέπραξε διὰ τὴν διενέργειαν τοῦ ἐράνου, κατόπιν μάλιστα τῆς ἐπιτυχίας μετριασμοῦ τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς συνεισφορὰν τῶν ἀρχιερέων τῶν ὁρισθεισῶν διὰ τοῦ σιγιλλίου τοῦ ἔτους 1759 [74]. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχυόμεθα ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ «καταγραφὴ τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς τῶν πανιερωτάτων ἀρχιερέων, ἕνεκεν βοηθείας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς» διασώζεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι μετὰ τοῦ διασωθέντος βιογραφικοῦ σημειώματος περὶ Μακραίου, ὡς καὶ τῆς διαθήκης αὐτοῦ, ἤτοι ἐν τῷ κώδικι 606 τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου. Προσέτι μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ τμήματος τῆς σχολῆς, κατὰ τὸ ἔτος 1793, διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν του ἐκεντρίσθη πολλῶν ἡ φιλοτιμία, ὥστε νὰ συνεισφέρουν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἑτέρου τμήματος τῆς σχολῆς. Εἶχεν ἐξαπολυθῆ καὶ πάλιν ἐγκύκλιος ἐπιστολή, περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγον αὐτὸς ὁ Μακραῖος [75].

Τὸν Μακραῖον ἀπησχόλησαν, φαίνεται, καὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς. Ἐν τῇ πρὸς Κύριλλον ἐπιστολῇ του [76], ἔνθα γίνεται φανερὴ ἡ καταβαλλομένη ὑπ' αὐτοῦ προσπάθεια πρὸς ἀναπτέρωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐν Ἄθωνι διδασκάλων, κάμνει λόγον περὶ ἀποστολῆς ἐπιστολῶν μετὰ τῆς «ἱκετηρίας» αὐτῶν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Βλαχίας, δι' ὧν ἐδέοντο «τῆς ἐκεῖθεν συνδρομῆς». Ἔτρεφεν οὗτος σοβαρὰς ἐλπίδας ὅτι θὰ ἐδέχοντο ἀξιόλογον ἐκ Βλαχίας ἐπικουρίαν. Ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεὼν [77] δημοσιευθέντος «ἴσου τοῦ πρὸς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν ὁλοσφραγίστου γράμματος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους σχολῆς, καὶ τῆς ἀπὸ

---

[72] Περὶ τοῦ σιγιλλιώδους τούτου γράμματος κάμνει λόγον ὁ Σέργιος Μακραῖος ἐν Ὑπομνήματι ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 316.

[73] Παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. ρδ' εὕρηται ἡ «καταγραφὴ τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς τῶν πανιερωτάτων ἁγίων ἀρχιερέων, ἕνεκεν βοηθείας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς».

[74] Ὁ μετριασμὸς οὗτος συνετέλεσεν ὥστε νὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία ἐπὶ πραγματικῆς βάσεως νὰ καθορισθοῦν αἱ ὑποχρεώσεις τῶν συνεισφορῶν. Βλ. Σεργίου Μακραίου, ἔνθ' ἀνωτέρω.

[75] Βλ. Ἐπιστολὴν Μακραίου πρὸς Ἅγιον Κίτρους, ἀπὸ 15ης Αὐγούστου 1793, παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. οζ'.

[76] Παρὰ Μ. Γεδεών, Δύο ἀνέκδοτα γράμματα..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 697.

[77] Αὐτόθι, σ. 700.

μέρους τῆς κοινότητος παροχῆς μισθῶν τῶν διδασκάλων», τοῦ ἀπὸ 8ης Ὀκτωβρίου 1800, καθίσταται φανερὸν ὅτι αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἐξεύρεσιν χρημάτων ἐκ Βλαχίας διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς δὲν ἔμειναν ἄκαρποι. Οὕτως ἀναφέρεται ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ ὅτι «καὶ τὰ τριακόσια ἄλλα γρόσια, ὅπου διὰ χρυσοβούλλου αὐθεντικοῦ ἐκυρώθησαν νὰ δίδωνται κατ' ἔτος τῇ σχολῇ τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρὰ τῆς θεοφρουρήτου αὐθεντίας τῆς Μολδαυΐας» ἦσαν ἕτοιμα πρὸς χρῆσιν διὰ τὴν ἐπανασύστασιν πλέον τῆς σχολῆς.

Ἡ μεγάλη κυρίως προσφορὰ τοῦ Μακραίου μένει πάντοτε ἡ διδακτική. Αὕτη δὲν συνετελέσθη μόνον διὰ τῆς ἐν ταῖς σχολαῖς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν. Οὕτως ἡ μόρφωσις καὶ ἡ διδασκαλικὴ ἀξία τοῦ ἀνδρὸς καὶ κατὰ συνέπειαν, ἔν τινι μέτρῳ, αὐτὴ ἡ συμβολή του εἰς τὴν προώθησιν ἐπὶ τὰ βελτίῳ τῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους, εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ φανερὰ διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν σχετικῶς πολυαρίθμων καὶ ἀξιολόγων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Πλήρη καὶ ἐμπεριστατωμένον κατάλογον αὐτῶν, σημειουμένων καὶ τῶν ἐκδόσεών των, εὑρίσκει τις παρὰ Τ. Γριτσοπούλῳ, ἔργ. μν., σ. 438 - 439 [78]. Ἡ συγγραφικὴ προσπάθεια τοῦ Μακραίου ἔτεινε κυρίως νὰ καλύψῃ 1) διδακτικάς τινας ἀνάγκας διὰ συντάξεως «Γραμματικῆς» καὶ «Φυσικῆς», 2) ἀπολογητικὰς διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Τρόπαιον ἐκ τῆς ἑλλαδικῆς πανοπλίας κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου», 3) δογματικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ «Ἐραστὴς τῆς σοφίας ὑπὸ τῶν θείων Γραφῶν ὁδηγούμενος, εἴτουν εἰσήγησις δογματική», τοῦ «Διδασκαλία εὐσύνοπτος τοῦ Μακαρίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Σχολαρίου, ἢ Νόμος Εὐαγγελικὸς» καὶ τοῦ «Ὀρθόδοξος ὑμνῳδός, ἤτοι ἱερὰ φιλοσοφία ἐν μέτροις πινδαρικοῖς», καὶ 4) ἱστορικὰς διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ «Πολιτικὴ σχέδη, δι' ἧς ἄν τις κρίνοι οἷα τὰ κατὰ τὸ πολίτευμα», τοῦ «Ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἱστορία» καὶ τοῦ σημαντικωτέρου ἐξ ὅλων τῶν ἔργων του «Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας».

Ὡς ἀντιλαμβάνεταί τις, καὶ μόνον ἐκ τῶν τίτλων τῶν συγγραμμάτων του, ἡ κυρία χροιὰ τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκκλησιαστική. Βεβαίως τοῦτο δέον ὅπως θεωρηθῇ φυσικὸν διὰ λόγιον τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, διότι, ὡς γνωστόν, οὗτοι συνεδέοντο, κατὰ

---

[78] Κατάλογον τῶν ἔργων του βλ. καὶ παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. πβ΄ - πδ΄, Τῷ αὐτῷ, Νεοελληνικὴ φιλολογία..., σ. 630, καὶ Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας..., σ. 178.

κανόνα, στενώτατα μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ἧς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξηρτῶντο, καταναλίσκοντες μάλιστα χάριν αὐτῆς ἁπάσας τὰς δυνάμεις αὐτῶν.

Οὕτω καὶ παρὰ τῷ Μακραίῳ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἐνωρίτατα ἐξεδηλώθη. Εἰς τὰς συγγραφάς του, καὶ ἰδίως εἰς τὰ «Ὑπομνήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», ὡς καὶ εἰς πλείστας ἐπιστολάς του, ἀσχολεῖται κυρίως περὶ τὰ διοικητικὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας [79]. Θεωρεῖ τὴν Ἐκκλησίαν οὐχὶ μόνον πνευματικὸν καὶ θεῖον καθίδρυμα, ἀλλὰ προσέτι ἀνθρώπινον, ἐνδοκόσμιον. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει νὰ παλαίσῃ μόνον ἔναντι τῶν πνευματικῶν καταχθονίων δυνάμεων, τοῦ σατανᾶ, ἀλλὰ ἔναντι τῆς φαυλότητος μικροψύχων, μικροπραγμόνων, συμφεροντολόγων, ἀμορφώτων καὶ διεστραμμένων ἀνθρώπων. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αὕτη δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τοὺς ἀσκουμένους ἐν ἀρετῇ καὶ εὑρισκομένους ἐν τῇ ὁδῷ τῆς τοῦ θείου μεθέξεως. Πάντα ταῦτα ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουν τὸν λόγιον Μακραῖον, δι' ὃ καὶ ἐπιχειρεῖ, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ εἴπῃ τις κατὰ ἕνα καταπλήσσοντα διὰ τὴν ἐποχήν του τρόπον, νὰ παρουσιάσῃ ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἐντόνως πως, ἐπιμένει εἰς τὴν παρουσίασιν τοῦ ὁρατοῦ αὐτῆς στοιχείου μετὰ τῶν συνεπομένων αὐτῷ. Ἡ «Ἱστορία» του, ἡ ὁποία δίδει ὡς κάτοπτρον ἐν εἴδει εἰδώλου τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνδρός, παρουσιάζει τὸν Μακραῖον ἐνασμενιζόμενον εἰς τὴν προσκόλλησιν περὶ τὰ ἐνδοκόσμια κυρίως στοιχεῖα τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω συμβαίνει νὰ ἐνδιαφέρηται ὄχι μόνον διὰ τὰ διοικητικὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτῶν, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἀπορρέοντα στοιχεῖα περὶ τῆς πολιτείας τῶν διοικητικῶν ὀργάνων αὐτῆς [80], ἀλλὰ προσέτι διὰ τὰς ἐσωτερικὰς διαμάχας [81], τοὺς

---

[79] Πρβλ. Μ. Γεδεών, Ὁ πατριαρχικὸς κατάλογος τοῦ Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 4(1884), σ. 226 - 232, ἔνθα, ἐν σ. 230, παρουσιάζεται τὸ ἔργον τοῦ Μακραίου Ὑπομνήματα... ὡς καλῦπτον τὰς προϋποθέσεις καταλόγου ἐπισκόπων ἀναλόγου πρὸς ἐκείνους τοὺς κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. συγγραφέντας ὑπὸ τῶν Κομνηνοῦ, Καισαρίου Δαπόντε καὶ Γεωργίου Βενδότη.

[80] Τὰ παρεχόμενα ὑπ' αὐτοῦ μετ' ἀντικειμενικότητος καὶ κριτικῆς διαθέσεως βιογραφικὰ στοιχεῖα σημαινόντων προσώπων ἀποτελοῦν βασικὴν πηγὴν τῆς μελέτης αὐτῶν, ὡς καὶ τῆς ἐποχῆς των.

[81] Ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρθη διὰ τὸ σχίσμα τοῦ Αὐξεντίου, περὶ τοῦ ὁποίου κάμνει λόγον ἐν Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, σ. 208, καὶ ἀνεμείχθη εἰς τὴν περὶ συχνῆς θείας μεταλήψεως διαμάχην. Βλ. Σεργίου Μακραίου, ἔργ. μν., σ. 290 - 291 καὶ 317, Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν, «Ἐκκλησια-

δογματικοὺς ἀνταγωνισμούς [82], τοὺς κατὰ τῶν ἀλλοδόξων ἀγῶνας καὶ τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐνσαρκώνονται ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς «Ἱστορίας» του [83] καὶ εἰς αὐτὸ περικλείεται ὁλόκληρος ἡ ζωή του.

στικὴ Ἀλήθεια» 3(1883), σ. 670-673. Τὰ σχετικὰ περὶ τῆς διαμάχης κείμενα βλ. παρὰ Σπ. Λάμπρῳ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, Cambridge 1895-1900, τόμ. 1ος, σ. 72, τόμ. 2ος, σ. 384.

[82] Οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἐδημιουργοῦντο κυρίως ἐκ τῶν ἐπεκτατικῶν διαθέσεων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀποβλεπούσης κατὰ τὸν Σέργιον Μακραῖον, ἔργ. μν., σ. 207, 214, 217 κ.ἄ., εἰς τὴν διάβρωσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

[83] Τὰ Ὑπομνήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δὲν χαρακτηρίζονται ὑφ' ἡμῶν ὡς χρονογραφία, ἀλλ' ὡς ἱστορία, διότι παρουσιάζουν κεντρικήν τινα ἰδέαν, βασίζονται ἀπολύτως ἐπὶ γεγονότων, ἀναζητοῦν τὰ προκαλοῦντα τὰ γεγονότα αἴτια, τείνουν εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀποφεύγουν τὴν χρῆσιν τῶν φημῶν καὶ τοῦ μύθου καί, ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἀποτελοῦν πιστὴν ἐκφορὰν τῶν βιωμάτων τοῦ συγγραφέως, τηρουμένης πρὸς τούτοις καὶ τῆς χρονικῆς διαδοχῆς αὐτῶν.

Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ*

Ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ

«Ἀφ' οὗ (οἱ βασιλεῖς) χριστιανίζειν ἤρξαντο, τὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα ἤρτηντο ἐξ αὐτῶν, καὶ αἱ μεγάλαι σύνοδοι τῇ αὐτῶν γνώμῃ γεγόνασί τε καὶ γίγνονται».

(Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορία 5, Ι 1 P.G. 67, 565).

Διάφορος εἶναι ἡ γνώμη μεταξὺ Ἀνατολικῆς (Ὀρθοδόξου) καὶ Δυτικῆς (ΡΚαθολικῆς) Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους. Ὡς θεολόγος - ἱστορικὸς θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ εἰς συγγενῆ θέματα ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν σημερινὴν ἀνακοίνωσιν, ὡς λ.χ. «Αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῷ Βυζαντίῳ», «Ἡ θέσις τοῦ Αὐτοκράτορος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Θείᾳ Λατρείᾳ», ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω θεμάτων θὰ ἀρυσθῶ ὡρισμένας ἱστορικὰς πραγματικότητας πρὸς ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματός μου.

1. Περὶ Οἰκουμενικῆς Συνόδου γενικῶς [1]

Κατὰ τὸν καθηγητὴν Ἰωάν. Ν. Καρμίρην «Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἦσαν μεγάλαι συνελεύσεις ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν ἐξ ἁπάσης τῆς χριστιανικῆς

---

* Ἀνακοίνωσις γενομένη γαλλιστὶ τὴν 24ην Αὐγούστου 1969 εἰς τὸ ὀργανωθὲν ὑπὸ τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ «Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸν Συμπόσιον» μὲ θέμα «Ὁ Αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰς τὸν Δυτικὸν καὶ εἰς τὸν Σλαβικὸν Μεσαίωνα» (ἀπὸ 24ης μέχρι 29ης Αὐγούστου 1969). Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ γαλλιστὶ εἰς τὰ ἐκδοθησόμενα πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου, ὅπου θὰ συνοδεύηται ὑπὸ πλήρους βιβλιογραφίας.

[1] N. N. Afanassieff, Vselenskie Sobori, ἐν «Pout» (Παρισίων) 25 (1930) 81 - 92.

οἰκουμένης ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς κοινὴν συνδιάσκεψιν καὶ ἀπόφανσιν ἐπὶ σοβαρῶν δογματικῶν καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ἀναφερομένων εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, ὑφ' ἧς ἀνεγνωρίζοντο καὶ ἐγένοντο δεκταὶ αἱ λαμβανόμεναι ἀποφάσεις».

Λογικῶς «Οἰκουμένη» θὰ ἔπρεπε νὰ ἐθεωρεῖτο ὅλη ἡ γῆ. Ἐπειδὴ ὅμως «Οἰκουμένη» ὠνομάζετο ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία καὶ ἡ Βυζαντινὴ ὡς συνέχεια ἐκείνης ὠνομάζετο «Οἰκουμένη». Εἷς Θεὸς καὶ μία Αὐτοκρατορία (ἡ Βυζαντινὴ) ὑπῆρχε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συνεπῶς εἷς ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς «Οἰκουμένης», ὁ βυζαντινός. «Οἰκουμένη» λοιπὸν ἦτο ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, δι' ὃ καὶ ὁ Πατριάρχης αὐτῆς (ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως) ἦτο ὁ «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης» καὶ ὁ βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ ὁ «Δεσπότης τῆς Οἰκουμένης». «Οἰκουμενικὸς» ἄλλωστε ἐκαλεῖτο ὁ Πατριάρχης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἰς ἀντίθεσιν τοῦ ἐκτὸς τῆς Αὐτοκρατορίας εὑρισκομένου «Καθολικοῦ» Πατριάρχου (Γεωργίας - Ἀρμενίας). Ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ Σύνοδος τοῦ ἔτους 268 πληροφορεῖ δι' ἐπιστολῆς τὰ περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως πάντας τοὺς ἐπισκόπους τῆς «Οἰκουμένης». Οἱ κύκλοι τοῦ Βυζαντίου ἔβλεπον πάντοτε τοὺς Γερμανοὺς Αὐτοκράτορας, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποίουν τὸν τίτλον τοῦ «Αὐτοκράτορος», ὡς σφετεριστὰς τοῦ τίτλου. Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὠνομάσθη «κριτὴς τῆς Οἰκουμένης». Τέλος, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς ἀπευθύνεται «Τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ νήσων εὑρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς» (1400/1).

Ἐξ ἄλλου εἰς τὰς 7 Οἰκουμενικὰς Συνόδους ἤρχοντο, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, μόνον οἱ ἐπίσκοποι τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

2. Περὶ τοῦ Αὐτοκράτορος γενικῶς [2]

Ὁ βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ, ὁ «ἐλέῳ Θεοῦ Αὐτοκράτωρ», ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς ὁ «Ἐπίσκοπος τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας». Οὗτος ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν τὸν τίτλον τοῦ «Pontifex Maximus», ἀντιγράφων τοὺς Ρωμαίους Αὐτοκράτορας μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν πᾶσαν τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν νοοτροπίαν ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους. Ἡ νοοτροπία αὕτη ἔλαβεν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἴδιον χρῶμα ὑπὸ τὴν θεωρίαν τῆς «κηδεμονίας τῶν πάντων».

---

[2] Fr. Dvornik, Early Christian and Byzantine Political Philosophy, ἐν «Dambarton Oaks Studies» 8 - 9 (Washington D. C.), 1966.

Ἄλλωστε ἐὰν ὑπάρχουν ἀπὸ πλευρᾶς Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Βυζαντίῳ οἱ κληρικοί, οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ μοναχοί, τὴν τετάρτην θέσιν (θέσιν εἰδικὴν) κατέχει ὁ Αὐτοκράτωρ. Εἰς τὸν βυζαντινὸν Αὐτοκράτορα, ἄλλωστε, ἐδόθησαν κατὰ καιροὺς αἱ κάτωθι ὀνομασίαι. «Ἰσαπόστολος» (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος), «Ἐπίσκοπος τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας» (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος), «Ἐκπρόσωπος τοῦ Λαοῦ» (Σ. Μπουλγάκωφ), «Ἀρχηγὸς τοῦ Λαοῦ» (Α. Β. Καρτασσώφ), «Ὑπεύθυνος εἰς Χριστὸν διὰ τὴν αὐστηρὰν διατήρησιν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς τάξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» (F. Dölger), «Ἐκπρόσωπος καὶ διάδοχος τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν» (O. Treitinger), «Διδάσκαλος τῆς πίστεως», «Ἱερεὺς καὶ Βασιλεὺς» καὶ «Ἐπιστημονάρχης», κτλ. Ἐξ ἄλλου ὁ βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ εἰσήρχετο εἰς τὸ θυσιαστήριον. Ἐκοινώνει ὡρισμένας ἡμέρας τοῦ ἔτους, προκαθωρισμένας ὑπὸ σχετικοῦ τυπικοῦ, ὡς οἱ ἱερεῖς. Συνεκάλει, διηύθυνε (ὁ ἴδιος ἢ ὁ ἐκπρόσωπος αὐτοῦ) καὶ ἔκλειε τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους. Ἐθέσπιζε τὰς ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὡς Νόμους τοῦ βυζαντικοῦ Κράτους. Ἵδρυε καὶ ἤλλασσε τὰ ὅρια ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν. Ἐτοποθέτει τοὺς κυριωτέρους τῶν ἐπισκόπων, ἰδίᾳ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως.

3. Περὶ συγκλήσεως τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων γενικῶς [8]

Αἱ 7 Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι τῆς Μιᾶς καὶ Ἀδιαιρέτου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας συνεκλήθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες ἐνδιεφέροντο κυρίως διὰ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χώρας. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ὑποθέσεις καὶ εἰδικώτερον ἡ καταπολέμησις τῶν αἱρέσεων εἶχον πάντοτε ἐπιζήμια (πολιτικῶς) ἀποτέλεσμα διὰ τὴν βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἷς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων λόγων τῆς συγκλήσεως τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἦτο καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς καταδίκης τῶν αἱρέσεων. Βεβαίως κάποιος ἢ μερικοὶ ἐπίσκοποι τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Αὐτοκράτορος συνεβούλευον τὸν Αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου. Τοιοῦτον ρόλον διεδραμάτισε τὸ πρόσωπον τοῦ βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος,

---

[8] N. N. Afanassieff, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 84 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Le Concile dans la théologie orthodoxe russe, ἐν «Irenikon» (Chevetogne) 3 (1966) 333.

ὥστε ἡ πρώτη προϋπόθεσις διὰ τὴν οἰκουμενικότητα τῆς Συνόδου ὑπῆρξεν ἡ σύγκλησις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος.

Ἐγράφοντο ἐπιστολαὶ («Κλητήρια γράμματα») καὶ προσεκαλοῦντο οἱ Μητροπολῖται (ἀργότερον Πάπαι, Πατριάρχαι καὶ Μητροπολῖται) καὶ οἱ Ἐπίσκοποι ὑπὸ τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων προσεκαλεῖτο καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης, ἡ ἀπάντησις τοῦ ὁποίου ἐλαμβάνετο σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὡς πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου. Αἱ ἐπιστολαὶ - προσκλήσεις εἶχον τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν καὶ τὸν τόπον τῆς Συνόδου. Ἡ δὲ κυβέρνησις ἀνελάμβανε τὰς δαπάνας τῆς συγκλήσεως καὶ ἐπανόδου τῶν συνέδρων καθὼς καὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῶν.

4. Περὶ τῶν μελῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων γενικῶς[4]

Ὁ (βυζαντινὸς) Αὐτοκράτωρ προσεκάλει ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τοὺς κυριωτέρους (Μητροπολίτας καὶ ἀργότερον Πάπας, Πατριάρχας καὶ Μητροπολίτας) καὶ ἐκεῖνοι ἔπρεπε νὰ προσέλθουν μὲ τοὺς ἐπισκόπους των, ὅλους ἢ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν. Τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος δὲν ἠμφισβητήθη οὔτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Ἀριθμητικῶς οἱ ἱεράρχαι τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος. Οὐδέποτε ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν συνέδρων εἶχε ποιάν τινα σχέσιν πρὸς τὴν οἰκουμενικότητα μιᾶς Συνόδου. Ἄλλοτε ὁ (βυζαντινὸς) Αὐτοκράτωρ ἐξέλεγε ποίους θὰ προσεκάλει. Ἐξ ἄλλου προσεκάλει καὶ μεμονωμένας ἐκκλησιαστικὰς προσωπικότητας. Ἡ ἀπουσία παπικῶν ἀντιπροσώπων ἔπαιζε ρόλον μόνον ὡς πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐν τῇ Δύσει Ἐκκλησίας.

Μέλη τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἦσαν μόνον οἱ Ἐπίσκοποι. Οἱ παρευρισκόμενοι πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ἀντεπροσώπευον τοὺς ἐπισκόπους των καὶ οὐχὶ τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Οἱ λαϊκοὶ ἦσαν σύμβουλοι τῶν ἐπισκόπων. Εἰς τὴν «Ληστρικὴν Σύνοδον» (449) ὁ Αὐτοκράτωρ εἰσάγει καὶ ἀρχιμανδρίτας, ἐνῷ εἰς τὰς ΣΤ′ καὶ Ζ′ Οἰκουμενικὰς Συνόδους λαμβάνουν δικαίωμα ψήφου καὶ μοναχοί. Τὸ δικαίωμα ὅμως τοῦ ψηφίζειν, εἰς τοὺς μοναχοὺς ἔδιδεν αὐτὴ αὕτη ἡ Σύνοδος.

Τέλος, εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς δι-

---

[4] E. Shwartz, Acta Consiliorum Oecumenicorum, Berolini et Lipsiae 1927 ἑξ., I, 1, σ. 115.

οργανώσεως αὐτῶν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες βλέπουν μίαν ἀπομίμησιν τῶν ἑλληνικῶν «κοινῶν» ἢ τῶν ρωμαϊκῶν «consilia» («provincialia»)[5].

5. Περὶ τοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων προΐστατο εἷς ἐπίσκοπος. Ὁ (βυζαντινὸς) Αὐτοκράτωρ, ἢ ἐκπρόσωπος αὐτοῦ, εἶχε τὴν προεδρίαν τῆς τιμῆς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκήρυσσε τὴν ἔναρξιν καὶ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου.

Γενικῶς ὁ (βυζαντινὸς) Αὐτοκράτωρ: Παρευρίσκετο καὶ εἶχε τὴν προεδρίαν τῆς τιμῆς εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους[6]· παρευρισκόμενος εἶχε τὴν προεδρίαν τῆς τιμῆς καὶ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰς συζητήσεις[7]. Ἀντιπροσυπεύετο: α) Δι' ἑνὸς ἀντιπροσώπου[8], διὰ δύο ἀντιπροσώπων[9] καί, τέλος, διὰ πολυμελοῦς ἀντιπροσωπείας[10].

6. Μετὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους[11]

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου καὶ διὰ νὰ ὀνομασθῇ αὕτη «Οἰκουμενική» ἀπητοῦντο: α) ἡ ἐκ μέρους τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος σύγκλησις καὶ β) ἡ αἴτησις ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς Συνόδου, ὅπως λογισθῇ «Οἰκουμενική».

Τὰ Πρακτικὰ ὑπέγραφον πρῶτοι οἱ Ἐπίσκοποι («Ὁρίσας ὑπέγραψα»). Ἄλλοτε ὑπέγραφον καὶ ὁμαδικῶς οἱ ἐπίσκοποι μετὰ τὴν φράσιν «Κατὰ συναίνεσιν πάντων» ἢ «Πάντες συναινέσαντες ὑπεγράψαμεν». Μετὰ τοὺς ἐπισκόπους ὑπέγραφεν ὁ Αὐτοκράτωρ («Ἀνέγνωμεν καὶ συνηνέσαμεν»). Μόνον κατὰ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὑπέ-

---

[5] H. Gelger, Ausgewählte Kleine Schriften, Le 1907, σ. 142-155, N. N. Afanassieff, Proviutsialnja sobranja Rimskoj Imperij i Vselenskie Sobori, ἐν «Zapiski Rousskago Naoučnago Instituta v Belgrade» 5 (1931) 25-46. Fr. Dvornik, Emperors, and General Councils, ἐν «Dumbarton Oakes Papers» 6 (1951) 3-23.

[6] Εἰς τὴν Β', Δ', ΣΤ' καὶ Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

[7] Εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

[8] Εἰς τὴν Γ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

[9] Εἰς τὴν «Ληστρικὴν Σύνοδον», ἐν Ἐφέσῳ τῷ 449.

[10] Εἰς τὴν Δ', ΣΤ' καὶ Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

[11] N. N. Afanassieff, Vselenskie Sobori, ἐν «Pout» (Παρισίων) 25 (1930) 84 ἑξ.

γραψε πρώτη ἡ Αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα τῶν ἐπισκόπων.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν καὶ ἐκ μέρους τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος οἱ κανόνες ἐθεσπίζοντο ὡς νόμοι τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους. Κυρίως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν Πρακτικῶν ἡ Σύνοδος ἐκηρύσσετο «Οἰκουμενική». Ὅπως καὶ ἂν εἶχον τὰ πράγματα, ἀπῃτεῖτο καὶ ἡ συνείδησις τοῦ συνόλου τῆς Ἐκκλησίας (Consensus Ecclesiae) περὶ τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Συνόδου. Ὁ (βυζαντινὸς) Αὐτοκράτωρ π.χ. ἀνεγνώρισεν ὡς «Οἰκουμενικὴν» τὴν ἐν Ἐφέσῳ «Ληστρικὴν Σύνοδον» (449), ἐνῷ ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἀνεγνώρισε αὐτήν. Ὅσον σπουδαιοτέραν ἐπαρχίαν κατεῖχεν ὁ ἐπίσκοπος - σύνεδρος, τόσον μεγαλύτερον ἦτο τὸ κῦρος αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἡ συμφωνία αὐτοῦ εἰς τὰς ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐλάμβανεν ἀνάλογον κῦρος.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν πρακτικῶν καὶ τὴν καθιέρωσιν τῶν κανόνων ὡς νόμων τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους καὶ τὴν ἀνακήρυξιν μιᾶς Συνόδου ὡς «Οἰκουμενικῆς» ἔπρεπε αὕτη νὰ ἀναγνωρισθῇ καὶ ὑπὸ τῆς ἐν τῇ Δύσει Ἐκκλησίας. Ἡ Ε′ π.χ. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (553) ἀνεγνωρίσθη εἰς τὴν Δύσιν τῷ 700.

Αἱ ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐφυλάσσοντο εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν βιβλιοθήκην («Τὰ ὑπομνήματα», «Τὰ Πρακτικά», «Αἱ πράξεις τῶν ὑπομνημάτων»). Τὰ πρακτικὰ ἔγραφον οἱ «ὀξυγράφοι» καὶ οἱ «νοτάριοι».

7. Λοιπὰ πρόσωπα τῆς Κρατικῆς Ἐξουσίας εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους

Ἡ παρουσία τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους ἦτο ἡ ἐπιβεβαίωσις ἐλευθερίας διὰ τὴν Σύνοδον. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν (βυζαντινῶν) Αὐτοκρατόρων ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Αὐτοκράτορες δὲν εἶχον δικαίωμα ψήφου. Οὗτοι ἐφρόντιζον διὰ τὴν εὐταξίαν καὶ ἡ Πολιτεία ἐπείγετο εἰς τὴν ἔκδοσιν ἀποφάσεως [12]. Ὅταν ἠλαττοῦτο ἡ αὐτοκρατορικὴ φροντίς, ἤρχιζεν ἡ τρομοκρατία ἐκ μέρους τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων [13]. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρουν

---

[12] Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα παραμένει ἡ ἐπιθυμία τοῦ Αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ πρὸς τοὺς συνέδρους τῆς Γ′ Οἰκουμενικῆς Συνόδου· «Μηδεὶς δὲ ἡμῶν πρὸ τοὺς τελείους τύπους πάντων δοθῆναι, τῆς ἁγίας ἀναχωρήσει συνόδου», Mansi 7, 177.

[13] A. Dobroklonski, Vacelenski Sabori Pravoslavne Črkve

παραδείγματα τρομοκρατίας ἐκ μέρους κρατικῶν ὑπαλλήλων. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι γεγονότα γνωστά, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκ μεμονωμένων γεγονότων νὰ ἐξάγωνται συμπεράσματα γενικώτερα καὶ νὰ δημιουργοῦνται θεωρίαι, ὡς ἡ τοῦ Ρώσου S. Toïtsky [14]. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γεγονότων ἀρύονται ὅπλα καὶ ἐπιστήμονες τῆς Ρ/Καθολικῆς καὶ Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας πρὸς κατάρριψιν τῆς «Συμφωνίας» μεταξὺ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς ἐν τῷ Βυζαντίῳ Ἐκκλησίας.

8. Συμπεράσματα

Αἱ 7 Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι (αἱ μόναι ἀναγνωρισθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας) συνεκλήθησαν ὑπὸ τῶν (βυζαντινῶν) Αὐτοκρατόρων. Γενικῶς ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Βυζάντιον: α) Συνεκάλει τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους· β) Μέχρις ἑνὸς σημείου οὗτος καθώριζε τὸν ἀριθμὸν τῶν συνέδρων. γ) Ἐλάμβανε προσωπικῶς (ἢ δι' ἀντιπροσώπου) μέρος εἰς αὐτάς. δ) Προήδρευε (Προεδρία τιμῆς) ὁ ἴδιος ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ. ε) Ἐκήρυσσε τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου. Καὶ στ) Ἐπεκύρωνε τὰς ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, αἱ δὲ ἀποφάνσεις αὗται, διὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐλάμβανον θέσιν νόμων διὰ τὸ βυζαντινὸν Κράτος. Ἐξ ἄλλου, διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς «Οἰκουμενικὴ» μία Σύνοδος, ἔπρεπε νὰ συγκληθῇ ὑπὸ τοῦ (βυζαντινοῦ) Αὐτοκράτορος. Αἱ 7 Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι συνῆλθον ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Σχεδὸν ὅμως πάντοτε μετὰ τὴν λῆξιν αἱ ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρισθοῦν καὶ ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Δυτικῷ τμήματι τῆς Αὐτοκρατορίας Ἐκκλησίας. Εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους εἶχον δικαίωμα ψήφου (σχεδὸν πάντοτε) μόνον οἱ Ἐπίσκοποι. Οἱ τέσσαρες Πατριάρχαι τῆς ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας Ἐκκλησίας παρευρίσκοντο καὶ ὑπέγραφον τὰ Πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Οἱ Πάπαι τῆς Ρώμης δὲν παρευρέθησαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν ὑπέγραφον οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῶν. Ἡ Ἐκκλησία, ἐν τῇ ἱστορικῇ Αὐτῆς ἐξελίξει, δὲν ἐγνώρισεν ὑπερτέραν ἀρχὴν εἰμὴ τὰς 7 Οἰκουμενικὰς Συνόδους [15].

(Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Bogoslovija»), Beograd 1936 καὶ N. N. Afanassieff, Državna vlast na Vacelenskim Saborima, Skoplie 1927

[14] S. Troïtsky, Théocratie ou Césaropapisme, extrait de «Contacts», Paris 1958 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, De la structure de l' Église, extrait de «Contacts», Paris 1958.

[15] S. Boulgakoff, Očerki Učenja o Tserkvi, ἐν «Pout» (Παρισίων) 1 (1925) 53 - 78.

ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΟΛΛΑΝΔΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΓΑΜΙΑΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ

Αἱ κατὰ καιροὺς δημοσιευόμεναι εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων ἐντυπωσιακαὶ εἰδήσεις περὶ ἀποσχηματισμοῦ ρωμαιοκαθολικῶν ἱερέων πρὸς σύναψιν γάμου μαρτυροῦν περὶ τῆς ὑπάρξεως σοβαροῦ προβλήματος μεταξὺ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κλήρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενον ὅτι φωναὶ διαμαρτυρίας ἀκούονται πολὺ συχνά, προερχόμεναι ἰδίως ἐκ χωρῶν μὲ φιλελευθέρας τάσεις.

Εἰς τὴν Ὁλλανδίαν ἔτυχε δριμυτάτης κριτικῆς ἡ ὑπὸ τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου ἀναγνώρισις καὶ ἐπικύρωσις τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν. Πρὸς σφυγμομέτρησιν τῆς καταστάσεως καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς ἐπικρατούσης γνώμης κατέφυγον οἱ Ὁλλανδοὶ ἐπίσκοποι τὸ 1967 εἰς μίαν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῆς χώρας των. Ἐρωτηματολόγιον μὲ 39 ἐρωτήσεις ἀπεστάλη εἰς 8.879 κληρικοὺς διαμένοντας ἐν Ὁλλανδίᾳ· ἐξ αὐτῶν ἀπήντησαν οἱ 7.381, ἤτοι 84%. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης συνεκέντρωσεν ὁ E. Schillebeeckx εἰς μικρὸν βιβλίον ἐκδοθὲν τὸ 1969 ἐν Ὁλλανδίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ. Εἰς τὸ ἐπίσημον ἑβδομαδιαῖον ὄργανον τοῦ Βατικανοῦ L' Osservatore Romano (φύλλον τῆς 26.12.69) ὁ Ἰησουΐτης μοναχὸς Giuseppe de Rosa παρουσιάζει καὶ κρίνει τὸ ὡς ἄνω βιβλίον, παραπέμπων εἰς τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ (Le célibat du prêtre. Un problème de l' Église, Paris 1969, 16°, σ. 96).

Τὰ κυριώτερα συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης, ὡς ταῦτα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω μοναχοῦ, εἶναι τὰ ἑξῆς· Ἀναλόγως τῶν ἀπαντήσεών των οἱ Ὁλλανδοὶ κληρικοὶ διαιροῦνται εἰς τρεῖς ὁμάδας: α) Ἡ πρώτη, συντηρητική, ἀνερχομένη εἰς τὰ 27% τῶν ἀπαντησάντων, τάσσεται ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀγαμίας· ὡς αἰτίαν τῆς διατηρήσεώς της θεωροῦν οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην τὸ πρακτικῶς ἀδύνατον τῆς ἄρσεως τοῦ θεσμοῦ τούτου εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ ἄλλοι θεωροῦν δυνατὴν τὴν ἄρσιν δι' ὡρισμένας κατηγορίας ἱερέων. Τελικῶς μόνον 5% ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμοῦν ρητῶς τὴν διὰ παντὸς τήρησιν τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας. β) Ἡ δευτέρα ὁμάς, ἰσχυρῶς προοδευτικὴ (46% ἐκ τῶν συνολικῶς λαβόντων μέρος εἰς τὴν ἔρευναν),

εὔχεται τὴν κατ' ἀρχὴν ἄρσιν τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ζητοῦν τὴν ἄμεσον κατάργησιν τῆς τοιαύτης ὑποχρεώσεως, ἄλλοι ἐκφράζονται κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον ριζοσπαστικὸν καὶ ἄλλοι τάσσονται ὑπὲρ τῆς σταδιακῆς καταργήσεώς της. γ) Μιὰ τρίτη, τέλος, ἐνδιάμεσος ὁμάς (27%) προτείνει τὴν μὴ ὑπαγωγὴν τοῦ θέματος τῆς ἀγαμίας εἰς γενικοὺς κανόνας ἰσχύοντας δι' ὅλους· δέχεται δηλ. τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως ποικιλομορφίας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μεταξὺ τῶν κληρικῶν.

Συνολικῶς ἐξετάζων τὴν κατάστασιν ὁ συγγρ. τοῦ βιβλίου συμπεραίνει ὅτι τὰ ¾ τῶν Ὁλλανδῶν κληρικῶν τάσσονται κατὰ τῆς ἀγαμίας, μόνον δὲ 5% ἐξ αὐτῶν ζητοῦν ρητῶς καὶ ἄνευ τροποποιήσεων τὴν διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ. Ἐπίσης συμπεραίνει ὅτι τὰ 47% τῶν κληρικῶν δέχονται ὅτι ἡ ἀγαμία καθιστᾷ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτὴν ἁγιωτέρους, ἐνῷ τὰ 49% νομίζουν ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τὴν προσωπικὴν των εὐτυχίαν. Τὸ 1/5 τῶν μετασχόντων τῆς ἐρεύνης καὶ θεωρούντων ὡς ἐπαχθὲς φορτίον τὴν ἀγαμίαν ἀντιμετωπίζουν τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀποσχηματισμοῦ των λόγῳ ἀκριβῶς τῆς δυσβαστάκτου αὐτῆς ὑποχρεώσεως. Ἕτερον 1/5 ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εὑρίσκει νόημα εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀγαμίαν. Κατά τι ὀλιγώτεροι τοῦ 1/5 (ἤτοι 16%) δηλοῦν ὅτι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ συνάψουν γάμον, εὐθὺς ὡς ἀρθῇ ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἀγαμίας. Τὸ ποσοστὸν τῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μονίμως ἀλλ' εἰς ὡρισμένας στιγμὰς τῆς ζωῆς των ἠσθάνθησαν τὸ βάρος τῆς ἀγαμίας, ἀνέρχεται εἰς 42%.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον σημεῖον τῆς ἐν λόγῳ ἐρεύνης εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀγαμίας δὲν παρουσιάζεται μεμονωμένον, ἀλλ' ἐν στενῇ συναρτήσει ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἱερατικοῦ λειτουργήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω διεπιστώθη κατόπιν τῆς γενομένης ἐρεύνης ὅτι τρεῖς διαφορετικαὶ ἀντιλήψεις ἐπικρατοῦν μεταξὺ τῶν ὁλλανδῶν κληρικῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἱερατικὸν λειτούργημα· Κατὰ τοὺς μὲν (33%) ὁ ἱερεὺς εἶναι κυρίως ὁ τελεσιουργὸς τῆς θείας λατρείας καὶ τῶν μυστηρίων, τῆς ἀποστολῆς του συνισταμένης εἰς τὸ νὰ ἑλκύῃ τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν ἐπὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Κατὰ τοὺς δὲ (29%) ὁ ἱερεὺς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ὁ κῆρυξ, ὁ «προφήτης», ὁ ὁποῖος μεταφέρει τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν παροῦσαν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τῶν πιστῶν. Τέλος, κατὰ μίαν τρίτην ἄποψιν (17%), τὸ ἔργον τοῦ ἱερέως συνίσταται εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ κάλυψιν τῶν συγκεκριμένων ἀνα-

γκῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος. Οἱ ἱερεῖς τῆς πρώτης ὁμάδος (τ.ἔ. τῆς λατρευτικῆς) ἐν τῇ πλειονότητί των ὑπογραμμίζουν τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀγαμίας διὰ τὴν τελειοτέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των, ἐνῷ μόνον 19% ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμοῦν τὴν ἄμεσον κατάργησίν της. Ἀντιστρόφως οἱ ἱερεῖς τῆς β΄ καὶ γ΄ ὁμάδος (προφητικῆς καὶ κοινωνικῆς) δίδουν μικροτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀγαμίας διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς των, τὴν θεωροῦν δὲ καὶ ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν καλυτέραν καὶ ὁμαλωτέραν ὀργάνωσιν τῆς προσωπικῆς ζωῆς των.

Ὡσαύτως, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας, διάφοροι διατυποῦνται ἀπόψεις μεταξὺ τῶν ἐρωτηθέντων κληρικῶν. Διὰ τοὺς μὲν ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ θεματοφύλαξ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ὁ οἰκονόμος τῶν μέσων τῆς σωτηρίας· ἐντὸς τῆς οὕτως ὁριζομένης Ἐκκλησίας ὁ ἱερεὺς τελεῖ τὰ ἅγια μυστήρια καὶ προσανατολίζει τοὺς πιστοὺς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Ἡ ἀγαμία ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιόν του. Διὰ τοὺς δὲ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ σκοπὸν καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἶναι ἡ συνεχῶς διακονοῦσα τὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν καὶ τοῦ κόσμου· ὁ ἱερεὺς εἶναι ὁ κοινωνικὸς ἐργάτης καὶ διάκονος τῶν συγκεκριμένων ἀναγκῶν τῶν ἐν πίστει ἀδελφῶν του, εἶναι ἀλληλέγγυος μετ' αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κόσμου, τὸ δὲ ἔργον του συνίσταται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἐντὸς τῆς κοινωνίας. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία δέν διαδραματίζει οὐσιαστικὸν ρόλον εἰς τὴν διευκόλυνσιν τοῦ τοιούτου ἔργου του καὶ συνεπῶς δύναται νὰ καταργηθῇ χωρὶς ἐπιπτώσεις διὰ τὸ ἔργον του.

Πάντα ταῦτα δεικνύουν ὅτι ἡ ἀγαμία ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῶν ὁλλανδῶν κληρικῶν ὄχι ὡς περιφερειακὸν καὶ ἐπὶ μέρους πρόβλημα, ἀλλ' ὡς στενῶς συνδεόμενον πρὸς τὰς περὶ Ἐκκλησίας καὶ ἱερατικοῦ ἀξιώματος ἀντιλήψεις αὐτῶν.

Περαιτέρω, ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης ἐξάγεται ὅτι οἱ πλέον ἰσχυρῶς ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγαμίαν εἶναι κυρίως οἱ ἔχοντες ἡλικίαν κάτω τῶν 35 ἐτῶν κληρικοί· ὅτι οἱ «διανοούμενοι» ἱερεῖς δὲν εὑρίσκονται εἰς τὴν μερίδα τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀγαμίας· ὅτι οἱ ἱεραρχικῶς ὑψηλὰ ἱστάμενοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν συντηρητικὴν μερίδα (παρὰ τὸ ὅτι συχνάκις διατείνονταί τινες τὸ ἀντίθετον), ἀλλ' εὑρίσκονται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ κέντρου.

Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων παρατηρήσεων εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεράνῃ κανεὶς ὅτι ἡ τοποθέτησις ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἀγαμίας εἶναι συνάρτησις τῆς ἡλικίας τοῦ κληρικοῦ; Ὄχι, εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ βιβλίου. Οἱ περισσότεροι βεβαίως ἐκ τῶν τασσομένων κατὰ τῆς ἀγαμίας

εἶναι νέοι, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἔχουν διάφορον ἀντίληψιν περὶ Ἐκκλησίας καὶ ἀποστολῆς τοῦ ἱερέως· τοῦτον δέχονται ὡς ποιμένα καὶ ἀρωγὸν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν, τὴν δὲ Ἐκκλησίαν ὡς διάκονον τοῦ κόσμου.

Τέλος τὸ βιβλίον ἐπισημαίνει τὸν ἐπαπειλοῦντα τὴν Ἐκκλησίαν κίνδυνον ἐκ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀγαμίας, δεδομένου ὅτι εἰς 80% ἀνέρχεται τὸ ποσοστὸν τῶν ὁλλανδῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετωπίζουν τὴν πιθανότητα παραιτήσεώς των ἐκ τοῦ ἀξιώματος ἕνεκα ἀκριβῶς τοῦ δυσβαστάκτου τούτου φορτίου.

***

Ὁ παρουσιάζων τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον G. de Rosa διερωτᾶται ἐν συνεχείᾳ περὶ τῆς «ἐπιστημονικῆς» ἀξίας τῆς ἐν αὐτῷ διαλαμβανομένης ἐρεύνης ὡς καὶ περὶ τῆς «θεολογικῆς» σπουδαιότητος αὐτῆς. Ἀνήκων ἀσφαλῶς ὁ ἴδιος εἰς τοὺς πλέον συντηρητικοὺς καὶ αὐστηροὺς κύκλους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκπροσωπῶν τὴν ἐπίσημον ἄποψιν τοῦ Βατικανοῦ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος, ἀρνεῖται τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου, ἐφ' ὅσον τοῦτο οὔτε τὸ δοθὲν ἐρωτηματολόγιον παραθέτει οὔτε τὰς ἀκριβεῖς ἀπαντήσεις τῶν μετασχόντων εἰς τὴν ἔρευναν ἐκθέτει, ἀλλὰ μόνον στατιστικὰ στοιχεῖα δίδει, καὶ ταῦτα μάλιστα μὲ ἀριθμοὺς «στρογγυλευμένους». Ἄλλωστε τὸ ἀποτέλεσμα πιθανῶς νὰ μετεβάλλετο ἐκ τῶν μὴ ἀπαντησάντων εἰς τὰ ἐρωτήματα, οἱ ὁποῖοι ἀνέρχονται εἰς 16%. Ἐπίσης ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης καὶ ἡ διατύπωσις τῶν ἐρωτήσεων παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁδηγοῦν πρὸς ἓν ἐκ τῶν προτέρων ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα.

Ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν νόημα τῆς ἐρεύνης παρατηρεῖ ὁ G. de Rosa τὰ ἑξῆς· α) Αἱ ἀπόψεις τῶν κληρικῶν μιᾶς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας δὲν ἐκφράζουν τὴν οἰκουμενικὴν συνείδησιν, διότι εἶναι δυνατὸν μία τοπικὴ Ἐκκλησία νὰ πλανηθῇ. Μὲ ἄλλας λέξεις, μόνον τότε δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ sensus fidei, ὅταν τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ - κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ - ἀντιτίθεται εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγαμίαν. Τοῦτο ὅμως πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐγένετο. Ἀντιθέτως ὁ ὑποχρεωτικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀγαμίας ὑπεγραμμίσθη ὑπὸ τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ. β) Ἡ ἀρνητικὴ τοποθέτησις κατὰ τῆς ἀγαμίας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μειωμένης πίστεως. Καὶ γ) αἱ φωναὶ διαμαρτυρίας κατὰ τῆς ἀγαμίας ὀφείλονται ὄχι τόσον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πεποίθησιν τῶν ἐρωτηθέντων ἀλλ' εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ γνώμην τοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπηρεάζονται ἀσφαλῶς καὶ οἱ κληρικοί. Εἰς τὴν

Ὁλλανδίαν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔχει γίνει ἐσχάτως τεραστία προπαγάνδα κατὰ τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν.

Περαίνων τὴν κριτικὴν τοῦ βιβλίου ὁ προαναφερθεὶς μοναχὸς τονίζει ὅτι εἶναι λυπηρὸν νὰ γίνεται λόγος περὶ «ὑποχρεώσεως» ἢ περὶ «φορτίου» τῆς ἀγαμίας, ἐνῷ αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ βιοῦται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὡς δῶρον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του. Ἡ ἀγαμία δὲν πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἐξωτερικῶς ἐπιβαλλόμενον νόμον, ἀλλ' ἀξίαν θρησκευτικὴν καὶ εὐαγγελικὴν ἀπορρέουσαν ἔνδοθεν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὄχι ἡ ἔρευνα δι' ἐρωτηματολογίων ἀλλ' ἡ προσευχή, καταλήγει ὁ G. de Rosa.

Βεβαίως εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ τοῦ βιβλίου ἀπηχεῖ κατὰ τρόπον δογματικὸν τὰς ἀπόψεις τῆς ἐπισήμου Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν διάσπασιν καὶ ποικιλομορφίαν τῶν κληρικῶν της· πλὴν ὅμως ἡ ἀξία μιᾶς στατιστικῆς δὲν μειοῦται, ὅσον καὶ ἂν αὕτη προέρχεται ἐκ μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἐχούσης φιλελευθέρας τάσεις. Ἡ φωνὴ διαμαρτυρίας εἶναι ἐνδεικτικὴ μιᾶς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ παρίδῃ κανεὶς ἄνευ συνεπειῶν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἂς σημειωθῇ τέλος, ὅτι καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ὁλλανδικῆς Ἐκκλησίας ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ δεχθοῦν ἐγγάμους κληρικούς, καὶ ὁ καρδινάλιος Ἄλφρινκ, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ὁλλανδίας, θὰ ζητήσῃ συνάντησιν παρὰ τοῦ πάπα, ἵνα συζητήσῃ τὸ πρόβλημα μετ' αὐτοῦ. Τὰς τελευταίας ἡμέρας ὁ πάπας Παῦλος ΣΤ' ἐξέφρασε τὴν ἄποψίν του εἰπών, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ὁλλανδίας, ὅπως μεταβάλλουν τὴν θλιβερὰν στάσιν των, ἡ ὁποία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τοὺς ἰσχύοντας νόμους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ι. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ

ἀφορῶν εἰς τὸν «Ἅγ. Γρηγόριον Νύσσης»
(Chevetogne, 22 - 26 Σεπτεμβρίου 1969)

Ἀπὸ τῆς 22ας μέχρι καὶ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1969 συνεκλήθη εἰς τὴν μονὴν τῶν Βενεδικτίνων Chevetogne τοῦ Βελγίου εἰδικὸν Πατρολογικὸν Συνέδριον ἀσχοληθὲν ἀποκλειστικῶς περὶ τὸν Μέγαν Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας Γρηγόριον τὸν Νύσσης. Τὸ Συνέδριον, τὸ ὁποῖον ὠργανώθη ὑπὸ τοῦ «Κέντρου ἐρεύνης τοῦ μετακλασσικοῦ ἑλληνισμοῦ» τῆς Σορβόννης (τοῦ διευθυνομένου ὑπὸ τῆς καθηγητρίας κ. Marguerite Harl), ἐμελέτησε τὸν Γρηγόριον ὡς ἑρμηνευτὴν καὶ ὡς φιλόσοφον. Εἰς αὐτὸ ἔλαβον μέρος εἰδικοὶ ἐπιστήμονες θεολόγοι καὶ φιλόλογοι ἐκ Γαλλίας, Γερμανίας, Αὐστρίας, Βελγίου, Ἑλλάδος, Ἰταλίας, Ὀλλανδίας, Καναδᾶ καὶ Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ Συνεδρίου (23 Σεπτεμβρίου) ἐγένοντο τρεῖς εἰσηγήσεις πληροφοριακοῦ χαρακτῆρος. Ἡ πρώτη ὑπὸ τῆς δ)δος Hadwig Hörner ἀνεφέρετο εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Werner Jaeger ἀρξαμένην καὶ τῇ βοηθείᾳ πλειάδος συνεργατῶν του συνεχιζομένην κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης (Ἐκδοτ. οἶκος E. J. Brill ἐν Ὁλλανδίᾳ). Ἡ δευτέρα ὑπὸ τοῦ Δρος Gebhard May ἀφεώρα εἰς τὰ προβλήματα τῆς χρονολογήσεως τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου, ἡ δὲ τρίτη γενομένη ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Jean Danielou ἐξέθεσε τὰ περὶ τῶν συγχρόνων τάσεων τῶν ἐπικρατουσῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νεωτέρας σχετικῆς βιβλιογραφίας. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐγένοντο σύντομοι ἀνακοινώσεις ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν συμμετασχόντων συνέδρων ναφερόμεναι κυρίως εἰς τὰς τελευταίας σχετικὰς πρὸς τὸν Γρηγόριον Νύσσης ἐρεύνας αὐτῶν.

Αἱ τέσσαρες ἀνακοινώσεις τῆς 24ης Σεπτεμβρίου ἀφεώρων εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς. Ἡ δὶς Mariette Canevet εἰσηγήθη τὸ θέμα «Ἑρμηνεία τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ Θεολογία εἰς τὰ πνευματικὰ ἔργα τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης». Εἰδικώτερον ἀνεφέρθη εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων. Ἐν τῇ εἰσηγήσει ἐξήρθησαν αἱ θεολογικαὶ βάσεις τῆς ἑρμηνείας τοῦ Γρηγορίου καὶ εἰδικώτερον ἡ ὑφισταμένη σχέσις καὶ ἀλληλεπίδρασις

μεταξὺ τῆς παραδοσιακῆς ἑρμηνείας τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ θεολογίας.

Ἡ εἰσήγησις τοῦ π. Michael van Parys ἐπιγραφομένη «Ἑρμηνεία καὶ θεολογία εἰς τοὺς πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικοὺς λόγους τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης» ἐμελέτησεν εἰδικώτερον τὰ χωρία Παροιμιῶν η′ 22 καὶ Εὐαγγ. Ἰωάννου κ′ 17 καὶ Ματθαίου κη′ 19. Ἐν αὐτῇ ἐξήρθη ἡ προσπάθεια τοῦ Γρηγορίου, ὅπως διαφωτίσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας διὰ τῆς κατὰ συστηματικὸν τρόπον ἐξάρσεως τῆς σχέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας καὶ τῆς θεολογίας (ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, δηλ. τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεόν).

Ἡ εἰσήγησις τοῦ καθηγητοῦ Robert Wilken διέλαβε τὸ θέμα «Θεολογία καὶ ἑρμηνεία τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἰς τὰς πασχαλίους ὁμιλίας τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης». Κυρίως ἐμελετέθη ἡ «περὶ Ἀναστάσεως διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου ἐν σχέσει πρὸς τὰς περὶ χρόνου καὶ καινῆς κτίσεως ἀντιλήψεις αὐτοῦ.

Ἡ τελευταία εἰσήγησις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἑρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγένετο ὑπὸ τῆς κ. Monique Alexandre, ἐπεγράφετο δὲ «Ἡ θεωρία τῆς ἑρμηνείας εἰς τὰ ʻΠερὶ κατασκευῆς ἀνθρώπουʼ καὶ ʻΕἰς τὴν Ἑξαήμερονʼ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης». Ἐξήρθη τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Γρηγόριος εἰς τὰ ἔργα ταῦτα χρησιμοποιεῖ κυρίως τὴν κατὰ γράμμα ἑρμηνείαν προσπαθῶν νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγ. Γραφῆς πρὸς τὰ βιβλικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του.

Τὴν 25ην Σεπτεμβρίου τὸ συνέδριον ἠσχολήθη περὶ τὸ θέμα τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης. Ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐγένοντο αἱ ἑξῆς δύο εἰσηγήσεις· 1) Τοῦ καθηγητοῦ κ. Ekkehard Mühlenberg ἔχοντος ὡς θέμα «Φιλοσοφικὴ παιδεία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὰ κατὰ τοῦ Εὐνομίου συγγράμματα αὐτοῦ». (Ὁ εἰσηγητὴς ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Γρηγόριος κατεπολέμησε τὸν Εὐνόμιον στηριζόμενος ἐπὶ φιλοσοφικῆς βάσεως). 2) Τοῦ κ. Reinhard Hübner λαβόντος ὡς θέμα «Ἡ θεολογικὴ βάσις καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ προϋποθέσεις τῆς ἑνότητος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης». (Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὁ Γρηγόριος διετύπωσε τὴν σχετικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας).

Κατὰ τὴν ἀπογευματινὴν συνεδρίαν τῆς 25ης Σεπτεμβρίου ἐμελετήθη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν Συνέδρων ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως» ἔργου τοῦ Γρηγορίου (P. G. 46, 25A - 28A).

ΧΡΟΝΙΚΑ

Α΄. ΕΚ ΤΗΣ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ Ι. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(Δεκέμβριος 1969 — Ἰανουάριος 1970)

Θεῖαι Λειτουργίαι - Χοροστασίαι Παναγιωτάτου Μητροπολίτου

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν δίμηνον ὁ Παναγιώτατος Μητροπλίτης Θεσσαλονίκης κ. Λεωνίδας ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν εἰς τοὺς κάτωθι Ἱ. Ναούς· τῇ 6.12.69 ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Παναγίας Φανερωμένης Ν. Μηχανιώνας χάριν τῶν ἑορταζόντων ἁλιέων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ὡμίλησεν ἐπικαίρως, τῇ 13.12.69 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τοῦ Κυβερνείου παρουσίᾳ τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ Ὑπουργοῦ Βορείου Ἑλλάδος κ. Ἀλεξ. Ματθαίου, τοῦ Στρατηγοῦ Διοικητοῦ τοῦ Γ΄ Σ. Στρατοῦ κ. Εὐστ. Λατσούδη, τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Βορ. Ἑλλάδος κ. Νικ. Γκαντώνα καὶ ἄλλων ἐπισήμων, τῇ 22.12.69 σεπτῇ ἐντολῇ τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Ἀθηναγόρου εἰς τὴν πανηγυρίζουσαν Ἱερὰν Πατριαρχικὴν Μονὴν τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας παρουσίᾳ πυκνοῦ ἐκκλησιάσματος, πρὸς τὸ ὁποῖον καὶ ὡμίλησε, τῇ 25.12.69 ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τῇ 1.1.70 ἐν τῷ πανηγυρίζοντι Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Βασιλείου Πανοράματος, τῇ 6.1.70 ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανείων ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τελέσας ἐν συνεχείᾳ καὶ τὸν Μέγαν Ἁγιασμὸν καὶ προστὰς τῆς τελετῆς τῆς καταδύσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τῇ 18.1.70 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας χάριν τῶν φοιτητῶν καὶ σπουδαστῶν τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὡμίλησε περὶ τοῦ Μεγάλου Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἁγίου Ἀθανασίου, τῇ 27.1.70 ἐν τῷ αὐτῷ Ἱ. Ναῷ χάριν τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, συλλειτουργήσας μετὰ πολλῶν φοιτητῶν ἱερέων καὶ χειροτονήσας εἰς πρεσβύτερον τὸν ἐπίσης φοιτητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Διάκονον Γεώργιον Λιάγκαν. Εἰς τὴν Θ. Λειτουργίαν καὶ Χειροτονίαν παρέστησαν οἱ Καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν τῆς πόλεώς μας, ὡς καὶ οἱ φοιτηταὶ καὶ σπουδασταὶ αὐτῶν. Ὁ Παναγιώτατος προσε-

---

Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίασιν ἐπεσημάνθησαν κυρίως τὰ σημεῖα, πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ πρέπῃ νὰ κατατείνουν εἰς τὸ μέλλον αἱ περὶ τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἔρευναι. Ὅλοι οἱ σύνεδροι διετύπωσαν ὁμοφώνως τὴν εὐχήν, ὅπως συνεχισθοῦν τὰ τοιαῦτα συνέδρια πρὸς ἀμοιβαῖον ἐμπλουτισμὸν καὶ πρὸς προώθησιν τῶν περὶ τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης ἐρευνῶν.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

φώνησε καταλλήλως τὸν χειροτονηθέντα καὶ ἐκάλεσε τοὺς νέους νὰ προσέλθουν εἰς τὸν Ἱ. Κλῆρον. Ὁ Παναγιώτατος ἐχοροστάτησε καὶ ὡμίλησεν εἰς τοὺς Ἑσπερινοὺς τῶν πανηγύρεων τῶν Ἱ. Ναῶν Ἁγ. Σπυρίδωνος Τριανδρίας καὶ Ἁγ. Ἐλευθερίου Ντεπώ. Τῇ 7.1.70 ἐχοροστάτησε κατὰ τὴν Θ. Λειτουργίαν ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τοῦ Παπαφείου Ὀρφανοτροφείου τελέσας καὶ τὸ καθιερωμένον Μνημόσυνον τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Μεγάλου Εὐεργέτου Ἰωάννου Παπάφη.

Θεῖαι Λειτουργίαι - Χοροστασίαι Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου

Ὁ Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Ταλαντίου κ. Στέφανος ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν εἰς τοὺς κάτωθι Ἱ. Ναούς· Ἁγίας Βαρβάρας (4.12.69), Ἁγ. Νικολάου Ἀξιοῦ (6.12.69), Ἁγ. Νικολάου Ἀρετσοῦς (7.12.69), τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας (12 καὶ 29.12.69), Ἁγ. Δημητρίου Συκεῶν (14.12.69), Ἁγ. Ἐλευθερίου Σταυρουπόλεως (15.12.69), Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ (25.12.69), Παναγίας Δεξιᾶς (26.12.69), Ἁγ. Θεράποντος (1.1.70), Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Καλαμαριᾶς (6.1.70), Ἁγ. Ἀντωνίου (17.1.70), Ἁγ. Τριάδος Θεσσαλονίκης (18.1.70) καὶ Παναγίας Φανερωμένης Καλλιθέας (25.1.70).

Τελεταὶ

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης παρέστη μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὰς κάτωθι ἐκδηλώσεις· τῇ 4.12.69 ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ἁγ. Βαρβάρας, προστάτιδος τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰς τὴν ἐν τῷ Στρατοπέδῳ «Παύλου Μελᾶ» ψαλεῖσαν Δοξολογίαν. Τῇ 14.12.69 ἐτέλεσεν ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐπιμνημόσυνον δέησιν ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν θυμάτων τοῦ Δεκεμβριανοῦ Κινήματος. Τῇ 21.1.70 παρέστη εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Ταμείου Ἀλληλοβοηθείας ὁδηγῶν Ἀστικῶν καὶ Ὑπεραστικῶν Λεωφορείων ἐν τῇ αἰθούσῃ «Φάρος». Κατ' αὐτὴν ὡμίλησε καταλλήλως καὶ ἀπένειμε τὰ βραβεῖα εἰς τοὺς προσεκτικωτέρους ὁδηγοὺς τοῦ 1969. Τὴν ἀξιέπαινον ταύτην πρωτοβουλίαν τοῦ Ταμείου ἀποφάσει τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου ἐπεχορήγησε καὶ ἡ Ἱ. Μητρόπολις διὰ ποσοῦ 3.000 δραχμῶν. Τῇ 25.1.70 ἐτέλεσε τὸν Ἁγιασμὸν ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τοῦ Πανσυνταξιοδοτικοῦ Συνεδρίου καὶ ὡμίλησε πρὸς τοὺς συνέδρους.

Ἑορταὶ Νέου Ἔτους

Ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ εἰς τὸ Νέον Ἔτος 1970 ἐτελέσθη εἰς ἅπαντας τοὺς Ἱ. Ναοὺς τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης εἰδικὴ ἀκολουθία κατὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 31.12.69 πρὸς τὴν 1.1.70. Ὁ Παναγιώτατος προέστη τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. — Τῇ 1.1.70 καὶ περὶ ὥραν 10.30 π.μ. ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐψάλη ἡ καθιερωμένη Δοξολογία ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ εἰς τὸ Νέον Ἔτος χοροστατοῦντος τοῦ Παναγιωτάτου, παρουσίᾳ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν Ἀρχῶν. — Ὁ Παναγιώτατος ἔκοψε τὴν βασιλόπιτταν εἰς πολλὰ ἱδρύματα τῆς πόλεως.

Ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν

Ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῶν Τριῶν Μεγάλων Ἱεραρχῶν καὶ ἑορτῇ τῆς Παιδείας ἐτελέσθη τὴν πρωΐαν τῆς 30.1.70 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὸ καθιερωμένον Μνημόσυνον τῶν Καθηγητῶν, εὐεργετῶν καὶ δωρητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης χοροστατοῦντος τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ταλαντίου κ. Στεφάνου. — Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης κ. Λεωνίδας παρέστη εἰς τὸν ἐν τῇ αἰθούσῃ τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου πανηγυρικὸν ἑορτασμόν, καθ' ὃν

τὸν πανηγυρικὸν ἐξεφώνησεν ὁ τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Κων)νος Φράγκος. Τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Παναγιώτατος παρέστη εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς 'Ανωτέρας 'Εκκλησιαστικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης ἐν τῇ Στέγῃ τοῦ 'Ι. Ναοῦ 'Αναλήψεως. Κατ' αὐτὴν ὡμίλησε περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου τῶν 'Εκκλ. Σχολῶν καὶ ἔρριψε τὴν ἰδέαν τῆς διοργανώσεως εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον κοινῆς ἑορτῆς ὑπὸ τῆς 'Ανωτ. 'Εκκλ. Σχολῆς καὶ τοῦ 'Ανωτέρου 'Εκκλ. Φροντιστηρίου πρὸς προβολὴν τοῦ ἔργου τῶν 'Εκκλ. Σχολῶν.

Ἐπισκέψεις

Τῇ 1.12.69 ἀφίχθη εἰς τὴν πόλιν μας ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Θηβῶν καὶ Λεβαδείας κ. Νικόδημος καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας φιλοξενηθεὶς ἐν τῇ 'Ι. Μητροπόλει. 'Ο Σεβασμιώτατος, εἰδικὸς εἰς τὴν μετὰ τῶν κωφαλάλων ἐπικοινωνίαν, ὡμίλησεν εἰς τὸν Σύλλογον Κωφαλάλων καὶ εἰς τὴν Σχολὴν Κωφαλάλων καὶ ἐδέχθη εἰς ἐξομολόγησιν κωφαλάλους. — Τὸν Παναγιώτατον ἐπεσκέφθησαν τῇ 8.12.69 ὁ Σεβ. 'Αρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας κ. 'Ιεζεκιὴλ καὶ ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Δράμας κ. Διονύσιος. 'Επίσης ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν κατὰ διάφορα διαστήματα ἐκπρόσωποι τῶν ἀρχῶν, ἄλλαι προσωπικότητες, συμβούλια ναῶν καὶ συλλόγων. — Τὴν 15.12.69 ὁ Παναγιώτατος ἐπεσκέφθη τὴν 'Ανωτέραν 'Εκκλησιαστικὴν Σχολὴν Θεσσαλονίκης καὶ τὸ 'Ανώτερον 'Εκκλ. Φροντιστήριον Θεσσαλονίκης, ὡμίλησε πρὸς τοὺς ἱεροσπουδαστὰς καὶ διένειμεν εἰς αὐτοὺς ἡμερολόγια τσέπης τοῦ 1970. — Τῇ 19.12.69 ἐπεσκέφθη τὴν 'Ανωτέραν Σχολὴν Πολέμου καὶ ὡμίλησε πρὸς τοὺς σπουδάζοντας ἐν αὐτῇ ἀξιωματικούς. — Τῇ 3.1.70 ἐπεσκέφθη τὸν Σύλλογον 'Ιεραποστολικῆς Δράσεως «'Ο Μέγας Βασίλειος» καὶ ὡμίλησεν ἐνώπιον συνεδρίου ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. — Τῇ 6.1.70 καὶ περὶ τὴν 12ην μεσημβρινὴν ὥραν μετέβη εἰς τὸν 'Ι. Ναὸν τῆς ἐνταῦθα 'Αρμενικῆς παροικίας καὶ ἀπηύθυνε τὰς εὐχάς του ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν 'Αρμενίων. — Τῇ 14.1.70 ὁ Παναγιώτατος ἐδέχθη τὸν Σύλλογον τῶν Καθηγητῶν τῆς 'Ανωτ. 'Εκκλ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης, μετὰ τῶν ὁποίων συνεζήτησε ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς Σχολῆς.

Δεξιώσεις

Τῇ 3.12.69 ὁ Παναγιώτατος παρέστη εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς 'Ενώσεως δοθεῖσαν δεξίωσιν χάριν τῶν πρωτοετῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ αἰθούσῃ «Φάρος» καὶ ὡμίλησε πρὸς αὐτούς. — Τῇ 9.12.69 ὁ Παναγιώτατος ἐδεξιώθη ἅπαντας τοὺς ἱεροψάλτας τῶν 'Ι. Ναῶν τῆς 'Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Πρὸς τοὺς ἱεροψάλτας ὡμίλησεν ὁ Καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς κ. 'Ι. Φουντούλης ἀναλύσας λίαν εὐστόχως τὴν εὐχὴν ἐπὶ χειροθεσίᾳ ψάλτου καὶ τονίσας ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τὴν ὑψηλὴν θέσιν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἱεροψαλτῶν. 'Εν συνεχείᾳ λαβὼν τὸν λόγον ὁ Παναγιώτατος ἔδωκε πρὸς τοὺς ἱεροψάλτας τὰς δεούσας ὁδηγίας διὰ τὴν μετ' εὐλαβείας καὶ φόβου Θεοῦ ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν καθηκόντων των. — Τῇ 2.1.70 ὁ Παναγιώτατος ἐδεξιώθη ἐν τῇ 'Ι. Μητροπόλει τοὺς κηρύττοντας τὸν θ. λόγον ἐν τοῖς 'Ι. Ναοῖς τῆς 'Ι. Μητροπόλεως Θεσ)νίκης κληρικοὺς καὶ λαϊκούς. — 'Επίσης τῇ 11.1.70 ἐδεξιώθη τοὺς Κατηχητάς, Κατηχητρίας καὶ βοηθοὺς τῶν Κατηχ. Σχολείων (περὶ τοὺς τριακοσίους), χάριν τῶν ὁποίων ἔκοψε τὴν Βασιλόπιτταν. Πρὸς τοὺς συγκεντρωθέντας ὡμίλησεν ὁ Καθηγητὴς τῆς Κατηχητικῆς καὶ 'Εγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας καὶ ὑπεύθυνος τοῦ κατηχητικοῦ ἔργου τῆς 'Ι.

Μητροπόλεως κ. Κων)νος Φράγκος.

Μετανάσται

Τὴν 12.12.69 καὶ τὴν 21.1.70 ὁ Παναγιώτατος ἐδέχθη ἀντιστοίχως ὁμίλους νέων καὶ νεανίδων μεταναστευόντων εἰς Αὐστραλίαν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὡμίλησε καταλλήλως καὶ προσέφερεν ὡς ἀναμνηστικὸν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὴν ἑσπέραν τῆς 29.1.70 ἐδέχθη καὶ πάλιν ὅμιλον μεταναστῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὡμίλησε καταλλήλως συστήσας εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ λησμονήσουν ποτέ, ὅτι εἶναι Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ εὐχηθείς, ὅπως ὁ Κύριος συνοδεύῃ αὐτοὺς εἰς πᾶν βῆμά των. Εἰς τοὺς μεταναστεύοντας ὁ Παναγιώτατος προσέφερε τὴν Καινὴν Διαθήκην.

Ἡμέρα τῆς Ἀγάπης

Διωργανώθη καὶ ἐφέτος εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας ἡ «Ἡμέρα τῆς Ἀγάπης» κατὰ τὴν 10ην καὶ 11ην Δεκεμβρίου 1969. Ἕνα μῆνα περίπου ἐνωρίτερον συνεστήθη ὑπὸ τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου ἐπιτροπὴ ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ταξιάρχου ἐ.ἀ. κ. Ἰ. Σκούμπη, ἥτις προητοίμασεν ἐπιμελῶς καὶ λεπτομερῶς τὰ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Ἐράνου. Τὴν ἑσπέραν τῆς 8.12.69 τὰ ἤδη καταρτισθέντα συνεργεῖα τῶν ἐνοριῶν συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν Ἱ. Ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἔνθα ὁ Παναγιώτατος ἀνέπεμψεν εἰδικὴν δέησιν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐράνου καὶ παρώτρυνε τὰς κυρίας καὶ δεσποινίδας τῶν συνεργείων νὰ ἐργασθοῦν μετὰ ζήλου διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ. Ὁ ἔρανος διεξήχθη τὴν 10ην καὶ 11ην Δεκεμβρίου καὶ ἀπέδωκε τὸ ποσὸν τῶν 1.259.552 δραχμῶν, τὸ ὁποῖον ἐπέτρεψεν εἰς τὸ Γενικὸν Φιλόπτωχον Ταμεῖον καὶ τὰ Ἐνοριακὰ τοιαῦτα, νὰ ἐφοδιάσουν διὰ τῶν ἀναγκαίων τροφίμων διὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀπόρων. Εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀνακουφίσεως τῶν ἐνδεῶν συνέβαλον τὰ μέγιστα τὸ Γ′ Σῶμα Στρατοῦ καὶ ὁ Δῆμος Θεσσαλονίκης διὰ τῆς διανομῆς τροφίμων, ἐνδυμάτων καὶ καυσοξύλων.

Νέοι κληρικοὶ

Κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον 1969 καὶ Ἰανουάριον 1970 ἐχειροτονήθησαν οἱ κάτωθι νέοι κληρικοί· ὁ κ. Βασίλειος Μανιώτης, πτυχιοῦχος Θεολογίας, ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον μὲν τῇ 7.12.69 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Νικολάου Ἀρετσοῦς, εἰς πρεσβύτερον δὲ τῇ 18.1.70 ἐν τῷ Ἱ. Ν. Ἁγ. Τριάδος Θεσ)νίκης, τοῦ ὁποίου καὶ διωρίσθη ἐφημέριος. — Ὁ κ. Σάββας Ψαρόπουλος, σπουδαστὴς τοῦ Ἀνωτ. Ἐκκλ. Φροντιστηρίου, ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον τῇ 14.12.69 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Δημητρίου Ροδοχωρίου καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸν Ἱ. Ναὸν Ἁγ. Ἀθανασίου Θεσσαλονίκης. — Ὁ κ. Ἰωάννης Κάπλας, πτυχιοῦχος τῆς Ἀνωτ. Ἐκκλ. Σχολῆς Θεσ)νίκης, ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον τῇ 15.12.69 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Ἐλευθερίου Ντεπὼ καὶ ἐτοποθετήθη προσωρινῶς εἰς τὸν Ἱ. Ναὸν Γεννήσεως Θεοτόκου (Παναγούδας). — Ὁ κ. Χρῖστος Καζανᾶς, πτυχιοῦχος τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλ. Σχολῆς, ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον τῇ 28.12.69 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸν Ἱ. Ναὸν Παναγίας Φανερωμένης Θεσσαλονίκης. — Ὁ εὐλαβέστατος διάκονος Κων)νος Τρεμούλης ἐχειροτονήθη εἰς πρεσβύτερον τῇ 25.1.70 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Παναγίας Φανερωμένης Θεσσαλονίκης, τοῦ ὁποίου καὶ διωρίσθη ἐφημέριος. — Ὁ εὐλαβέστατος διάκονος Γεώργιος Λιάγκας ἐχειροτονήθη εἰς πρεσβύτερον τῇ 27.1.70 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ διωρίσθη ἐφημέριος τοῦ Ἱ. Ναοῦ Προ-

φήτου Ἠλιοῦ Θεσσαλονίκης.

Ἐνοριακὸν Κέντρον Ἑπταλόφου

Ἓν εἰσέτι ἐνοριακὸν κέντρον προσετέθη εἰς τὰ ἤδη λειτουργοῦντα ἐν Θεσσαλονίκῃ, τὸ τῆς Ἐνορίας Ζωοδόχου Πηγῆς Ἑπταλόφου. Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Κέντρου ἐτελέσθησαν τῇ 14.12.69. Μετὰ τὸν Ἁγιασμόν, τελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου, ὡμίλησεν ὁ Προϊστάμενος τῆς Ἐνορίας Αἰδ. Οἰκονόμος Ἀθανάσιος Δαλιανᾶς, ὅστις ηὐχαρίστησε πάντας τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς ὀνείρου τῆς Ἐνορίας καὶ ἰδιαιτέρως τὸν Δῆμον Ἀμπελοκήπων, ὁ ὁποῖος ἐπεχορήγησε γενναίως τὸ ἔργον. Ἐν συνεχείᾳ ὡμίλησεν ὁ Δήμαρχος Ἀμπελοκήπων κ. Γεώργιος Ντότσης καὶ τέλος ὁ Παναγιώτατος, ὅστις συνεχάρη τοὺς πρωτεργάτας τοῦ ἔργου καὶ ἐτόνισε τὴν σημασίαν τῶν Ἐνοριακῶν Κέντρων διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν διαπαιδαγώγησιν τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος. Τὸ ἐγκαινιασθὲν Κέντρον εἶναι τριώροφον καὶ περιλαμβάνει αἴθουσαν διαλέξεων, ἐντευκτήρια καὶ πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην.

Ἐνοριακαὶ Συνελεύσεις

Τὴν ἑσπέραν τῆς 10.12.69 συνῆλθον εἰς ἁπάσας τὰς Ἐνορίας τῆς Ἱ. Μητροπόλεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν οἰκείων Ἱερατικῶς Προϊσταμένων αἱ ὑπὸ τοῦ νέου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προβλεπόμεναι Ἐνοριακαὶ Συνελεύσεις. Αἱ τὸ πρῶτον συνελθοῦσαι αὗται συνελεύσεις ἐσημείωσαν ἱκανοποιητικὴν ἐπιτυχίαν. Οἱ ἀπαρτίσαντες αὐτὰς ἐνορῖται ἐπέδειξαν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ζητήματα τῶν Ἐνοριῶν. Συνεζητήθησαν τὰ ἀπασχολοῦντα ἑκάστην Ἐνορίαν προβλήματα καὶ ἐλήφθησαν ἀποφάσεις ἐπ' αὐτῶν, ἐν τέλει δὲ ἀνεδείχθησαν διὰ κληρώσεως τὰ νέα Ἐκκλ. Συμβούλια, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν τῶν Ἱ. Ναῶν ἀπὸ 1.1.70.

Ἱερεῖς εἰς παραμεθορίους Ἱ. Μητροπόλεις

Εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπάρχουσα μεγάλη ἔλλειψις ἐφημερίων εἰς τὰς παραμεθορίους περιοχάς, ἕνεκα τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι αὐτῶν μένουν ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη ἀλειτούργητοι. Ἡ ἔλλειψις αὕτη καθίσταται καταφανεστέρα καὶ τραγικωτέρα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μεγάλων ἑορτῶν. Ἡ Ἱ. Μητρόπολις Θεσσαλονίκης διέθεσε διὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δωδεκαημέρου 15 Ἱερεῖς τῆς δυνάμεώς της εἰς τὰς Ἱ. Μητροπόλεις Φλωρίνης, Ἐδέσσης, Βεροίας, Κιλκισίου καὶ Σιδηροκάστρου. Οἱ διατεθέντες ἱερεῖς ἐδέχθησαν προθύμως καὶ ἐξετέλεσαν τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἐντολήν.

Νέοι Ἱεροὶ Ναοὶ

Τῇ 17.12.69 ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης μεταβὰς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Βορείου Ἑλλάδος μετέσχε συσκέψεως διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Εἰς τὴν σύσκεψιν μετέσχον ὁ Ὑπουργὸς Βορείου Ἑλλάδος κ. Ματθαίου, ὁ Ὑφυπουργὸς Προεδρίας κ. Βοβολίνης καὶ ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Βορ. Ἑλλάδος κ. Γκαντώνας. — Περὶ τὰ τέλη Ἰανουαρίου ὁ Παναγιώτατος κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ὑπέγραψε τὰ συμβόλαια τῆς ὑπὸ τοῦ ΟΔΔΕΠ παραχωρήσεως τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μιαούλη 36 οἰκοπέδου, ἔνθα ἡ πρώην Ρουμανικὴ Σχολή, διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέου Ἱ. Ναοῦ. Ὁ ἀνεγερθησόμενος Ναὸς θὰ τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, θὰ ἐξυπηρετήσῃ δὲ πολυπληθεστάτην περιοχήν, ἥτις σήμερον στερεῖται Ναοῦ. — Λίαν προσεχῶς πρόκειται νὰ παραχωρηθῇ ὑπὸ τοῦ ΟΔΔΕΠ καὶ ἕτερον οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς

ὁδοῦ Τζαβέλα διὰ τὴν ἀνέγερσιν Ναοῦ. Παραλλήλως ὑπὸ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως καταβάλλονται προσπάθειαι διὰ τὴν ἐξεύρεσιν καὶ ἄλλων οἰκοπέδων διὰ τὴν ἀνέγερσιν Ναῶν εἰς περιοχὰς στερουμένας τοιούτων.

Πρωτοπρεσβ. Κ.Α.Π.

Β΄. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπίσκεψις τοῦ Καρδιναλίου Willebrands

Τὴν 30ὴν Νοεμβρίου ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως πανηγυρίζει μὲ ἰδιαιτέραν ἐπισημότητα τὴν ἑορτὴν τοῦ πολιούχου της Ἁγ. Ἀνδρέου, τοῦ πρωτοκλήτου Ἀποστόλου.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ καρδινάλιος Βίλλεμπραντς συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν αἰδεσιμωτάτων πατέρων Χάμερ καὶ Ντύπρεϋ, γραμματέως καὶ ὑπογραμματέως τῆς Γραμματείας διὰ τὴν Ἕνωσιν τῶν Χριστιανῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πατρὸς Φορτῖνο, ὑπαλλήλου τῆς ἐν λόγῳ Γραμματείας, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐπίσημος ἐπίσκεψις τοῦ καρδιναλίου Βίλλεμπραντς, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς Προέδρου τῆς Γραμματείας διὰ τὴν Ἕνωσιν τῶν Χριστιανῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς τῆς ἐπισκέψεως, ἥτις διήρκεσε τέσσαρας ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 29 Νοεμβρίου μέχρι τῆς 3 Δεκεμβρίου, ὁ καρδινάλιος καὶ ἡ συνοδεία του ἔτυχον τῆς φιλοξενίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεως ἦτο νὰ «ἑορτάσωμεν μεθ' ὑμῶν — λέγει ὁ καρδινάλιος Βίλλεμπραντς εἰς τὸν λόγον του τὸν ἀπευθυθέντα πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀθηναγόραν — τὴν ἑορτὴν τοῦ Πολιούχου τῆς Ἐκκλησίας ταύτης». Ἐν τῷ συνόλῳ της ὅμως ἡ συνάντησις ἐξετιμήθη ὡς «νέον σημεῖον κοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν».

Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ φαίνεται νὰ συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι παρόμοια γεγονότα κατέστησαν συνήθη εἰς τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸν καρδινάλιον Βίλλεμπραντς μετὰ τῆς συνοδείας του ὑπεδέχθη εἰς τὸ προπύλαιον τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ σεβασμιωτάτου Νικοδήμου, ἐπισκόπου Εὐμενείας, καὶ τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν πρώτην θέσιν πλησίον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας προέστη τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου μὲ συλλειτουργοὺς τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί τινας ἱερεῖς τοῦ Πατριαρχείου. Πλῆθος πιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολυάριθμοι ρωμαιοκαθολικοὶ ἐλθόντες ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ἐπλήρωσε τὸν ναόν.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν, εἰς τὸ πέρας τῆς λειτουργίας, ἐκ τῆς κεντρικῆς πύλης τοῦ οἰκονοστασίου, ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας, φέρων ἀκόμη τὰ πατριαρχικὰ ἄμφια, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν καρδινάλιον Βίλλεμπραντς τὴν ἀκόλουθον προσλαλιάν·

«Οὕτω ἤρεσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ὀφείλομεν Αὐτῷ χάριτας διὰ τοῦτο, ὅτι, ἐν μέσῳ ἑορταζούσης Ἐκκλησίας, ὁ ἅγιος καὶ ἔνδοξος ἀπόστολος Ἀνδρέας, ὁ πρωτόκλητος, δέχεται σήμερον, κατ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἄγομεν τὴν μνήμην του, τὸν ἅγιον ἀσπασμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων».

Ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ χαράν, τὴν προκληθεῖσαν ἐξ αὐτῆς τῆς συναντήσεως, ὁ Πατριάρχης συνέχισε· «Θεωροῦμεν τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην ὡς

νέαν ἀπόδειξιν καὶ νέαν μαρτυρίαν τῆς ἀδελφικῆς κοινωνίας τῶν ἡμετέρων δύο Ἐκκλησιῶν, τῆς πραγματωθείσης ἀξιολόγου προόδου, χάρις εἰς τὸν Θεόν, ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ἑνότητός των, καὶ τῆς σταθερᾶς ἀποφάσεώς των νὰ ἐξακολουθήσουν προαγόμεναι μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τελειωθεῖσαι ἐν τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὅστις θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ἀρθοῦν ὅλα τὰ κωλύματα τὰ ὁποῖα ὑφίστανται ἀκόμη, ἐν μιᾷ κοινῇ ὁμολογίᾳ καὶ κοινῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως, θὰ πραγματώσουν τὸ μυστήριον τῆς ἑνώσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπόψεως αἰσθανόμεθα ὅτι ἡ νέα αὕτη ἐπαφὴ τὴν ὁποίαν, δι' ὑμῶν, ἡ ἀρχαία Ρώμη ἔχει σήμερον μετὰ τῆς νέας, εἶναι πολύτιμος συνεισφορὰ εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἑνότητος, μία ἁγία εὐκαιρία ἵνα ἐπιτύχωμεν διὰ τοῦ ἀνεξαντλήτου ἐλέους τοῦ Θεοῦ νέα θεῖα δῶρα διὰ τὴν Ἐκκλησίαν».

Ἐν συνεχείᾳ, μὲ καρδίαν πλήρη εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, ὁ Πατριάρχης ὑπέμνησεν ὅ,τι ἐπετεύχθη ἐσχάτως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς χριστιανικῆς ἑνότητος· τὰς τρεῖς συναντήσεις του μετὰ τοῦ Παύλου VI εἰς Ἱεροσόλυμα, Κωνσταντινούπολιν καὶ Ρώμην, τὴν ἀμοιβαίαν ἄρσιν τῶν ἀναθεμάτων, τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ καρδιναλίου Βέα καὶ συνέχισεν·

«Ἀλλ' αὐτὸ τὸ πρόσφατον καὶ ηὐλογημένον παρελθόν, πέραν τῆς προσδοκίας καὶ τῆς βεβαιότητος διὰ τὸ μέλλον, μᾶς δίδει ἐπίσης τὸ μέτρον τῶν εὐθυνῶν μας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀποφασισθεῖσαν συνέχισιν, μεθ' ὅλου τοῦ δυνατοῦ ζήλου καὶ μετὰ μεγάλης ὑποχρεώσεως, τοῦ ἀναληφθέντος ἱεροῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον συνίσταται εἰς τὴν σταδιακὴν ὅδευσιν πρὸς τὴν τελείαν ἕνωσιν.

Χαίρομεν χαρὰν μεγάλην διαπιστοῦντες ὅτι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αὐξάνει ἐντὸς τῶν Ἐκκλησιῶν μας τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἕνωσιν. Ἐν τῇ συνεχίσει τῆς προόδου ἀναμένομεν πολὺν ἱερὸν ζῆλον καὶ φρόνησιν τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Παύλου VI, τοῦ ὁποίου ἐκτιμῶμεν βαθέως τὰς εἰλικρινεῖς προθέσεις καὶ τὰς καλάς του ἀδελφικὰς χειρονομίας. Θεωροῦμεν ὡς ἐκδήλωσιν αὐτῆς τῆς διαθέσεως τὸ γεγονός, ὅτι ἐνεπιστεύθη τὸ βάρος τοῦ Προέδρου τῆς Γραμματείας διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν ἐξοχότητά σας, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποίου βλέπομεν τὸν ἄξιον διάδοχον τοῦ μακαρίᾳ τῇ μνήμῃ καρδιναλίου Αὐγουστίνου Βέα, τὸν ζηλωτὴν καὶ συνετὸν συνεχιστὴν τῆς πολυτίμου αὐτῆς οἰκουμενικῆς δραστηριότητος.

Εὐχόμεθα ἡ προεδρία σας, τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀξίων συνεργατῶν σας, νὰ σημειώσῃ μίαν νέαν ἐποχὴν προόδου ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑνότητα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἑνότητα ὅλων τῶν χριστιανῶν. Ἂς εἶναι εὐλογημένος ὁ Θεός, διότι ἤδη ἐν τῇ Δύσει καὶ τῇ Ἀνατολῇ ζῶμεν τὴν μεγάλην ὥραν τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑνότητα.

Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν καλεῖ πλέον τὸν ἄλλον πρὸς αὐτόν, ἀλλά, ὡς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἀνδρέας, κατευθύνομεν ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους πρὸς τὸν Ἰησοῦν, τὸν μόνον καὶ κοινὸν Κύριον, ὅστις μᾶς καθιστᾷ ἕν. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ζῶμεν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, νὰ ζῶμεν ἡνωμένοι μαζὶ καὶ νὰ ζῶμεν καθ' ὅλην τὴν ἀτελεύτητον αὐτὴν ἡμέραν τῶν ἐσχάτων χρόνων».

Ὁ καρδινάλιος Βίλλεμπραντς ἀπαντῶν ἐξέφρασε τὴν χαράν του διὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς συναντήσεως. Ἐτόνισε τὸν ἀδελφικὸν δεσμὸν καὶ τὸ πάθος τῶν ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Πέτρου. Ἐν συνεχείᾳ ἐμνήσθη τοῦ καρδιναλίου Βέα καὶ

τοῦ ἔργου του ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πεδίου, ὡς καὶ τῆς πρώτης συγκινήσεως τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασε κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὸν Πατριάρχην.

Μετὰ ταῦτα ἐτόνισε τὴν σημασίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐπισκέψεων μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου 'Αθηναγόρου καὶ τοῦ Πάπα Παύλου VI καὶ ὑπέμνησε τὸ ἀμοιβαῖον χρέος τῶν δύο 'Εκκλησιῶν διὰ τὴν ἑνότητα τῶν δύο 'Εκκλησιῶν, ἔκλεισε δὲ τὴν προσλαλιάν του διὰ τῶν ἑξῆς λόγων·

«Περαίνων ὀφείλω νὰ μεταβιβάσω εἰς τὴν 'Εκκλησίαν τῆς νέας Ρώμης τοὺς ἐν Χριστῷ χαιρετισμοὺς τῆς 'Εκκλησίας τῆς ἀρχαίας Ρώμης καὶ εἰς τὴν 'Αγιότητά σας τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμὸν τῆς Αὐτοῦ 'Αγιότητος τοῦ Πάπα Παύλου VI».

Εἰς τὸ τέλος δὲ τῆς προσλαλιᾶς του ὁ καρδινάλιος Βίλλεμπραντς ἐνεχείρισε εἰς τὸν Πατριάρχην 'Αθηναγόραν τὸ ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου VI ἀποσταλὲν μήνυμα, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη ἀμέσως εἰς τὴν ἑλληνικήν.

Πρ. I. 'Ακανθόπουλος

Τὸ κείμενον τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Τῇ Αὐτοῦ 'Αγιότητι 'Αθηναγόρᾳ Α', 'Αρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ.

'Αγαπητὲ ἀδελφὲ ἐν Χριστῷ,

'Επιθυμοῦμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῆς εὐκαιρίας τῆς ἐπισκέψεως τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν καρδιναλίου 'Ιωάννου Βίλλεμπραντς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, διὰ νὰ ἐμπιστευθῶμεν αὐτῷ τὸ παρὸν μήνυμα, ὅπερ θὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἡμετέρας ἐκτιμήσεως καὶ τῆς ζωηρᾶς καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης. 'Η ἐπίσκεψις ἅὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν μας, ὅπως ἴδωμεν πολλαπλασιαζομένας τὰς ἐπαφὰς μεταξὺ τῶν 'Εκκλησιῶν μας καὶ περιοδικῶς μελετήσωμεν μετὰ τῆς 'Υμετέρας 'Αγιότητος πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πρόοδον πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς πλήρους κοινωνίας. Εἴμεθα εὐτυχεῖς ὅτι (ἡ ἐπίσκεψις) αὕτη λαμβάνει χώραν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ 'Αγίου 'Ανδρέου, πολιούχου τῆς ὑμετέρας 'Εκκλησίας, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀναμνησθῶμεν μὲ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην τῆς ὡραίας εἰκόνος, ἣν προσεφέρατε εἰς ἡμᾶς μετὰ τὴν συνάντησίν μας εἰς 'Ιερουσαλὴμ καὶ ἥτις παριστᾷ τοὺς δύο ἀδελφοὺς Πέτρον καὶ 'Ανδρέαν ἐνηγκαλισμένους. 'Ενταῦθα ἐκφράζεται προγραμματικῶς ἡ ἀκολουθητέα πορεία δι' ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰς 'Εκκλησίας μας, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπὸ κοινοῦ, ἐν μιᾷ καρδίᾳ καὶ ἐν ἑνὶ πνεύματι, νὰ ὑπηρετοῦν τὸν Κύριόν των καὶ νὰ ἐκπληροῦν τὸ θέλημά Του ἐν τῷ παρόντι.

Εἴθε ὁ 'Ανδρέας, ὁ πρωτόκλητος 'Απόστολος, νὰ συντελέσῃ ὅπως ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἀποβῇ μία εὐκαιρία διὰ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς αὐτὸ τὸ κοινὸν θέλημα, πληροφοροῦντες ἀλλήλους ἀμοιβαίως καὶ καθορίζοντες τοὺς προσεχεῖς στόχους τῶν προσπαθειῶν μας.

'Εκ τῶν προτέρων εὐχαριστοῦμεν τὴν 'Υμετέραν 'Αγιότητα διὰ τὴν ὑποδοχήν, ἣν θέλει ἐπιφυλάξει εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους μας, καὶ διαβεβαιοῦμεν αὐτῇ ὅτι διατελοῦμεν βαθέως ἡνωμένοι ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Χριστοῦ.

'Εκ τοῦ Βατικανοῦ τῇ 21 Νοεμβρίου 1969

ΠΑΥΛΟΣ VI».

(Μτφρ. I.Δ.Κ.)

'Ο ἐν 'Αθήναις ἑορτασμὸς τῶν 21 χρόνων τῆς Πατριαρχείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου 'Αθηναγόρου

Τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Κέντρου Θεολογικῶν Σπουδῶν «'Η τοῦ Θεοῦ Σοφία»

(τελοῦντος ὑπὸ τὴν δ/νσιν τοῦ Ἀρ. Πανώτη) διωργανώθη τὴν ἑσπέραν τῆς 26.1.70 ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς «Ὀλύμπια» ἐν Ἀθήναις «Φεστιβὰλ Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς» πρὸς τιμὴν τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου ἐπὶ τῇ 21η ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς ἐνθρονίσεώς του ἐν ΚΠόλει. Εἰς τὸν ἑορτασμὸν παρέστησαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἱερώνυμος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Καθολικῶν Βενέδικτος, οἱ Μητροπολῖται Κορινθίας Παντελεήμων καὶ Χριστουπόλεως Ἰάκωβος, ὁ Α΄ Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ πλῆθος κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων. Τὸ πρόγραμμα (4ώρου διαρκείας) περιελάμβανε σύντομον ὁμιλίαν τοῦ κυρίου ὀργανωτοῦ Ἀρ. Πανώτη καὶ ἐκτέλεσιν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θρησκευτικῶν ὕμνων, τοὺς ὁποίους παρουσίασαν αἱ κάτωθι (κατὰ σειρὰν ἐμφανισθεῖσαι) χορῳδίαι· 1) ὁ χορὸς τοῦ ὀρθοδόξου ρωσικοῦ ναοῦ Ἀθηνῶν (Μιχ. Δημήτριεφ), 2) ἡ χορῳδία τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ναοῦ Ἀθηνῶν Ἁγ. Διονυσίου (Μιχ. Κορνέλλος), 3) ἡ χορῳδία τῆς Α΄ Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν (Δημ. Ἀλαγιάλης), 4) ὁ χορὸς τῶν ὀρθοδόξων Ἀρμενίων (Ἰω. Ντουμανιάν), 5) ὁ Λατινικὸς Γρηγοριανὸς χορὸς Ἀθηνῶν (Μιχ. Καρνέλλος) καὶ 6) ὁ Βυζαντινὸς Πατριαρχικὸς χορὸς (Θρ. Στανίτσας). Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκδηλώσεως, ἥτις εἶχεν ὡς σύνθημα τὸ «Ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς», ὑπῆρξε πλήρης. Ἰδοὺ σχόλιά τινα τοῦ τύπου· «Ἡ ἐπέτειος ἐτιμήθη μὲ ἕνα τρόπον πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ πολὺ οἰκοδομητικὸ γιὰ τὶς διαχριστιανικὲς σχέσεις» («Καθημερινά», 30.1.70). «Ἑνότης τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τῶν ὕμνων... ἡ διὰ τῆς μουσικῆς κοινὴ παρουσία τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπῆρξε θαυμασία ὡς ἰδέα καὶ ἀρίστη ὡς ἐκτέλεσις» («Ἔθνος», 27.1.70). «Σπάνια σκηνὴ χριστιανικοῦ οἰκουμενισμοῦ... Γιὰ πρώτη φορά, ἴσως, στὴ χώρα μας ζήσαμε μιὰ σκηνὴ χριστιανικῆς ἀγάπης» («Ἐλ. Κόσμος», 28.1.70). Θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ «Ἑσπερινὸς συμπροσευχῆς» ἢ «Βραδυὰ ἀγάπης». «Θέαμα καὶ ἀκρόαμα ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐγνώρισε ἡ Ἀθήνα... διάνοιξη νέας ὁδοῦ στὴ μουσική, τουλάχιστο, ἐπαφὴ μὲ τὸν ἄλλο χριστιανικὸ κόσμο... Ἡ ἀγάπη στὸν ἀπόστολο τῆς Ἀγάπης (Οἰκ. Πατριάρχην) καὶ πρωτοπόρο πρὸς τὴν 'μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν'...» (Π. Παλαιολόγος, «Βῆμα», 28.1.70). Εἰς τὸ μέσον τῆς τελετῆς ἐλήφθη τηλεγράφημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐξέφραζε τὴν χαρὰν καὶ συγκίνησίν του διὰ τὴν ἐκδήλωσιν καὶ ἐτόνιζεν ὅτι παρίστατο νοερῶς εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν πανδαισίαν.

Οἰκουμενικὴ συνάντησις ἐν Κρήτῃ

Πρωτοβουλίᾳ τῆς Μητροπόλεως Κισάμου καὶ Σελίνου καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὀργανουμένης κατ' ἔτος ἀπὸ 18 - 25 Ἰανουαρίου «Ἑβδομάδος Προσευχῆς διὰ τὴν ἑνότητα τῶν χριστιανῶν» διωργανώθη εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἀκαδημίαν Κρήτης «Θεολογικὸν Συμπόσιον». Σκοπὸς τούτου, τὸ ὁποῖον ἐτέλει ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμ. Πατριάρχου, ἦτο, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐπὶ τῷ αὐτῷ συνάντησις μελῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ προσευχὴ ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως τῆς ἑνώσεως αὐτῶν καὶ ἡ περισυλλογὴ διὰ τὸ θέμα τῆς ἀνακαινίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Βασικὸν θέμα τῶν συζητήσεων ἦτο «Ἀνακαίνισις καὶ Ἑνότης», τὸ ὁποῖον εἰσηγήθησαν οἱ κάτωθι· Μητροπολίτης Κισάμου καὶ Σελίνου Εἰρηναῖος, Δρ. Φ. Ἀλ. Παπαδερός, Δρ. Θ. Ἠλ. Βουλγαράκης, Ἰω. Μάγερ (ὀλλανδὸς ρωμαιοκαθολικὸς μοναχός), Μπράντσοου (ἀγγλικανὸς μοναχὸς) καὶ Σκέλτον (εὐαγγελικὸς θεολόγος ἐξ Η.Π.Α.). Λατρευτικαὶ εὐκαιρί-

αι ἐπλαισίωσαν τὰς ἐργασίας τοῦ Συμποσίου.

Ὁ Μητροπολίτης Τρίκης καὶ Σταγῶν Διονύσιος (†)

Τὴν 4.1.70 ἐξεδήμησεν εἰς Κύριον καὶ τὴν 8.1.70 ἐκηδεύθη εἰς τὰ Τρίκαλα ὁ ἀγωνιστὴς ἱεράρχης Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιος (κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος Χαραλάμπους). Ὁ ἀείμνηστος ἐγεννήθη τῷ 1907 ἐν Ἀβτζιλὰρ Ἀδραμυττίου. Κατὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἐσφάγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ γονεῖς καὶ δύο ἀδελφαί του. Ἀπὸ τοῦ 1924 ἐμόνασεν ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Μ. Λαύρας Ἁγ. Ὄρους. Φοιτήσας ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Σχολῇ ἐσπούδασεν ἐν συνεχείᾳ θεολογίαν ἐν τῇ Θεολ. Σχ. Χάλκης, ἔνθα διαρκούσης τῆς φοιτήσεώς του ἐχειροτονήθη διάκονος (1934) καὶ πρεσβύτερος (1935). Ἀπὸ τοῦ 1940 - 42 εἰργάσθη ὡς ἱεροκῆρυξ, ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος καὶ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Λειμῶνος ἐν τῇ Μητροπόλει Μηθύμνης. Τὸν Αὔγουστον 1942 συνελήφθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ὡς ἀποκρύπτων καὶ περιθάλπων ἐν τῇ μνημονευθείσῃ Μονῇ βρεταννοὺς στρατιώτας, ἐβασανίσθη φρικτῶς καὶ κατεδικάσθη εἰς 10ετῆ εἱρκτήν, ἐκτίσας μέρος τῆς ποινῆς του ἐν ταῖς φυλακαῖς Μυτιλήνης καὶ Παύλου Μελᾶ Θεσσαλονίκης, ἔνθα ἀνέπτυξε μεταξὺ τῶν συγκρατουμένων του σπουδαίαν θρησκευτικήν, προνοιακὴν καὶ ἐθνικὴν δρᾶσιν. Ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη εἰς Γερμανίαν, ὅπου ἐγνώρισε τὴν φρίκην τῶν στρατοπέδων συγκεντρώσεως (βλ. βιβλία του «Μάρτυρες», «Ὁ πιστὸς στὸν πόνο καὶ τὸν θάνατο» καὶ «Πιστοὶ ἄχρι θανάτου»). Τῇ μεσολαβήσει τοῦ τότε Θεσσαλονίκης Γενναδίου ἀπενεμήθη εἰς αὐτὸν χάρις, τὴν ὁποίαν ὅμως ἀπεποιήθη δηλώσας εἰς τὸν γερμανὸν διοικητὴν τοῦ στρατοπέδου· «Δὲν θὰ φύγω· θὰ μείνω ἐδῶ, γιατὶ ἐδῶ εἶναι τὸ ποίμνιόν μου». Ἐπιζήσας καὶ ἀπελευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν ἀμερικανικῶν στρατευμάτων ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀπελευθερωθέντων ἐκ Γερμανίας Ἑλλήνων, ἐργασθεὶς δραστηρίως, διὰ τὴν συγκέντρωσιν αὐτῶν ἐν Μονάχῳ καὶ τὸν ἐπαναπατρισμόν των. (Διὰ τὴν δρᾶσιν κατὰ τὴν κατοχὴν ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος ὡς καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλ. Ἐκκλησίας διὰ διπλωμάτων, μεταλλίων καὶ ἐκφράσεως εὐαρεσκείας). Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰργάσθη ὡς ἱεροκῆρυξ εἰς τὰς Μητροπόλεις Μηθύμνης, Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας (διδάξας καὶ Θρησκευτικὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ Ναυπάκτου), ἀπὸ δὲ τοῦ 1949 ὡς διευθυντὴς τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς «Ἀπόστολος Βαρνάβας» τῆς Κύπρου. Τὸν Νοέμβριον 1951 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος καὶ ἐνεθρονίσθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Λήμνου. Ἐπὶ ἓν ἔτος (1955 - 56) προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς Πανελλην. Ἐπιτρ. Αὐτοδιαθ. Κύπρου. Ἀναδειχθεὶς ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν μετετέθη καὶ ἐνεθρονίσθη ἐκεῖ τὴν 8.3.59. (Εἰς τὴν διαθήκην του συνταχθεῖσαν τῇ 8.1.66 ὁμιλεῖ ὡς ἑξῆς διὰ τὸ θέμα τῆς μεταθέσεώς του· «Ἀπὸ τοὺς ἰδιαζόντως ἀγαπητούς μου Λημνίους, τοὺς ὁποίους, ἐνῷ ἀληθῶς ἠγάπων καὶ ἤθελον ἐφ' ὅρου ζωῆς νὰ μένω ποιμενάρχης καὶ στοργικός των πατήρ, παρασυρθείς, δυστυχῶς, ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ ἰσχύοντος μεταθετοῦ, χωρὶς οὐδένα σοβαρὸν λόγον, ἐγκατέλειψα καὶ ἐγενόμην οὕτω πρόξενος λύπης εἰς αὐτοὺς καὶ πικρίας, ἴσως δὲ καὶ σκανδαλισμοῦ, ζητῶ συγγνώμην. 'Ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διὰ παντός'»). Τέλος, ὁ μεταστὰς ἱεράρχης διετέλεσε μέλος τῆς ἀριστίνδην Ἱ. Συνόδου ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ θανάτου του ἐργασθεὶς δραστηρίως πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ὑπ' αὐτῆς τεθέντων σκοπῶν.

Κύριοι στόχοι του ὡς ποιμενάρχου ὑπῆρξαν τὸ κήρυγμα, ἡ ἐπιμόρφωσις τοῦ κλήρου, τὸ Κατηχητικὸν Σχολεῖον, ἡ χριστιανικὴ διαφώτισις τοῦ λαοῦ, ἡ κοινωνικὴ δρᾶσις (ἵδρυσε οἰκοτροφεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, διαφόρους σχολάς, γηροκομεῖον κ.ἄ.), ὑπὲρ τῆς ὁποίας διέθετε τὸν μισθὸν καὶ τὰς λοιπάς του εἰσπράξεις (εἰς τὴν διαθήκην του ἀναγινώσκομεν· «Χάριτι θείᾳ ἐτήρησα τὴν ὑπόσχεσίν μου περὶ ἀκτημοσύνης. Οὐδεμίαν ἀπολύτως περιουσίαν ἀπέκτησα. Δὲν ἔχω ἑπομένως νὰ διαθέσω τι») καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Συνέγραψεν ἄνω τῶν 30 βιβλία, μονογραφίας, μελέτας καὶ ἄρθρα θεολογικοῦ, ἱστορικοῦ (κυρίως περὶ διαφόρων μονῶν), ποιμαντικοῦ, θρησκευτικοηθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ περιεχομένου (βλ. πίνακα δημοσιευμάτων του ἐν «Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ.», τ. 5, στ. 53). Τὸ σπουδαιότερον βιβλίον του εἶναι τὸ «Ἀνατολικὸς ὀρθόδοξος μοναχισμὸς κατὰ τὰ πατερικὰ κείμενα» (Ἀθῆναι 1969, σ. 766).

Ὡς ἑξῆς ἐξαίρουν τὴν προσωπικότητα του οἱ καλῶς γνωρίσαντες τὸν μεταστάντα· «...φυσιογνωμία λαμπρά. Ἔξοχος χειριστὴς τοῦ καλάμου μὲ βαθὺ καὶ μὲ πηγαῖον λογοτεχνικὸν τάλαντον... γενναῖος ἀγωνιστὴς» (Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος, εἰς ἀνακοινωθὲν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς). «Ὁ μεταστὰς ὑπῆρξεν ὄντως ἀστὴρ πολύφωτος τοῦ στερεώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἓν ἐκ τῶν σπανίων ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναστημάτων αὐτῆς, δείκτης πορείας διά τε τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς ποιμένας, καλὸς στρατιώτης τῆς μαχομένης Ἐκκλησίας... Τὸν ἐγνώρισεν ἡ καθόλου Ἐκκλησία ὡς ποιμενάρχην ἄριστον, ὡς σύμβουλον αὐτῆς ἐμπειρότατον, ὡς συγγραφέα χαλκέντερον...» (Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Λεωνίδας, εἰς συλλυπητήριον τηλεγράφημά του πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς 13.1.70).

Ὁ Καθηγητὴς Δημ. Μωραΐτης (†)

Τὴν 12.1.70 ἀπεβίωσεν ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης Δημ. Ν. Μωραΐτης. Ὁ ἐκλιπὼν ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις τὸ 1896. Ἐσπούδασεν ἐκεῖ, ὡς καὶ ἐν Βερολίνῳ καὶ Μονάχῳ. Εἰργάσθη κατὰ σειρὰν εἰς τὴν Μ. Ἐκπαίδευσιν, εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν Θεσσαλονίκης καὶ ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ Ἀθηνῶν. Ἀνηγορεύθη ἐν Ἀθήναις διδάκτωρ Θεολογίας (1933) καὶ ὑφηγητὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας (1936), τὸ δὲ ἔτος 1939 ἐξελέγη ἐπικουρικὸς καθηγητὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας. Τὸ 1942 διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς καὶ Ὁμιλητικῆς ἐν τῇ Θεολ. Σχ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐκ τῆς ὁποίας μετεκλήθη ὡς τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας εἰς τὴν Θεολ. Σχ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μετέσχε πολλῶν θεολογικῶν, λειτουργικῶν καὶ οἰκουμενικῶν συνεδρίων. Συνέγραψεν ἄνω τῶν 30 σπουδαίας ἐπιστημονικὰς ἐργασίας ἀναφερομένας κυρίως εἰς τὴν Λειτουργικήν, Ὁμιλητικὴν καὶ Κατηχητικὴν - Χριστ. Παιδαγωγικήν, ὡς καὶ πλῆθος ἄρθρων εἰς διαφόρους Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἡ ἐπιμέλεια, ἡ ἠπιότης καὶ ἡ ἀγαθότης πάντοτε διέκρινον αὐτὸν ὡς διδάσκαλον. Ἡ Θεολ. Σχ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εἰς ψήφισμά της ἐξέφρασε τὴν βαθυτάτην λύπην της «διὰ τὴν ἀπώλειαν σοφοῦ καὶ δραστηρίου διδασκάλου, πολλὰς καὶ πολυτίμους ὑπηρεσίας προσενεγκόντος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Θεολογικὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Παιδείαν».

Γ.Α.Τ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Université Catholique de Louvain, Faculté de Philosophie et Lettres, «La politique de Latinisation des Uniates au sein de la Commission Preparatoire ds Vatican I (1867 - 1870)», Mémoire présenté par Constantin G. Patelos pour l'obtention du grade de licencié en Sciences Historiques, Session de septembre 1969, Louvain 1969, pp. X - 222.

Ὁ ἐκ τῶν ἀποφοίτων τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης κ. Κωνσταντῖνος Γ. Πάτελος (1965), συνεχίζων ἐπὶ μίαν τριετίαν τὰς εἰς τὸν ἱστορικὸν κλάδον τῆς θεολογίας σπουδὰς αὐτοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Λουβαὶν ἐν Βελγίῳ, ὑπέβαλεν εἰς τὴν σχολὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν γραμμάτων τοῦ ρηθέντος πανεπιστημίου τὴν μελέτην «Ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν Οὐνιτῶν διὰ μέσου τῆς προπαρασκευαστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Α′ Βατικανῆς (1867 - 1880)», ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κ. Ροζὲ Ὠμπέρ, εἰδικοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ΙΘ′ αἰῶνος καὶ τῆς Α′ Βατικανῆς συνόδου.

Κύριον γνώρισμα τῆς ἐργασίας ταύτης εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης, μεθ' ἧς ὁ γράψας κρίνει τὰ γεγονότα, τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἐπὶ ἑνὸς θέματος κατ' ἐξοχὴν ἐπιμάχου εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν σχέσεων ΡΚαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων, ὡς εἶναι ἡ Οὐνία.

Συντόμως ἐν ἀρχῇ ἐμφανίζεται ἓν πανόραμα τῶν οὐνιτικῶν Ἐκκλησιῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ′ αἰῶνος, ἀρκετὰ διαφωτιστικόν. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον, τὸ σχετικὸν μὲ τὰς παραμονὰς τῆς συγκλήσεως τῆς Α′ Βατικανῆς συνόδου (σ. 1 - 49), συμπληροῦται καὶ ἀπὸ ἄλλα δύο σημεῖα, περὶ τῶν ἑνωτικῶν προσπαθειῶν κατὰ τὴν ΙΘ′ ἑκατονταετηρίδα, καὶ τῆς διοργανώσεως τῆς συνόδου.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἀσχολεῖται μὲ τὴν προκαταρκτικὴν ἐπιτροπὴν διὰ τὰς ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἱεραποστολὰς (σ. 50 - 155). Ἀπὸ πλευρᾶς ἡμετέρας νομίζω, ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο φέρει ἀρκετὴν βαρύτητα, διότι ἐξετάζεται ἡ σύστασις καὶ δίδονται ἐκτενῆ βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα, ἄγνωστα δι' ἡμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους, ἐπὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς, ἡ μέθοδος ἐργασίας καὶ αἱ ὑποβληθεῖσαι ἐκθέσεις εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον (σ. 156 - 215) ἐξετάζονται αἱ προσπάθειαι καὶ τὰ μέσα διὰ τὸν ἀναγκαστικὸν ἐκλατινισμὸν τῶν Οὐνιτῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσυνεχίζετο, οὕτως ἢ ἄλλως, ἀπὸ μέρους κύκλων τινῶν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας σχεδὸν μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Μεθ' ὃ ἔρχεται τὸ γενικὸν συμπέρασμα (σ. 216 - 219).

Εἰς ὡρισμένα σημεῖα παρεισέφρυσαν παροράματά τινα τῆς ἐκτυπώσεως. Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία παρατίθεται ἐν ἀρχῇ (σ.Ι - Χ). Ἀλλὰ πλούσια βιβλιογραφικὰ δεδομένα, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ καὶ βιβλιογραφικαὶ παρεκβάσεις, ὑπάρχουν εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου ἐμφανίζεται εἰς τὴν α′ αὐτῆς ἔκδοσιν (1948) καὶ οὐχὶ τὴν β′ (1959) (σ. 14, ὑποσ. 1). Ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς δράσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Οὐνιτῶν θὰ ἠδύνατό τις νὰ προστρέξῃ καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τῶν Παντελεήμονος Ρίζου, «Ἡ ἐν Ἑλλάδι Λατινικὴ Προπαγάνδα» (Ἐπετηρὶς Φοιτητικοῦ

Συνδέσμου, ἔτος 1956, σ. 50-68, 'Αθῆναι 1957) καὶ Φιλαρέτου Βιτάλη, «Ἡ ἐν Ἑλλάδι δρᾶσις τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν» ('Αθῆναι 1963, σ. 35, ὑποσ. 5). Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ δόγματος σοβαρὰς μελέτας τῶν κ.κ. 'Ιωάννου Καρμίρη καὶ ἀρχιμανδρίτου Στυλιανοῦ **Χαρ**κιανάκι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλας γραφείσας ὑπὸ ἡμετέρων θεολόγων ἐκ τῶν θεολογικῶν σχολῶν 'Αθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Χάλκης, πρᾶγμα ὅπερ καταδεικνύει τὸ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διαφέρον τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων (σ. 156, ὑποσ. 1). Διὰ τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Σταυροῦ τῶν Ἱεροσολύμων κλασσικὴ παραμένει ἡ μελέτη τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, «Ἡ ἱ. Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεοολογικὴ Σχολή» (Ἱεροσόλυμα 1905, σ. 173, ὑποσ. 4).

Χαίρω διότι μοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ χαράξω τὰς γραμμὰς ταύτας οὐχὶ πλέον ἐπὶ φροντιστηριακῆς ἐργασίας ἢ διατριβῆς μαθητοῦ μου εἰς τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, ἀλλὰ εἰς ἐργασίαν ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου, δημοσιευομένην εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Εὔχομαι ὅπως ὁ κ. Πάτελος συντόμως λάβῃ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας ἐκ τοῦ ἰδίου πανεπιστημίου.

Βασ. Θ. Σταυρίδης

John A. T. Robinson, Τίμιοι μὲ τὸν Θεὸ (Honest to God), μτφρ. Δημ. 'Αναστασιάδη, Θεσσαλονίκη 1969 (ἐκδ. «Δάνας»), σ. 156, σχῆμα 16ον.

Μὲ ἀρκετὴν καθυστέρησιν (α' ἀγγλ. ἔκδ. 1963) ἐκυκλοφορήθη εἰς καλαίσθητον ἑλλ. μετάφρασιν τὸ μετὰ χεῖρας πρωτοπορειακὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μέχρι τοῦδε εἰς 12 γλώσσας, ἐμελετήθη μετὰ μεγίστου ἐνδιαφέροντος ὑπὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων καὶ προεκάλεσε ζωηροτάτας συζητήσεις ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν θέσεών του.

Ὁ συγγραφεὺς (ἀγγλικανὸς πρώην ὑφηγητὴς τῆς Κ. Διαθήκης ἐν Clare-College τοῦ Καΐμπριτζ, κατόπιν ἐπίσκοπος ἐν Woolwich τοῦ Λονδίνου καὶ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους καθηγητὴς πάλιν ἐν Καΐμπριτζ) ἔζησεν ὡς ὑπεύθυνος ἐκκλ. ἡγέτης ἐντονώτατα τὴν ἀδυναμίαν τῆς παραδεδεγμένης ἐν τῇ Δύσει μορφῆς καὶ παρουσίας τῆς ἐκκλ. πίστεως καὶ ζωῆς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον. Πλήρως ἀλληλέγγυος ἐκ καθαρᾶς χριστ. εὐθύνης πρὸς τὸν κόσμον αὐτὸν ἐπεχείρησε μὲ τόλμην καὶ συνετὴν ριζοσπαστικότητα «ἀνοίγματα» πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς προβολῆς τῆς ζωῆς τῆς πίστεως εἰς σύγχρονον καὶ «ἀπομυθευμένην» γλῶσσαν καὶ σχήματα προσδίδοντα εἰς τὴν προσφορὰν τοῦ χριστ. μηνύματος ἐπικαιρότητα μὲ ἄκρως «τίμιον» καὶ «διαλογικὸν» τρόπον.

Κύρια θέματα τοῦ βιβλίου εἶναι· ἡ ἀνάγκη τῆς «μεταμορφώσεως» τῶν περὶ Θεοῦ παραδεδεγμένων παραστάσεων, ὁ Χριστὸς σήμερον νοούμενος καὶ βιούμενος, ἡ «ἐγκόσμιος» ἁγιότης καὶ ἡ σύγχρονος χριστ. ἠθική. 'Επεξεργαζόμενος ὁ σ. τὰ θέματά του προβάλλει (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς ὑπερφυσικοκρατίας καὶ φυσικοκρατίας) τὴν ἔννοιαν τοῦ χριστ. προσωπικοῦ Θεοῦ ὡς θεμελίου τῆς ὑπάρξεώς μας μὲ τὴν συμβολικὴν διάστασιν τοῦ «βάθους», τονίζει τὸ αἴτημα τῆς «στρατεύσεως» τῆς 'Εκκλησίας χάριν τοῦ «ἐνηλικιωθέντος» κόσμου (ἐνταῦθα δεσπόζει τὸ «σταυρώσιμον» καὶ βιβλικὸν «κενωτικὸν» πνεῦ-

μα), ἀνοίγει ἐνδιαφέρουσαν συζήτησιν διὰ μίαν ζῶσαν χριστολογίαν, κάμνει σπουδαίας παρατηρήσεις περὶ συγχρόνου βιώσεως τῆς προσευχῆς καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ ἐκπονεῖ μίαν δυναμικὴν καὶ δημιουργικὴν «περιπτωτικὴν ἠθικὴν» (Situation Ethics) μὲ μόνον γνώμονα τὴν χριστοκεντρικῶς νοουμένην ἀγάπην ἐμπερικλείουσαν τὴν εὐθύνην καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

Τὸ γνήσιον ποιμαντικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ σ. εἶναι ἐμφανέστατον. Τὸ ἐγχείρημά του κλονίζει τὴν κεκαλυμμένην ὄπισθεν αὐτονοήτων, «βολικῶν» καὶ ἀβασανίστων διατυπώσεων καὶ μορφῶν θεολογικὴν σκέψιν καὶ ἐκκλ. ζωήν. Κάμνει τὴν πίστιν ἐπικίνδυνον, ἱκανὴν ὅμως νὰ συγκινήσῃ τὸν ἀδυνατοῦντα νὰ βιώσῃ αὐτὴν ἀξιοπίστως ἄνθρωπον τῆς σήμερον. Καὶ τὸν πλέον συντηρητικὸν ἀναγνώστην τὸ βιβλίον ξενίζει μέν, χωρὶς ὅμως νὰ τοῦ προκαλῇ ἀποστροφήν· τὸν προκαλεῖ, χωρὶς νὰ τὸν ἐξοργίζῃ· ἀπεναντίας κεντρίζει, ἀναμοχλεύει, δίδει ἀφορμὴν διὰ περισυλλογήν.

Ἀναμφιβόλως ὁ κριτικὸς ὀρθόδοξος ἀναγνώστης θὰ ἔχῃ δυσκολίας, ὅταν παρατηρήσῃ εἰς τὸ βιβλίον πλὴν τῶν ἄλλων καὶ μερικὰ θεμελιώδους σημασίας ἀδύνατα σημεῖα, ὡς εἶναι λ.χ. ἡ ἀπουσία τοῦ ἀναστασίμου στοιχείου, ἡ πενιχρὰ πνευματολογία καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἐσχατολογίας. Λεκτέον ὅμως ὅτι ὁ σ. του δὲν γράφει δογματικὴν οὔτε ἐκπονεῖ πλῆρες σύστημα θεολογικῶν διδασκαλιῶν («ἀπόπειραν ψηλαφήσεως» χαρακτηρίζει τὴν προσπάθειάν του, σ. 147), ἀλλὰ θίγει φλέγοντα ζητήματα ἀπευθυνόμενος πρὸς διανοουμένους καὶ προηγμένους ἀνθρώπους, κατ' ἀρχὴν δυτικούς.

Τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον τοποθετεῖται εἰς τὴν ἐνδοεκκλησιαστικὴν κριτικήν, πρέπει νὰ μελετήσουν οἱ ἕλληνες διανοούμενοι, θεολόγοι καὶ μή· νὰ τὸ μελετήσουν μὲ γνησίως ὀρθόδοξον πνεῦμα, πλὴν ὅμως «τίμιοι μὲ τὸν Θεὸ» καὶ «τίμιοι πρὸς τὸν Ρόμπινσον». Ὅσοι τὸ ἀπορρίψουν ἀσυζητητὶ θὰ χάσουν μίαν εὐκαιρίαν δημιουργικῆς κινητοποιήσεως τῆς σκέψεώς των πρὸς παρομοίαν ἀνταπόκρισιν κατὰ τὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν ἐντὸς τοῦ ὀρθοδόξου ἑλλαδικοῦ χώρου χάριν μιᾶς ἐκσυγχρονισμένης ὀρθοδόξου θεολογικῆς καὶ ἐκκλ. παρουσίας.

Τέλος, ἡ μετάφρασις εἶναι εἰς ἀξιοπρεπῆ δημοτικήν, πιστὴ καὶ εὐσυνείδητος, προδίδουσα πραγματικὴν συμμετοχὴν τοῦ μεταφραστοῦ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ σ. (βλ. πρόλογον μτφρ.). Ἀσήμαντοι μόνον λεπτομέρειαι διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ μτφρ.· ἓν σοβαρὸν ἀβλέπτημα παρεισέφρυσεν εἰς τὴν σελ. 133, ἔνθα λέγεται «ἡ ἀγάπη εἶναι 'πλήρωμα χρόνου'», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «πλήρωμα νόμου» (Ρωμ. ιγ' 10).

Γ. Α. Τσανανᾶς

Ἀρχιμ. Ἰωάννου Γ. Ἀλεξίου, Νιάτα στὸν 20ὸν αἰῶνα, Ἀθῆναι 1969 (ἔκδ. «Ζωῆς»), σ. 224.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν οἱ νέοι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, τῆς Ἀτομικῆς ἐνεργείας, τῶν Διαπλανητικῶν ἐξορμήσεων, τῆς Παγκοσμιότητος καὶ Οἰκουμενικότητος, θὰ ἀντικατοπτρίσουν τὸν ἑαυτόν των, τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματά των, τὰς ἀνησυχίας των, τὰ ἐρωτηματικά των γύρω εἰς τὰ θέματα τῆς πίστεως, τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς, τῆς αὐριανῆς σταδιοδρομίας των. Θὰ παρακολουθήσουν τὴν πορείαν τῶν σημερινῶν ἀνησύχων νέων καὶ θὰ νοιώσουν ὅτι εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικώτερον νὰ ἀντιμετωπίζουν τὰ ἐσωτερικά των προβλήματα, νὰ τοὺς δίδουν τὴν δέουσαν λύσιν διὰ τῆς ζωογόνου πνοῆς τοῦ Πνεύ-

ματος, παρὰ νὰ τὰ ἀντικρύζουν παθητικὰ ἢ νὰ τὰ προσπερνοῦν.

Π. Ρ.

Γεωργίου Β. Μελίτη, Ἀπ' τὰ δίχτυα τοῦ μάγου, Ἀθῆνα 1969 (ἔκδ. «Ζωῆς»), σ. 328.

Ἐν τῷ ὡς ἄνω βιβλίῳ ἐκτίθεται ἡ συναρπαστικὴ μεταστροφὴ τοῦ φοβεροῦ μάγου Κυπριανοῦ ἐκ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἡ θαρραλέα ὁμολογία καὶ τὸ ἡρωϊκὸν μαρτύριόν του ὁμοῦ μετὰ τῆς φωτεινῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀκλονήτου σταθερότητος ἐν τῇ πίστει τῆς Χριστιανῆς ἡρωΐδος καὶ μάρτυρος Ἰουστίνης. Ἡ ὑπὸ κρίσιν ἔκδοσις εἶναι ἀφήγημα μὲ ἱστορικὸν πυρῆνα καὶ ἐκθέτει τοὺς αἱματηροὺς διωγμοὺς κατὰ τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους ἐκήρυξαν οἱ αἱμοβόροι καὶ εἰδωλολάτραι Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες.

Π. Ρ.

Στεργίου Ν. Σάκκου, Ἡ ἔρευνα τῆς Γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1969, (ἔκδ. Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος ἡ «Ἀπολύτρωσις»), σ. 272.

Τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον περιέχει ἑρμηνείαν 30 δυσνοήτων χωρίων καὶ περικοπῶν τῆς Κ. Διαθήκης, προσωπογραφεῖ παραστατικῶς ὡρισμένα ἁγιογραφικὰ πρόσωπα καὶ ἐπιλύει ὀρθοδόξως διάφορα θεολογικὰ θέματα. Τὸ ἀνωτέρω ἔργον ἀποτελεῖ σπουδαῖον βοήθημα διὰ πάντα χριστιανὸν καὶ διὰ πάντα ἄνθρωπον ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν μελέτην τοῦ αἰωνίου βιβλίου, τῆς Βίβλου.

Π. Ρ.

Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας, τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς, τόμος Β΄: Βυζαντινοὶ χρόνοι, Θεσ)κη 1970, σ. 244, σχῆμα μέγα.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ ὡς ἄνω πονήματος ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐνδόξου Μακεδονικῆς μεγαλοπόλεως τῆς Βεροίας, ἀποτελούσης περίπυστον κέντρον ἐθνικῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων, τόσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Εἰς τὸν Β' τοῦτον τόμον ὁ σ. ἐξετάζει τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα, τὴν διοίκησιν, τὴν κοινωνίαν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν προσωπογραφίαν καὶ εἰς τὸ τέλος τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Βεροίας. Ὁ σ. κατέβαλε ἐπαινετὴν διὰ τὴν πλήρη ἀξιολόγησιν καὶ κριτικὴν τῶν πηγῶν ὡς καὶ ἄλλων σχετικῶν βοηθητικῶν στοιχείων, προσπάθειν, χωρὶς νὰ παροραται ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ βιβλίου. Θὰ ἐπακολουθήση καὶ τρίτος τόμος τοῦ ἔργου, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βεροίας ἐπὶ τοῦ τουρκοκρατίας. Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου δημοσιεύεται πλουσιωτάτη σχετικὴ βιβλιογραφία ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων.

Π. Ρ.

Ἀρχιμ. Πέτρου Δ. Χριστοδουλιᾶ, Ἡ ἀγάπη δεσμὸς ἱερὸς ἢ δεσμὰ σιδερᾶ; Γάμος καὶ σύγχρονη ζωή, Ἀθῆναι 1970 (ἔκδ. «Ζωῆς»), σ. 224.

Ὁ σ. διὰ τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου δίδει μίαν ὑπεύθυνον καὶ τεκμηριωμένην ἀπάντησιν εἰς τὸ ζωτικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον συγκλονίζει τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Τὸ βιβλίον δύναται νὰ ἀποτελέση ὁδηγὸν διὰ τοὺς νέους, οἱ ὁποῖοι ὁραματίζονται ἕνα γάμον ἐπιτυχημένον καὶ μίαν νέαν οἰκογενειακὴν ζωὴν θεμελιωμένην ἐπὶ τῆς καινῆς ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀγάπης.

Π. Ρ.

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Μητροπολίτου Ἠλείας Ἀθανασίου, Ἡ ἐπισκοπικὴ ὀργάνωσις καὶ διοίκησις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1969 (ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐκκλησία»), σ. 76.

Ἰω. Ὀρ. Καλογήρου, Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1969 (ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΙΓ' τόμ. τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Θεολ. Σχ. τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), σ. 283 - 379.

Κων/νου Β. Καλλινίκου, Αὐγουστῖνος Καρδινάλιος Βέα, Θεσσαλονίκη 1969 (ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς»).

Νικ. Ι. Πανταζοπούλου, Georg Ludwig von Maurer. Εὐρωπαϊκὰ πρότυπα. Ὁλοκληρωτικὴ στροφὴ τῆς Νεοελληνικῆς Νομοθεσίας, Θεσ/νίκη 1969 (ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΙΓ' τόμ. τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Σχολῆς Νομ. καὶ Οἰκονομ. Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτ. Παν/μίου Θεσ/νίκης), σ. 1345 - 1503, πίνακες δ'.

Ν. Β. Δρανδάκη, Εἰκονογραφία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἰωάννινα 1969 (ἔκδ. Ἀριστοτ. Παν/μίου Θεσ/νίκης, Φιλοσ. Σχολή, Τμῆμα Ἰωαννίνων), σ. 34, πίνακες 16.

Ν. Β. Πετρουλάκη, Ἡ ἐμμονὴ ὡς ρυθμιστικὸς παράγων τῆς συμπεριφορᾶς, Ἀθῆναι 1969, σ. 79.

Ἠλία Ἀντ. Βουλγαράκη, Ἀποφυγὴ ἀσκήσεως ἱεραποστολῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 249.

Εὐαγ. Κ. Χρυσοῦ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ «Τρία Κεφάλαια» καὶ τὴν Ε' Οἰκουμ. Σύνοδον (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), Θεσ/νίκη 1969 (ἔκδ. Πατριαρχ. Ἱδρύμ. Πατερ. Μελετῶν, Ἀνάλεκτα Βλατάδων, 3), σ. 225.

Ἀθ. Ι. Δεληκωστοπούλου, Αἱ ἐκκλησιολογικαὶ θέσεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς δογματικὸν πρόβλημα τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 200.

Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, Ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, τ. ΝΑ' 1952 - 1969, ΙΙ, ἐν Καΐρῳ.

Περιεχόμενα· Dr. S.G.F. Brandon, «The origin of Religion in the light of research». Δρος Θ. Φ. Τόρρανς, «Αἱ ἀπόρροιαι τῆς 'Οἰκονομίας' διὰ τὴν γνῶσιν καὶ γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ πρώτῃ χριστιανικῇ θεολογίᾳ». Rev. Prof. Dr V. C. Samuel, «A brief history of efforts to reunite the Chalcedonian and the Nonchalcedonian sides from 451 to 641 A.D». Prof. F.F. Bruce, D. O., «The Qumran discoveries and the Bible». Prof. Dr O. H. E. Khs - Burmester, Ph. D. Cantab, «The present state of the dioceses of the Coptic orthodox sea of Alexandria». Μητροπολίτου Καλαβρίας Αἰμιλιανοῦ, «Οἱ ἀγῶνες τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου ἐναντίον τῶν σχισματικῶν». Prof. Claude Sammer, Ph. D., «Ethiopian Philosophy. 'The book of the wise Philosophers'». Metropolitan Purthenios of Carthage, «Comments on the structure of the cocc». Pan. Fouyas, B. D., Ph. D. «An imagiuative soliloquy on life by an ancient Mesopotamian». Archb. Sion Manoogian, «The Armenian Church». Βιβλιοκρισίαι.

Ὑπὸ τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου ἐξεδόθη τὸ ἐπιστημονικὸν ὄργανον «ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ», τ. 1ος, 1969, μὲ τὰς ἑξῆς συνεργασίας· Ε. Κριαρᾶς, «Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικά». Κ. Μητσάκης, «Ἕνας λαϊκὸς κρητικὸς Ἀκάθιστος τοῦ ΙΕ' αἰῶνα». S. Trojanos, «Καστροκτισία». Hendrickx, «Les chartes de Baudouinde Flandre comme source pour l' histoire de Byzance». Valentin A. Georgesco, «Contribution à l'étude de la reception du 'Nomos Georgikos' dans les principautés danubiennes». Γ. Τσάρας, «Τὸ νόημα τοῦ 'Γραικώσας' στὰ τακτικὰ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ». Ι. Α. Παπαδριανός, «Ἡ πρωτοσιρατόρισσα Καντακουζηνή». P. S. Nasturel, «Valagues, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène». Εὐδ. Θ. Τσολάκης, «Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης ὡς κριτικὸς τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς τακτικῆς τοῦ πολέμου». Βιβλιοκρισίαι καὶ Νεκρολογία τοῦ F. Dölger ὑπὸ Ι. Καραγιαννοπούλου.

«Ὁ Ποιμήν», Μηνιαῖον Ἐκκλησιαστικὸν περιοδικόν, Μυτιλήνη, ἔτος ΛΕ', Ἰανουάριος 1970, ἀρ. 1.

«ΤΥΠΟΣ». Bureau de la Bonne Presse. Bulletin Catholique, Athènes, Annee IV, Janvier 1970, No 38.

«Unidad Cristiana. Oriente Cristiano», Madrit, Ano XX, Enero - Marzo 1970, No 1.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν σελ. 585, στίχ. 5 (ἐκ τῶν ἄνω), τεύχους Νοεμ. — Δεκ. 1969, προστεθήτω· *Κων)νου Γ. Μπόνη,* Οἱ Ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ τῶν Σλάβων Ἀπόστολοι καὶ ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, σ. 578 - 9.

Ἐν σελ. 585, στίχ. 12 (ἐκ τῶν κάτω), ἀντὶ 212 - 212 ἀνάγνωθι 212 - 214.